

7-28
513

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

XXIX

1975

BUCUREȘTI

IX

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

XXIX

1975
BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI (redactor responsabil), N. ADĂNILOAIE și A. IORDĂNESCU (redactori responsabili adjuncți), acad. Șt. PASCU, V. MACIU, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, D. ALMAȘ, L. BANYAI, D. BERCIU, D. BERINDEI, C. DINU, I. DRAGOMIRESCU, C. GÖLLNER, R. MANOLESCU, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, A. PETRIC, L. ROMAN, GH. SMARANDACHE, FL. STĂNCULESCU, I. ȘENDRULESCU, C. ȘERBAN, TH. N. TRĂPCEA, VENERA TEODORESCU, C. VELICHI (membri), ELVIRA PEDA (secretar de redacție)

S U M A R *

STUDII ȘI ARTICOLE

Istoria României și istorie universală

Acad. ȘTEFAN PAȘCU — Academia Română și unitatea națională	5
RADU ȘTEFAN CIOBANU — Domeniul feudal în Europa Occidentală	11
DUMITRU ALMAȘ — Opera Convenției Naționale	19

Metodica predării istoriei

LOUIS ROMAN — Pregătirea profesorului de istorie pentru desfășurarea lecțiilor în cabinet	26
LAURENȚIU CUDRIC — „Descoperirea” la lecția de istorie	41

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ȘI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

AUREL IORDĂNESCU — Reformele lui Kleisthenes	57
RADU MANOLESCU ȘI ELISABETA RADU — Capitularul despre domenii	64
PETRU DEMETRU POPESCU — Inscripția de pe piatra de mormânt a lui Radu de la Afumați	69
FLOREA STĂNCULESCU — Scrisoarea adresată de Ștefan cel Mare regelui Poloniei, relatîndu-i lupta de la Baia (14—15 decembrie 1467)	74
DUMITRU ALMAȘ — Constituția iacobină (Constituția anului I) — 1793	79

Planuri de lecții comentate

VASILE ZAIM — Colonizarea feniciană și marea colonizare greacă	83
JANETA ZAHARESCU — Austria și Prusia în a doua jumătate a sec. al XVII-lea și în sec. al XVIII-lea	91
GEORGETA STĂNCULESCU — Țările române în frontul antiotoman sub conducerea lui Iancu de Hunedoara și Vlad Țepeș	95

* Materialele din acest volum sînt în concordanță cu programa analitică din trimestrul I școlar.

Dicționar istoric

ALEXANDRU CONSTANTINESCU — Moneta în evul mediu românesc (partea I-a)	99
--	----

Bibliografie

CONSTANTIN ȘERBAN ȘI VICTORIA ȘERBAN — Bibliografie istorică selectivă comentată (1974)	107
CONSTANTIN DINU — Bibliografie selectivă a metodicii predării istoriei (1974)	120

Rubrica I.C.P.P.D.

Ion Gh. ȘENDRULESCU — Trecerea de la feudalism la capitalism în țările române	127
--	-----

Rubrica studentului

* * * Cuvînt introductiv	144
LUCIA BĂDULESCU ȘI MIRCEA N POPA — Ce a fost Internaționala a II-a?	145
«Antanta Cordială»	153

STUDII ȘI ARTICOLE

ISTORIA ROMÂNIEI ȘI ISTORIE UNIVERSALĂ

ACADEMIA ROMÂNĂ ȘI UNITATEA NAȚIONALĂ *

ACAD. ȘTEFAN PASCU

Se cuvine ca sesiunea științifică a Academiei noastre să-și inaugureze lucrările zilei de 24 ianuarie cu o expunere care să înfățișeze preocuparea și activitatea înaltului for științific cu privire la problema națională în general și cu deosebire la ideea și tendințele, voința și înfăptuirea strădaniilor legitime de unitate politică-statală, de unitate națională a poporului român.

Înainte de a se concretiza tendințele de unitate s-a născut ideea, purtată în gând și inimă de milioanele de oameni de pe un versant și de pe altul al Carpaților, pe temeiul realității vii; un singur corp, un singur sistem prin care străbate același sânge viu, cum spune atât de plastic Nicolae Iorga. Ideea a prins contururi tot mai limpezi în mintea cărturarilor din vremea umanismului și a renașterii; și mai mult în mintea celor ce cultivau ideile luminilor, de la Cantemir și stolnicul Cantacuzino, la corifeii Școlii ardelen.

Ideea, maturizată, generează tendințele care se manifestă mai întâi sub forma numeroaselor proiecte din prima jumătate a veacului al XIX-lea care cuprindeau, într-un sistem politico-statal, cele două Principate, mai adesea, și nu rareori chiar și Transilvania. Tendințele de unitate națională, la rîndul lor, în momente revoluționare se exprimă în dorința și voința unanimă a poporului. Cheia de boltă a întregului edificiu național era socotită unirea Moldovei și Țării Românești de revoluționarii pașoptiști din Principate; „Noi vrem să ne unim cu țara” proclamau mulțimile adunate pe Cîmpia Libertății de la Blaj la 15 mai 1848.

Cuprinzînd masele populare, ideea, dorința și voința de unitate nu mai poate fi nici împiedicată în dezvoltarea ei și nici abătută de la drumul său firesc. Voința de unire n-a putut fi împiedicată nici de șireții diplomați întruniți în jurul mesei tratativelor în orașul de pe Sena, la 1856. Voința neabătută s-a întrupat la 1859 în unirea Principatelor, așa cum o dorea poporul român și nu cum o voiau marile puteri. S-a născut din voința tare a bunilor patrioți România modernă. Adevărați și sinceri patrioți au fost luptătorii pentru unire, viitori membri ai Academiei, Kogălniceanu și Alecsandri, care au știut să-și subordoneze interesele personale marilor interese patriotice. Și-au retras candidaturile pentru a fi ales în unanimitate Alexandru Ion Cuza ca domn al Moldovei mai întâi, apoi și al Țării

* Comunicare prezentată la sesiunea Academiei R. S. România, în 24 ianuarie 1975.

Românești. Nu li s-a putut nici nega, nici subestima rolul lor de arhitecți de seamă ai României moderne, pregătind, înfăptuind și consolidând Unirea. Ei în primul rînd, cărora li se alătură alți buni patrioți, membri și aceștia ai Academiei, de la înființarea sa sau nu mult după aceea, din România și din Transilvania: Sion, Ghica, Rosetti, Barițiu, Cipariu, Papiu-Ilarian și alții. Academia însăși, ca cea mai înaltă instituție de cultură și știință, prin tot ce a realizat mai de seamă, a lucrat pentru consolidarea înfăptuirii de la 1859 și pentru desăvîrșirea aceleia, prin cuprinderea între hotarele țării a tuturor teritoriilor locuite de poporul român. A fost mereu vie și mereu activă în Academia noastră, ideea cîntată cu atîta măiestrie, în vremuri de restriște, de lira inspirată a lui Octavian Goga: Avem un vis neîmplinit / Copil al suferinții / De dorul lui au răposat / Și moșii și părinții.

Instituții de știință și cultură, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și pînă la 1859 se pot mîndri cu rolul de făuritoare a Unirii prin alimentarea ideii, tendințelor, dorinței și voinței de unire a poporului. Academia noastră se poate socoti și ea dar al Unirii. Cu greu se putea închipui o instituție academică de prestigiu cu care s-a împodobit Academia, înainte de Unire, în țărișoarele despărțite prin fruntarii artificiale, despărțitoare de frați. Este cu totul de înțeles și s-a dovedit pe deplin viabilă instituția academică în țara mărită prin unirea Principatelor. De aceea, anii 1859—1861 au fost cei mai rodnici, cei mai fertili în căutări și preocupări, în stăruințe și năzuințe. În acești ani, mințile clarvăzătoare și inimile simțitoare sînt cuprinse de un neastîmpăr frenetic, fără precedent, pentru întemeierea instituției de absolută trebuință pentru a spori și în domeniul cultural și științific prestigiul țării.

Din foarte multe părți se formulează proiecte pentru înființarea neîntîrziată a instituției culturale și naționale în același timp. Insistențele sporesc și mai mult după înființarea Universității din Iași, în 1860. Acesta a fost anul în care „numeroși bărbați de litere” s-au preocupat de ideea unei „societăți științifice”. George Sion propunea o „academie” formată din bărbați competenți, erudiți în științele pozitive, precum și în cele abstracte, aleși după valoarea operelor „din orice provincie română”. Ion Maiorescu, la rîndul său, propunea înființarea unei „societăți academice” cu trei secții. Era de fapt structura „Astrei” de la Sibiu, întemeiată la 1861 și care a primit în sînul ei învățați ardeleni, munteni și moldoveni, deoarece, potrivit programului formulat de Cipariu, unul din făuritorii „Astrei” ca și al Academiei, „toți sîntem frați — oricît ne despart munții și văile și oricît ne împart stările politice și religioase — ; tot numai una să fim, o națiune, o limbă, o literatură.” Este structura și programul „Societății literare” sau „Societății academice”, planuită în același an 1860, realizată după 6 ani. Și care nu era doar a României de atunci, ci a întregului popor român, așa cum a caracterizat-o, cu deplină îndreptățire, președintele Academiei, Miron Nicolescu, în cuvîntul inaugural al sesiunii. Și a fost într-adevăr, de la întemeierea sa, prin tot ce a realizat instituția academică și prin tot ce au gîndit și înfăptuit membrii ei.

Biologul și medicul Pavel Vasici a fost primit în Academie „pentru munca științifică neobosită timp de o jumătate de secol“, dar și pentru „lupta pentru conservarea românismului în țara română de dincolo de Carpați“. Iosif Vulcan a fost ales pentru că prin revista „Familia“ a „purta în Ardeal drapelul salvator al unității limbii române“; Andrei Bârseanu va fi ales pentru că era „reprezentantul năzuințelor naționale ale românilor de peste Carpați“, pentru că afirmase și dovedise, prin activitatea sa, „că „numai națiunea este formula prin care individul se pune în legătură cu omenirea întreagă..., că numai în acest cadru își poate dezvolta pe deplin însușirile sale firești și poate contribui în adevăr la progresul omenirii“. Pe bună dreptate era socotită Academia „Parlamentul culturii românești“.

Și nu numai al culturii, ci deopotrivă și al întregii națiuni. Căci operă culturală și, în aceeași măsură, națională este politica Academiei de a distribui burse atât tinerilor din România, cât și celor din provinciile subjugate. Din primul an al existenței sale, Academia Română a fost preocupată și deosebit de atentă în această activitate a sa. Într-o perioadă de mai puțin de 40 de ani, Academia a acordat burse, între 2—4 ani, unui număr de 1.211 tineri „lipsiți de mijloace, din orice parte a țărilor locuite de români“. La suma de 5 milioane lei este estimată valoarea acestor burse.

Sînt completate asemenea acțiuni de mare însemnătate națională cu altele, de importanță egală. Începînd din anul 1896, Academia a distribuit, an de an, în chip gratuit, numeroase manuale școlare elevilor din satele și orașele Transilvaniei. Era o modalitate foarte potrivită de a realiza educație patriotică tineretului, la vîrsta cînd se formează și se modelează caracterele.

Potrivit statutelor sale, Academia era hărăzită să se ocupe cu problemele limbii, ortografiei și dicționarului, cu istoria poporului român. Dar prin activitatea sa, înalta instituție de cultură și știință și-a depășit programul statutar chiar de la înființarea sa. Și a rămas credincioasă misiunii sale prin activitatea sa și a membrilor săi. August Treboniu Laurian, secretarul general, o enunță în prima sesiune generală din 1867, declarînd că „Societatea, de parte de a voi a se proclama pe sine Societate filologică, istorică sau științifică în general, a crezut, în modestia sa, că face destul, cuprinzînd în sfera lucrărilor sale tot ce poate contribui spre a aduce la cunoașterea întregului element român, considerat din punct de vedere lingvistic, istoric și geografic“. Și mai îndrăzneță era afirmația președintelui secției filologice, Timotei Ci-pariu, formulată cu același prilej: „Domnilor, am început a ne elibera patria. Am început, dar n-am terminat; rămîne să continuăm și să terminăm“.

Academia și membrii săi au continuat și au reușit. Au continuat cu îndrăzneală și au fost prezenți, cu prestigiul cucerit prin activitatea lor științifică, culturală și națională, în toate momentele hotărîtoare pentru destinele națiunii române.

Era în 1896, doi ani după condamnarea la mulți ani de temniță a conducătorilor politici români din Transilvania. Academia a hotărît premiarea lucrării lui Eugen Brote, *Chestiunea română din Transilvania*. Nu atât pentru

valoarea sa științifică, cât mai cu seamă pentru semnificația sa politică, deoarece se cuprinde în carte întreaga mișcare memorandistă, opresiunea ramurii ardelenae a națiunii române. Învinuirii de a se fi amestecat în „luptele politice” și de a fi premiat „scrieri de politică militantă”, Academia formulează un răspuns emoționant, de înaltă valoare etică și patriotică, prin conținutul său și momentul istoric în care a fost rostit : „Academia s-a cutremurat când a văzut atacul vehement care se dă în contra existenței naționale a acelei părți din neamul românesc, care este trunchiul și izvorul renașterii naționale... Chestiunea românilor din Transilvania nu este o politică militantă de partid... Chestiunea Transilvaniei stă în aceea că românii vor să fie o națiune liberă... Când se pornește un atac violent împotriva existenței de peste Carpați, atunci de cealaltă parte a Carpaților, Academia nu poate avea un rol de mânăstire deșartă... Academia are o datorie mai presus de orice considerațiuni politice de partid — de a înconjura pe acei care sînt persecutați și care luptă.”

Academia nu era, însă, o abstracțiune, un templu al științei și culturii desprins de lume și societate, o mânăstire deșartă. Era o instituție vie, născută dintr-o necesitate, care a răspuns cu cinste necesității ce a generat-o, a slujit cu credință societatea ce i-a dat ființă spre progresul și înaintarea acesteia. Academia înseamnă activitate multilaterală, realizată de instituțiile sale, de cercetătorii acestora, de membrii săi. Instituții, cercetători, membri ai Academiei au slujit cu știință și conștiință aceleași scopuri, aceleași idealuri de progres. Erau conștienți toți aceștia că progresul, înaintarea nu pot fi asigurate decît atunci cînd toate ramurile aceleași națiuni, cînd toate puterile economice și umane sînt adunate sub aceeași mare cupolă. Și toți au militat, cu condeiu, prin știință și prin fapte concrete pentru realizarea aceluiași ideal. În comunicările rostite s-au subliniat gîndurile și concepțiile patriotice ale unor mari învățați și savanți, oameni de știință, academicieni din cele mai felurite domenii ale științei : Simion Mehedinți și Emil Racoviță, Ludovic Mrazec și Ion Simionescu, Constantin Hîrjeu și Grigore Crăiniceanu și mulți alții.

Se alătură acestora, cu întreaga lor credință și voință, istoricii, toți marii noștri istorici, membri ai Academiei. Kogălniceanu este acela ce aprecia uniunea drept cheia de boltă a întregului edificiu național. Animat de asemenea convingere nestrămutată, marele bărbat de stat și om de cultură este unul din arhitecții principali ai edificiului național vreme de o jumătate de secol. Bogata lui minte și cuprinzătoarea sa inimă au îmbrățișat și susținut tot ce a fost mai de seamă în vederea realizării marelui ideal. Pe același drum pășeau și ceilalți academicieni ai vremii : Barițiu, patriotismul căruia și iubirea neamului său răsăreau la fiecare pas ; Hașdeu, care în mai multe rînduri, demonstra nu numai unitatea limbii, ci și a teritoriului locuit de poporul român. Concluzia acestor meditații este o pledoarie convingătoare pentru unitatea națională. „Moldova, Transilvania, Țara Românească nu există, există o singură Românie ; există un singur corp și o singură inimă, în care toți

nervii și toate suspinele se transmit, vibrînd“. Nu e greu de intuit cum au vibrat, la asemenea rostiri scrise, inimile acelora care se străduiau din răsuputeri, foloseau toate mijloacele, fățișe și tainice, pentru realizarea unirii pămîntului strămoșesc și a națiunii ce îl locuia. Cu atît mai mult cu cît erau gînduri așternute cu slove mari de unul din cei mai prestigioși și mai temuți oameni de știință ai vremii, bine cunoscut în toate țările europene.

Istoria românilor, marea sinteză a lui Xenopol, după cum mărturisește singur, e pătrunsă de la un capăt la celălalt de „jocul ascuns“ al iubirii de țară și de neam, care străbate „cu scînteile sau flăcările ei prin spuza gîndurilor“. Scînteile și flăcările izbucneau cu putere prin spuza gîndurilor, strălucind și luminînd calea ducătoare la marele scop : unirea spiritelor și inimilor, în vederea unirii politice a poporului român, asigurarea propășirii, independenței și fericirii lui.

Libertatea și unitatea națională erau demonstrate istoricește de N. Iorga prin numeroasele sale lucrări consacrate problemei, prin concluziile științifice ce se desprindeau din evoluția istorică. Gîndul cuprins în slova scrisă sau în cuvîntul rostit în diferite împrejurări a fost întregit de fapta cutezătoare : prezența sa atunci și acolo unde se hotărau îndrăznețele acțiunii, în România și în provinciile subjugate, curajos și neînfricat, drept și neîncovoiat.

Iubirea sinceră de adevăr și entuziasmul cald pentru trecutul poporului nostru a constituit călăuză nedespărțită a lui Ion Bogdan, potrivit cu propria-i mărturisire. Iar Pârvan, într-o caldă pledoarie, cerea ca școlarul să i se insuffle dragoste de neam, de moșie ; soldatului să i se lămurească datoria de a lupta pentru apărarea moșiei ce o păstrează de la părinți și pe care este dator să o lase neatinsă copiilor și nepoților săi. Marii noștri înaintași, în momente de răscruce semnează memoriul prin care se cerea intrarea României în război pentru desăvîrșirea unității statale și naționale.

Părerii, dorințe și gînduri personale, devenite colective prin înmănușchiera lor în gîndul și fapta Academiei însași. În numele acesteia rostea Xenopol, înainte cu două decenii de înfăptuirea Unirii, adevărul că „deși despărțiti politicește, toți românii se simt un singur suflet și corpul acestui suflet comun îl văd în mărețul așezămînt al Academiei Române“. Și tot în numele Academiei, în calitatea sa de vicepreședinte, rostea, în împrejurări dramatice pentru țară și popor, în 1916, Barbu Ștefănescu-Delavrancea cuvinte de simțită vibrație patriotică. Academia nu are ca obiectiv fundamental doar unitatea morală și culturală a românilor. Academia — primind în sînul ei reprezentanți din Transilvania — n-a încetat să vadă sub aceeași cupolă, de o jumătate de veac, imaginea virtuală a României. Academia a reușit prin activitatea sa culturală, științifică, națională să întretină flacăra unui patriotism integral, care nu recunoaște granițele artificiale ale României, ci, trecînd Carpații, a înfrățit în fapt pe cei care de drept erau frați. Îndemnul și încurajarea în acele zile de restriște erau adevărat balsam pentru inimile însîngerate. Delavrancea a știut așterne asemenea balsam tămăduitor, prin vorbe izvorîte din inima sa simțitoare și cugetul său curat. Un neam

nu piere prin siluire, ci numai prin abdicare. Și noi n-am abdicat. Noi n-am intrat în haosul acestui măcel pentru cuceriri. Noi nu vrem ce nu e al nostru, ci vrem unirea cu frații noștri din Ardeal.

Dorința fiind tot atât de fierbinte și voința de unire tot atât de puternică și la frații din Ardeal, ea s-a săvârșit la 1 Decembrie 1918. Dar nu numai prin dorința și voința Academiei și academicienilor. Fără energia mulțimilor n-ar fi fost numai greu, dar imposibil. Meritul Academiei și al reprezentanților ei cei mai de seamă este că au intuit și au înțeles această energie, și-au contopit-o pe a lor cu aceea a mulțimilor și, împreună și într-o unire cu acestea, au înfăptuit Unirea cea Mare.

DOMENIUL FEUDAL ÎN EUROPA OCCIDENTALĂ

RADU ȘTEFAN CIOBANU

În tot timpul evului mediu, celula de bază a vieții economice, a structurii raporturilor sociale și a genezei unora dintre instituțiile politice fundamentale a fost marea proprietate funciară, cunoscută, în general, sub numele de domeniu. Era firesc ca în situația de degradingoladă care a caracterizat ultima perioadă a existenței Imperiului roman în condițiile decăderii monedei, a imposibilității de a fi teaurizați bani lipsiți de valoare intrinsecă și fără putere de cumpărare, oamenii să caute o valoare sigură, care să le asigure existența. Aceasta a fost proprietatea funciară. G. Duby a caracterizat în mod plastic, lapidar, preocuparea oamenilor pentru a obține proprietăți funciare: „pământul a reprezentat totul pentru oamenii medievali“, și a avut dreptate referindu-se la aceea perioadă a evului mediu din Europa occidentală, care merge pînă în secolul al XIII-lea.

Propunîndu-ne să discutăm principalele aspecte ale evoluției, rolului și însemnătății domeniului feudal din Europa Occidentală, ni se impune să precizăm limitele ariei geografice la care ne referim.

Pentru a stabili hotarele Europei Occidentale, vom recurge la izvoarele medievale și vom căuta să desprindem din ele noțiunea de Europă, iar în cadrul ei vom încerca să definim spațiul care poate fi numit Occident.

Pînă în secolul al XIII-lea, termenul de Europa a apărut extrem de rar în actele medievale. El era confundat și suprapus aceluia de lume creștină catolică, prin care biserica catolică, depozitara științei de carte în prima parte a evului mediu, a înțeles clar continentul european. Acest sens care reiese în special din bulele papale, ni se pare firesc pentru oamenii medievali ale căror cunoștințe de geografie și cosmografie erau limitate, iar progresul lor se realiza într-un ritm lent.

Asemeni lui Jacques le Goff, credem că putem include în termenul de occident acea parte a continentului european asupra căreia și-a extins autoritatea și influența biserica catolică, unde elementele și instituțiile feudalismului clasic s-au impus reușind să determine o dezvoltare unitară, evidentă în structura domeniului feudal, deosebit de cel existent în Europa răsăriteană, în Imperiul bizantin, în Asia, etc. În zona geografică a Europei Occidentale putem include deci, Peninsula Scandinavică, Insulele Britanice, Franța, Țările

de Jos, Peninsula Iberică, Peninsula Italică, Elveția, Austria, Germania și, parțial, posesiunile regatelor Poloniei și Ungariei.

După cum se poate remarca în urma unei sumare priviri aruncate pe hărțile istorice, asupra unei singure regiuni din zona pe care am inclus-o în noțiunea de Europă Occidentală s-a extins autoritatea Imperiului roman, în timp ce cealaltă a avut contacte sporadice cu lumea romană. În lunga evoluție și cristalizare a relațiilor caracteristice lumii medievale, contactele dintre oameni în Europa Occidentală au devenit mai strânse, iar nivelul lor de dezvoltare și de viață s-a omogenizat, ajungând aproximativ la același stadiu în secolul al VIII-lea sau al IX-lea.

În această situație, geneza domeniului feudal a provocat apariția unor controverse în istoriografie. S-a susținut în perioada interbelică ipoteza că odată cu prăbușirea Imperiului roman de Apus ar fi dispărut și latifundiile, deci la baza domeniului feudal din Europa Occidentală ar sta numai mica proprietate. Cercetările întreprinse au infirmat-o, dovedind contrariul.

F. Lott a demonstrat peremptoriu că în condițiile de nesiguranță existente în Imperiul roman în ultima parte a existenței sale, când atacurile migratorilor au fost constant îndreptate împotriva orașelor, proprietarii latifundiilor s-au îndreptat către mediul rural care le putea asigura existența. În cadrul acestui fenomen de migrare a unei părți a orașenilor către sate, numit de eruditul francez „proces de ruralizare“, s-a căutat să se găsească cele mai eficace forme de adaptare la noile condiții economico-sociale. În jurul locuințelor latifundiarilor, numite villa, s-a concentrat cea mai mare parte a activităților, urmărindu-se țelurile primordiale de asigurare a hranei și de apărare a vieții. Datorită însemnătății pe care a avut-o, numele de villa s-a extins de la locuința proprietarului asupra întregii așezări din apropiere. Într-o serie de țări din Europa Occidentală, cum ar fi Franța, Italia, Anglia, etc., numele s-a conservat până în zilele noastre și, după neesențiale modificări lingvistice, a devenit sinonim cu acela de sat.

În acea parte a zonei pe care am inclus-o în Europa Occidentală, unde nu s-a exercitat autoritatea directă a Imperiului roman, iar legăturile cu lumea romană au fost sporadice și întâmplătoare, desigur că proprietatea cu o întindere mică, în comparație cu latifundiul, a avut o pondere deosebită în formarea domeniului feudal.

În această situație, putem conchide că domeniul feudal în Europa Occidentală s-a format pe de o parte prin transformarea latifundiului antic, pe de alta prin evoluția proprietății apărută în primele secole ale evului mediu. Procesul de apariție și formare a domeniului feudal a fost îndelungat și lent. Acceptând limitele extreme propuse în discuțiile anterioare, putem încadra procesul de formare al domeniului feudal între secolul al III-lea și al IX-lea, perioadă în care se consideră că s-au impus aceleași forme economice și structurale în Occident.

În momentul în care domeniul era deplin constituit, îl găsim definit în mod clar în articolul 63 al „Capitularului de villis“: „toate pe care omul trebuie să le aibă în casa și pe domeniul lui, este obligat să le aibă și administratorul domeniilor noastre“. Coroborînd cele scrise în „Capitularul“ emis

de cancelaria lui Carol cel Mare, la sfârșitul secolului al VIII-lea, cu datele conținute de documentele bisericilor și mănăstirilor — în special cu acelea numite polyptice, — putem defini domeniul, ajuns la apogeu între secolul al IX-lea și al XI-lea, ca o unitate economico-socială complexă, care în perioada de dominare a economiei naturale își satisfăcea singur nevoile materiale esențiale.

Pe marile domenii care, după cum a arătat V. I. Lenin, în epoca maximei lor înfloriri au format gospodării autarhice, închise, s-a încercat să se asigure tot ceea ce era necesar existenței, pornindu-se de la extragerea metalelor și a sării pînă la prelucrarea și punerea lor în circuitul pieții.

Desigur că nu putem afirma că schimburile comerciale au încetat un singur moment, chiar în condițiile de nesiguranță a drumurilor și de dominație a economiei naturale. Foarte puține domenii ale marilor seniori au avut pe teritoriul lor zăcăminte de sare și de metal: aceste produse absolut necesare vieții au circulat continuu, întreținînd viu negoțul pe tot teritoriul Europei Occidentale.

În interiorul domeniului a existat o permanentă preocupare pentru sporirea producției agricole. Această dorință a determinat marele proces de colonizare care a animat Europa pînă în secolul al XIII-lea.

După ce au fost cîștigate mari suprafețe de pămînt prin defrișări, asanări și deșteleniri, procesul de extindere a suprafețelor arabile s-a oprit deoarece nerodnicia pămîntului nu a satisfăcut eforturile oamenilor. Localitățile care au apărut în cadrul procesului de colonizare, pentru a fi diferențiate de cele anterioare, s-au numit ville neuf, bastide, etc. Concomitent cu mărirea suprafețelor arabile, s-au perfecționat uneltele și metodele agrotehnice, realizîndu-se un însemnat salt calitativ în obținerea de produse agricole.

R. Lopez și un grup de medievisti au numit plastic acest fenomen de progres, îndeosebi în cadrul domeniului feudal, „revoluție comercială” și l-au socotit comparabil, cel puțin din punct de vedere al consecințelor, cu revoluția industrială din secolul al XVIII-lea. Procesul de extindere a domeniilor prin colonizarea internă a fost oprit și datorită necesității de a proteja pădurile cu rol atît de însemnat în viața evului mediu. Ele adăposteau vînatul, permiteau să se crească porcinele, una din principalele surse ale alimentației umane în condițiile în care oamenii conservau greu carnea, folosind pe scară largă sarea și mirodeniile. În același timp, pădurile furnizau material pentru construcții — care în numeroase cazuri erau exclusiv din lemn — și combustibil pentru încălzirea locuințelor. Dacă s-ar fi continuat defrișarea lor, ar fi avut de suferit întreaga societate medievală. Începînd din secolul al XII-lea a existat o preocupare permanentă pentru apărarea pădurilor. Legislația medievală este concludentă în această direcție: cel mai grăitor exemplu îl găsim în istoria Angliei unde, în momentul în care a fost promulgată Magna Charta Libertatum, a fost emis și un cod al pădurilor care-i obliga pe landlorzi să ia sub protecția lor pădurile.

La noi în țară găsim în Transilvania unul din cele mai vechi documente, al mănăstirii Sf. Benedict, vorbind de posesiunea și protejarea pădurilor.

Posesiunea domeniului numit în Franța „domaine” sau „seigneurie”, în Italia și în Spania „signoria”, în Anglia, „manor”, în Germania „Grundherrschaft” etc., a avut un caracter deosebit față de proprietatea latifundiului din antichitate sau de cea a pământului în epoca capitalistă.

În evul mediu, pământul se acorda condiționat de satisfacerea anumitor servicii. Oamenii liberi trebuiau ca, în schimbul folosirii pământului, să presteze serviciul militar, cei dependenți erau obligați să dea renta în produse, în muncă și în natură. Pământul dat unui om liber sau aservit nu putea fi înstrăinat prin vânzare, prin testament, prin danie, etc, fără accepțiunea seniorului. Pentru orice înstrăinare se plătea o taxă, iar seniorul trebuia să se asigure că noul deținător se va achita cel puțin de obligațiile pe care le-a avut precedentul.

În această situație, asemeni lui F. Lott, E. Fawtier și M. Bloch, putem califica deținerea pământului în evul mediu drept o stăpânire condiționată, revocabilă în cazul neachitării obligațiilor prevăzute în contract, deci deosebită de proprietatea din antichitate și din epoca modernă, când nu există numai dreptul de folosință, ci pământul poate fi folosit și înstrăinat după voința proprietarului.

Stăpânirea condiționată asupra pământului a fost temeiul structurării relațiilor sociale medievale, atât în sînul clasei suprapuse cît și între feudali și țărani. Pornindu-se probabil de la acel „beneficium” din antichitate, s-a socotit și în evul mediu că acordarea de pământ constituie o binefacere și a căpătat tot numele de „beneficium”.

În stadiul actual al documentației, nu putem să-i precizăm exact toate fazele evoluției, dar ne este posibil să afirmăm că în timpul lui Carol Martel, datorită pericolului reprezentat de atacurile arabilor, au fost confiscate o parte din pămînturile bisericii, care au fost date ca soldă cavalerilor și astfel instituția „beneficiului”, care ulterior s-a transformat în feud, a căpătat o extensiune deosebită. Inițial stăpînirea asupra pământului a fost acordată condiționat și viager, pentru ca treptat, în timp, să se transforme în stăpînire condiționată ereditară. Întinderea domeniului a variat ca suprafață de la regiune la regiune. În general, pe teritoriul care a aparținut Imperiului Roman de Apus, domeniile au fost formate din mari suprafețe de pământ compacte, asupra cărora își extindea autoritatea un mare senior. Cazul cel mai tipic în acest sens l-a reprezentat Franța unde au existat mari domenii ca acelea ale Burgundiei, Normandiei, Flandrei, Gasconiei, etc ; acestea au avut în fruntea lor stăpîni, distribuitori de pământ, cu proprii lor vasali, care au avut atîta putere, încît au putut contesta autoritatea monarhului, care avea calitatea de suzeran suprem, distribuind pământul tuturor supușilor săi. În Anglia și în Germania landlorzii și landherr-ii au avut domenii fărîmițate, ca urmare a modului de cucerire a pământului din aceste țări. De pildă, în Anglia, Wilhelm Cuceritorul, după ce a obținut victoria în bătălia de la Hastings (1066), pe baza dreptului feudal a revocat dreptul de a stăpîni pământul tuturor acelor care i s-au opus, le-a luat domeniile și le-a distribuit treptat vasalilor săi. Procesul de cucerire a întregului teritoriu al Angliei a durat aproape două decenii, interval în care s-au dat, treptat, pămînturi dispersate

cuceritorilor, care nu au putut să-și formeze domenii compacte, fiind dependenți direct de un singur senior, regele Angliei. Imediatizarea raporturilor dintre rege și toți feudații englezi, rezultată din pulverizarea domeniilor, a avut consecințe deosebite pentru istoria Angliei. În această țară, pînă la al doilea război de o sută de ani, s-a înfăptuit cel mai rapid proces de centralizare de pe continentul european, remarcant pentru înția dată de F. Stubbs, dar neexploatat suficient pînă în momentul de față.

Domeniul feudal de pe întreaga suprafață a Europei Occidentale era structurat identic, indiferent de regiune și de mărimea sa. El era alcătuit din două mari părți: rezerva feudalului, numită obișnuit în acte seigneurie, signoria, manor, Grundherrschaft, etc. și loturile țăranilor, numite în documentele timpului „tenure” sau „manse”. Alături de aceste două părți mai existau pădurile, iazurile, izlazurile, etc. care erau folosite în comun de senior și de țărani și care apăreau în documentele medievale sub numele de comunia.

Deoarece din punct de vedere al stăpînirii, ele aparțineau fie seniorului, fie comunității țăărănești, au fost incluse de cei care s-au ocupat de istoria dreptului medieval, fie în rezerva seniorială, fie între manse. Rezerva seniorială cuprindea castelul feudalului, biserica sau capela, hambarele, atelierele, grajdurile, moara și toate celelalte dependențe aferente gospodăriei, suprafața satului sau satelor aflate pe domeniu și pămîntul arabil care trebuia lucrat de țărani în folosul seniorului. La rîndul său, un lot țăărănesc (mansa, tenura) cuprindea locul de casă, curtea, livada, grădina, via, lotul arabil. El avea de obicei mărimea care putea să asigure existența țăranului și a familiei sale. Cercetările efectuate în această direcție au arătat că între secolele al IX-lea și al XI-lea mărimea unei manse era de circa 15—16 ha, pentru ca datorită înmulțirii populației și a dezvoltării metodelor agrotehnice, în secolele al XIV-lea și al XV-lea să scadă la circa 7—8 ha.

Ridicîndu-se în fața medievistilor problema raportului dintre domeniul feudal și loturile țăărănești, s-a încercat prin cercetări îndelungate și amănunțite, să se găsească un răspuns. În urma conexării datelor relativ sumare, de care dispunem, s-a putut conchide că între secolele al IX-lea și XI-lea suprafețele rezervelor și manselor au fost aproximativ egale, pentru ca, în perioada cuprinsă între secolul al XIII-lea și al XV-lea, balanța să încline în favoarea loturilor țăărănești.

Posesiunea pămîntului pentru locuitorii domeniului feudal implica obligații diferite pentru fiecare în parte, în funcție de categoria juridică în care era inclus: aceea de om liber sau de om dependent. Noțiunea de om liber în evul mediu avea o altă semnificație față de cea din antichitate sau din epoca modernă: ea desemna pe toți aceia care aveau dreptul să poarte armă, să participe la război și să-și aleagă, cel puțin odată în viață, seniorul și locul de rezidență. Între oamenii liberi care au avut ranguri de noblețe s-au stabilit relații feudo-vasalice. Ele au fost înscrise în actul numit „contract vasalic”, care, în prima parte a evului mediu, oînd noțiunea de laic era sinonimă cu cea de iliterat, a avut un caracter oral, iar apoi odată cu răspîndirea științei de carte, a fost conservat în scris. În mod obișnuit, un om primea pămînt în urma actului de „comendatio” (a se pune în slujba altui

om), care era determinat de necesitatea de a obține pământul care asigura hrana și de a se uni forțele oamenilor înarmați sub conducerea unui șef mai puternic, pentru apărarea existenței. Apoi urmau depunerea omagiului și investitura. Prin investitură, tânărul care devenea cavaler primea și pământul care va deveni domeniu. În momentul primirii pământului, seniorul și vasalul se legau între ei prin contractul vasalic și printr-un jurământ reciproc, care le crea obligații egale.

Episcopul Fubert de Chartres le-a împărțit în două categorii: obligații pozitive și negative. Cele pozitive constau în primul rând în ajutor și sfat (*auxilium et consilium*). Între ele se evidențiază ajutorul militar, cu obligația de a presta serviciul militar de circa 40 zile în ajutorul celui aflat în nevoie, cu efective variabile, în funcție de mărimea și puterea economică a domeniului, și obligația de a participa la sfat în toate procesele sau în cazurile dificile, pentru partea solicitantă. În afară de aceste situații, seniorul trebuia să primească ajutor când își investea fiul mai mare cavaler, când își căsătorea fiica mai mare, când pleca în război sau în cruciadă, sau când cădea prizonier. La rîndul său, seniorul trebuia să ajute vasalul aflat în pericol, să-i protejeze familia și averea când era plecat la război, iar în caz de deces devenea tutore al văduvei și copiilor orfani. Obligațiile negative prevedeau ca seniorul și vasalul să nu înlătuiesc nici o acțiune care ar fi putut dăuna intereselor celuilalt. Nerespectarea clauzelor contractului vasalic putea duce, în funcție de gravitatea cazului, fie la chemarea pentru judecată în fața seniorului suprem, fie la revocarea contractului vasalic și pierderea feudului de cel socotit vinovat. Cazul cel mai semnificativ poate fi socotit cel al regelui Angliei, Ioan Fără de Țară: încălcând legile codului feudal, a intrat în conflict cu familia de Luzignan, care l-a chemat în fața tribunalului feudal prezidat de regele Franței, Filip al II-lea Augustul. Ioan Fără de Țară a refuzat să se prezinte și ca urmare și-a pierdut cea mai mare parte a domeniilor din Franța.

Alături de nobili, în categoria oamenilor liberi intrau țărani liberi, obligați să presteze serviciul militar, al căror număr, după cum o arată recente studii, pare a fi mai mare ca cel presupus pînă acum. Ei erau obligați să presteze — exclusiv obligațiile derivate din folosința pământului — redevențele și servitiia, numite obișnuit obligații reale. Dacă pentru țărani liberi cuantumul rentelor era fixat printr-o înțelegere bilaterală, încheiată cu seniorul stăpîn de domeniu, pentru țărani aserviți nu exista nici o reglementare juridică a timpului pe care trebuiau să-l dea pentru a munci pe rezerva feudalului. Deoarece șerbii erau folosiți după bunul plac al nobilului, se spunea despre ei în Franța că sînt „*tailable et corvéable à merci*“, iar în Anglia că „*the serf works all year long*“.

În afară de obligațiile reale numite de istoricii moderni rente, pentru țărani aserviți existau o serie de sarcini derivate din starea lor juridică, numite obligații personale.

Pentru țărani șerbi care, după cum a arătat Fr. Engels, au provenit din unirea condiției economice și juridice a foștilor sclavi antici cu cea a țăraniilor liberi dornici de protecție, cea mai grea sarcină a fost legarea de pământ.

Țăranul șerb nu se putea strămuta pe alt domeniu, căci plecarea lui l-ar fi lipsit de brațe de muncă pe nobil, care avea nevoie de obținerea produselor pentru propria-i existență, sau pentru a le comercializa.

Din aceeași rațiune, a conservării și măririi forței de muncă existente pe domeniul său, seniorul, în principiu, nu admitea căsătoriile în afara domeniului. În cazul femeilor, interdicțiile erau mai severe, deoarece ele puteau da naștere copiilor, deci puteau aduce noi brațe de muncă pe domenii. În general, pentru evitarea răzbunării tinerilor împiedecați să se căsătorească, seniorii ajungeau la înțelegeri între ei și admiteau căsniciile oamenilor care locuiau pe domenii diferite. În cazul căsătoriei unui om liber cu un om aservit, se realiza o egalizare a condiției juridice a ambilor, prin trecerea în categoria de șerb a celui ce fusese liber. Pentru căsătoria în afara domeniului (forismaritagium), șerbii care primeau aprobarea seniorului trebuiau să plătească o taxă. Șerbii aveau dreptul de a prelua moștenirea gospodăriei lăsată de capul familiei, numai dacă plăteau o taxă de intrare în stăpânirea averii, numită „dare de mână moartă” (manus mortua). În unele regiuni, cum ar fi de pildă Flandra, seniorii, în momentul în care primeau taxa de mână moartă, luau și un obiect simbolic din gospodărie, care le plăcea, de obicei o vită.

În fine, țăranii șerbi, ca urmare a condiției lor personale, nu puteau intra în rândurile clerului și nu puteau depune mărturie în justiție împotriva oamenilor liberi.

Treptat, schimbările de ordin economico-social, dezvoltarea și impunerea orașelor, care au depășit prin lux viața cotidiană a castelanilor, mărirea prețurilor cailor, armurilor, costumelor de paradă, etc., i-au determinat pe seniori, care aveau din ce în ce mai mare nevoie de bani lichizi, să convertească toate formele de rentă în bani. Prețurile au sporit, rentele au rămas constante : pentru a obține noi venituri, seniorii au fost obligați să admită transformarea terenurilor revocabile și viagere, în posesiuni ereditare, cu caracter de terenuri arendate. De obicei, arenda se înscrisa într-un contract în dublu exemplar : o parte rămânea la senior, alta la țăran. În Anglia, această categorie de arendași a căpătat un nume sugestiv — copyholderi — adică țărani care dețineau pământul pe baza copieii unui act.

În secolul al XIII-lea, seniorii din Europa Occidentală și în special cei francezi au fost obligați, de lipsa de bani, să treacă la acordarea libertății personale țăranilor șerbi, proces numit de Karl Marx sfârșitul primei iobăgii, și la vinderea unor părți a domeniilor sau chiar a domeniilor întregi, unor oameni proveniți din rândurile orașenilor. S-a creat astfel o situație nouă : pe pământurile senioriale au pătruns viitorii burghezi și au dovedit că principiul de drept înscris în codul lui Ph. de Beaumanoir „nici un pământ fără un senior”, are mai puțină extensiune decât s-a crezut. După cum a remarcat Elizabeth Carpentier, din secolul al XIII-lea în Europa Occidentală a început modificarea lentă dar constantă a marelui domeniu feudal, care va sfârși prin a se fărâmița și a se transforma în ferma de tip capitalist.

Nu putem încheia fără a menționa că pentru Europa Occidentală, în perioada de maximă înflorire a feudalismului, marele domeniu a avut un rol

deosebit în dezvoltarea economico-socială și, într-un anumit sens, marii se-niori care erau și imuniști au supliniți prin organizarea pământurilor autori-tatea statală. Dar odată cu înlocuirea economiei naturale de economia care a produs larg pentru piață, odată cu dispariția șerbiei și pătrunderea viitoarei burghezii ca stăpână de pământ în mediul rural, marele domeniu feudal a in-trat în criză generală, ireversibilă, care-l va duce la pieire.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

K. Marx, *Capitalul*, E.S.P.L.P., București, 1955, vol. III, partea a II-a, p. 316—360; V. I. Lenin, *Opere*, București, 1963, vol. III, p. 79—94; I. L. Bessmertnîi, *Feodalnaia derevnia i rinok v zapadnoi Evrope — XII — XIII vekov po severo franțuzkim i zapadno nemețkim materialiam*, Moscova, 1969; R. Boutrouche, *Seigneurie et féodalité*, Paris, 1959—1973; Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris, 1953; Idem, *Seigneurie française et manoir anglais*, Paris, 1960; Idem, *La société féodale*, Paris, 1969; Fischer-Weltgeschichte, München, 1972, vol. VII; Joseph Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftskräfte des Mittelalters und der Neuzeit*, 2 vol, Mün-chen—Berlin, 1954; F. Lott, *La fin du monde antique et le début de Moyen-Âge*, Col. L'Évolution de l'Humanité, Paris, 1938; F. Dollinger, *Le chiffre de population de Paris au XIV siècle*, Paris, 1956; *Histoire de la France des origines à nos jours* (publicată sub direcția lui G. Duby), Paris, 1970, vol I; *The Medieval Cambridge History*, Londra, 1968; Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa Apuseană*, București, 1974.

OPERA CONVENȚIEI NAȚIONALE

DUMITRU ALMAȘ

Convenția Națională, pe scurt Convenția, a reprezentat guvernul Franței revoluționare, al Republicii franceze între 21 septembrie 1792 și 26 octombrie 1795. Ea înlocuia Adunarea legislativă, aleasă în 1791, după autodizolvarea Adunării Naționale constituționale. Aleasă în septembrie 1792, după detronarea regelui Ludovic al XVI-lea, și când poporul francez, condus de cei mai îndrăzneți reprezentanți ai burgheziei, ca de pildă Danton, depunea un considerabil efort patriotic ca să înfrângă contrarevoluția internă și intervențiștii externi. Adică a fost aleasă în starea de spirit creată de „Patria în primejdie”. Istoria a făcut ca începutul activității Convenției să coincidă cu victoria de la Valmy și ca primul ei mare act politic să fie proclamarea Republicii revoluționare franceze. Convenția poate fi definită ca o adunare reprezentativă revoluționară care a întruchipat 3 ani fără 25 de zile puterea supremă în republica franceză. Guvernarea ei a înregistrat trei etape, numite după gruparea politică din interiorul ei care, chiar dacă n-a dispus, efectiv, de o majoritate, a fost cea mai activă : a) Convenția girondină (21 septembrie 1792—31 mai 1793); b) Convenția iacobină (2 iunie 1793 — 9 thermidor — 27 iulie 1794) și Convenția thermidoriană (27 iulie 1794 — 26 octombrie 1795). Convenția s-a înscris în istoria acelei vremi nu numai ca un guvern revoluționar, ci a și fost cel mai puternic, mai autoritar, mai energetic guvern al Europei. Curba politicii revoluționare a Convenției e ascendentă pînă în iulie 1794, apoi descendentă, pregătind regimul directoratului, consulatului și imperiului.

Opera Convenției Naționale și, îndeosebi, în etapa iacobină a fost extraordinară, unică în istoria de pînă atunci a popoarelor. Această operă s-a dezvoltat în două mari direcții :

a) Lupta și victoria împotriva contrarevoluției interne și a intervenției contrarevoluționare din afară și b) organizarea economică, social-politică, administrativă și culturală a Franței.

a) În prima direcție, Convenția națională a proclamat republica și a condamnat pe rege, doborînd, astfel, orice amestec al feudalității în conducerea Franței ; a adîncit revoluția internă, înfrîngînd răscoalele vendeeană și chouană, atîtate, întreținute și conduse de aristocrați și preoți ; a practicat o teroare politică, economică și religioasă ; a înfrînt opoziția girondino-rega-

listă din vara și toamna anului 1793 și a ghilotinat majoritatea frunțașilor girondini și regaliști surprinși pe teritoriul republicii; a guvernat prin clubul iacobinilor și al cordilierilor sprijinite de masele populare, de sanchiloți, de poporul armat; a inaugurat acțiunea de „descresținare”, prin introducerea „cultului rațiunii” și a calendarului republican; a declanșat lupta împotriva ultrarevoluționarilor hébertiști și a moderaților dantoniști, lichidându-i; a dat lovitura de la 9 thermidor, doborând gruparea robespierristă și instaurând, prin colaborarea dintre teroriștii extremiști și „mlaștină”, guvernul zis al Convenției thermidoriene; a desființat clubul iacobin și organele create în timpul dictaturii iacobine (Comitetul salvării naționale, Comitetul siguranței generale, Tribunalul revoluționar); a renunțat la Constituția din 1793 și a elaborat Constituția din 1795; a dezarmat masele populare, cu ajutorul armatei, după ultimele zile populare din germinal și prairial 1795; s-a autodizolvat la 26 octombrie 1795, făcând loc guvernului Directoratului. Îndeosebi în această latură a activității, Convenția Națională a descris o curbă ascendentă pînă la căderea lui Robespierre, după care a cotit brusc, în descendență și spre dreapta, în apărarea intereselor și punerea în practică a ideologiei profesată de burghezia bogată și, mai ales, de „noii îmbogațiți”.

Lupta împotriva intervenției contrarevoluționare a monarho-feudalității externe marchează o latură încă mai complexă, mai dramatică și mai eroică a convenționalilor. La preluarea conducerii, Convenția Națională a moștenit războiul declarat de rege și de guvernul girondin: primul, cu scopul de a reveni la absolutism, al doilea, pentru a demasca, mai concret, complicitatea familiei regale cu dușmanii revoluției operate în Franța și a consolida, prin trezirea elanului patriotic, „regimul libertății”. Convenția a impulsionat armatele și generalii, a dat războiului un conținut popular și revoluționar. Generalii au cîștigat victoria de la Jemmapes (6 noiembrie 1792), apoi au intrat în Mainz și au început acțiunea de eliberare a Belgiei. Dar după acest prim mare succes, armata franceză a suferit eșecul din primăvara anului 1793, înfrîngerea de la Neerwinden (18 martie 1793), urmată de trădarea lui Dumouriez, a contribuit la prăbușirea girondinilor din Convenție, în iunie 1793. În acel moment, iacobinii au luat conducerea unei Franțe redusă la o treime, o Franță înconjurată de un cerc de foc. O Franță măcinată de contradicții și anarhie. Pentru doborîrea intervenționiștilor, a coaliției celor opt state dușmane ale revoluției, pentru restabilirea ordinii interne și nimicirea contrarevoluției provocată de girondini și regaliști, iacobinii au fost nevoiți să introducă dictatura și să guverneze prin teroare. Cu mijloace excepționale au organizat victoria împotriva dușmanilor, decretînd recrutarea în masă (23 august 1793), sanchilotizînd conducerea armatei, adică îndepărtînd toți ofițerii aristocrați și promovînd cadre noi, din rîndul soldaților, amalgamînd unitățile pentru grăbirea instrucției militare și a pregătirii de luptă, rechiziționînd produsele alimentare și industriale pentru dotarea armatei, chemînd savanții și tehnicienii să pună știința lor în slujba patriei, schimbînd principiile tactice și strategice învechite cu altele noi, adecvate, conforme cu caracterul popular și cu elanul patriotic al armatei și al întregii Franțe. Saint Just spunea: „Arta militară a monarhiei nu ne mai convine; avem de a face

cu alți oameni și alți dușmani; iar Lazare Carnot, „organizatorul victoriei“, a lansat principiul ofensivei neîntrerupte. După un imens efort material și moral s-a ajuns la victoriile din toamna și iarna anului 1793, de la Wattignies, Geisberg și Toulon, dar mai ales cea din vara anului 1794 de la Fleurus (26 iunie), câștigată de Jourdan.

Convenția thermidoriană și apoi Directoratul au beneficiat de pe urma acestor impresionante succese militare, care sînt, totodată, și mari succese ale revoluției franceze, succese pregătite și obținute de guvernul iacobin. Thermidorienilor le-a rămas doar să încheie pacea de la Basel (5 aprilie 1795) cu Prusia și apoi cu Spania, și cea de la Haga cu Olanda, formînd Republica Batavă. Franța revoluționară a înregistrat victorii în toate domeniile, împotriva contrarevoluției interne și externe. Iar aceste victorii au fost opera Convenției.

b) Opera de organizare economică, social-politică, administrativă și culturală a Convenției naționale, deși în aparență mai puțin spectaculoasă, e tot atît de însemnată pentru desfășurarea și victoria revoluției franceze.

În septembrie 1792, Convenția a primit o situație economică precară. Războiul, instabilitatea politică, marile răsturnări sociale și politice, mișcările populare, setea de avere a burgheziei, dificultățile în încasarea impozitelor, deprecierea crescîndă a assignatelor au condus la o gravă criză economică și financiară. Specula cu alimente aducea deasupra Franței spectrul foametei. Assignatul s-a devalorizat, capitalurile au emigrat în străinătate, stocările deveniseră o racilă.

Încă din noiembrie, poporul, prin așa-ziii „turbați“ a propus introducerea controlului prețului — maximumul — la alimente. Convenția a votat în mai 1793 prima lege a maximumului, în 26 iulie a dat legea asupra acaparatorilor, prin care autoritățile au primit dreptul de control asupra comerțului, iar în septembrie a dat legea maximumului general, prin care se stabileau prețurile tuturor mărfurilor ca și salariile. Fără maxim, rechiziții și teroare situația celor de jos ar fi fost incomparabil mai rea.

Tot în vederea îmbunătățirii situației economice și financiare, Convenția a creat „Cartea mare a datoriei publice“, în care erau înscrși toți creditorii statului cu venitul real, cu scopul de „a republicaniza“ datoriile moștenite de la vechiul regim și a le contopi cu cele contractate de Franța revoluționară. A operat un împrumut de un milion asupra bogaților. A sancționat cu moartea refuzul plății în assignate. A dat, la 29 septembrie 1793, legea maximumului general, fixînd, odată cu prețurile produselor de strictă necesitate, și maximum la salarii.

Totodată, Convenția a trezit și întreținut entuziasmul muncii în folosul patriei, creînd voia bună și mîndria muncii libere. A urmărit să sancționeze, cu pedeapsa capitală, furnizorii necinstiți ori prevaricatori. După imensele greutăți economice din anul 1793, în primăvara anului 1794 situația a început să se îmbunătățească. Legile maximumului deveneau ineficiente și chiar o frînă în dezvoltarea liberă a economiei capitaliste. Convenția thermidoriană a desființat legile maximumului (24 decembrie 1794), așa cum cereau interesele burgheziei. Aceasta a făcut ca specula să înflorească, iar inflația să devină

vertiginoasă. La separarea Convenției, un assignat de 100 livre nu valora decât 1 livră și 4 sous, așa că din pricina crizei jumătate din populație era amenințată a muri de foame.

În domeniul social-politic Convenția a instaurat Republica, una și indivizibilă, a condamnat pe rege și l-a ghilotinat. A căutat să satisfacă revendicările țărănești printr-o serie de legi agrare (legea din 3 iunie 1793 prin care pământurile emigraților au fost împărțite în mici parcele și vândute țăranilor, plătibile în 10 ani; legea din 10 iunie 1793, prin care se împărțeau locuitorilor rurali pământurile comunale; legea din 17 iulie prin care erau abolite, fără răscompărare, toate sarcinile feudale și distruse ultimele documente feudale; decretele din 8 și 13 ventôse (26 februarie — 5 martie) 1794 prin care se confisca pământul suspectilor ca să fie distribuit săracilor și se urmărea deposedarea tuturor dușmanilor republicii și legarea maselor populare țărănești de regimul republican). Revoluția franceză a acordat la 300 000 de țărani proprietate liberă și absolută asupra pământurilor. Prin asta s-a format o numeroasă clasă de proprietari rurali, mai puternică în Franța ca oriunde.

Prin legislația socială, robespierristii au depășit chiar vederile revoluționarilor extremiști-hébertiști. Dar ultimele decrete, cele din ventôse nu s-au putut aplica. Oricum, în 1793—1794 țăranii au fost principalii beneficiari ai vânzării bunurilor naționale.

Tot pe tărîmul economic mai menționăm că, în final, Convenția thermidoriană a acordat o completă libertate industriei și comerțului, sub tutela statului. Thermidorienii reînnoiau, astfel, firul politicii Constituantei, favorizînd interesele burgheziei, fără a se preocupa de mizeria maselor. De aceea, aceste mase au fost nevoite să recurgă la răscoalele foametei din germinal și prairial 1795, ultimele zile populare ale revoluției franceze.

Dictatura iacobină s-a exercitat prin blocul iacobin. Dar acest bloc n-a funcționat unitar. De la începutul anului 1794, s-au descifrat trei curente: hébertiștii revoluționari extremiști („cu ghilotina în frunte“, pînă la triumful „libertății universale“), dantoniștii moderați și robespierristii adepți ai menținerii regimului de dictatură, pînă la distrugerea tuturor dușmanilor republicii; ei au practicat politica strecurării printre Scylla și Charibda.

În momentul culminant al dictaturii iacobine, robespierristii au dezlănțuit lupta împotriva hébertiștilor extremiști și apoi a dantoniștilor „indulgenți“, moderați. Consecințele contradicțiilor din sînul blocului iacobin au fost deosebite. Mai întîi, prin anihilarea vremelnică a opoziției fățișe, s-a întărit autoritatea Comitetului salvării, ca executant al politicii dusă de Convenție. Dar, totodată, baza de clasă, populară, a iacobinilor s-a îngustat foarte mult, s-a întrerupt legătura dintre fruntașii revoluționari și sanchiloții din secțiuni sau cluburi. Au dispărut sub ghilotină mari figuri revoluționare, iar societățile populare se descompun și dispar. Presa și-a pierdut independența, Comitetele au guvernat, o vreme, fără o opoziție vădită. Dar dispariția a numeroase figuri de mari revoluționari a creat un gol în Convenție. Impresia era că „revoluția a înghețat“ (Saint-Just). În asemenea condiții, robespierristii au încercat două acțiuni, amîndouă imposibil de realizat, utopice, la acea dată: a) să doboare marea burghezie și să creeze o republică a

micilor proprietari, egali, virtuoși și patrioți; b) să zădărnicească lupta plebe care urmărea să nimicească de istov proprietatea. Robespierre a încercat o „dezghețare a revoluției“, o reînsoflire revoluționară și patriotică a maseilor, a încercat să convingă țara și Convenția că teroarea mai era încă necesară ca să „triumfe virtutea“ și ca să fie evitată tirania unui general glorios „în stare săucidă libertatea“. Dar tocmai aceste încercări au grăbit procesul de izolare a revoluționarilor. Într-o societate de afaceriști, de „noi îmbogățiți“, cu o adunare reprezentativă în care marii teroriști ca Fouché, Tallien, Barras, conclucrau și complotau cu speculanții cu furniturile de război, era cu totul imposibil să se realizeze republica preconizată de J. J. Rousseau în „Contractul social“ și urmărită cu fanatism de Robespierre. Tot ce încerca el, după introducerea cultului Ființei supreme, ca și practicarea unei „dictaturi a virtuții“ într-o societate flămîndă de avere și parvenire, a reprezentat o utopie, o generoasă utopie și o alunecare „pe panta fantasticului“ (Marx) și sfîrșitul sub ghilotină a celor care încercau imposibilul. Deși lupta dintre hébertiști, dantoniști și robespierrști părea doar o luptă între aceste curente din sînul Convenției, de fapt ele reprezentau conflictul din sînul revoluției însăși și-i pecetluiau sfîrșitul.

În domeniul legislativ, Convenția Națională, în perioada dominată de iacobini, a dat o nouă constituție Franței, o constituție republicană, cea din 1793 care, dacă s-ar fi aplicat ar fi făcut din Franța cel mai liberal și mai democrat stat burghez din lume. În final, Convenția dominată de thérmidorienii a alcătuit Constituția din 1795, în ideea că țara trebuie să fie guvernată „de cei mai buni“. Și cei mai buni erau socotiți atunci „cei mai instruiți și mai interesați în păstrarea legilor“. Iar aceștia nu puteau fi găsiți decît printre cei care posedă o proprietate. În asemenea condiții, burghezia nu mai putea recurge la popor, cel care i-a fost aliat natural în lupta împotriva aristocrației. Poporul în sărăcie se ridica împotriva noilor îmbogățiți. Și atunci, cu ajutorul armatei Convenția dezarmează masele populare, în primăvara anului 1795. Burghezia se teme de adîncirea democrației și, ca să-și asigure guvernarea, ca să-și consolideze pozițiile, se aruncă în brațele unui general ambițios. La sfîrșitul guvernării conduse de Convenție, adică în perioada thérmidoriană, în societatea franceză s-a format o coaliție eteroclită: burghezi republicani, monarhiști constituționali și partizani ai vechiului regim, îndreptată împotriva iacobinilor și a maseilor populare care vor să adîncească revoluția. Măsurile represive au continuat. La 12 noiembrie 1794 Convenția a închis clubul iacobin și a deslănțuit teroarea albă, exercitată de bandele „tinerimii de aur“. Nobilii care n-au emigrat făceau fuziunea cu burghezia îmbogățită din specula cu assignate, din cea cu bunurile naționale ori din furniturile de război. Totuși, Convenția thérmidoriană, prin generalul Hoche a fost nevoită să zdrobească debarcarea regalistă de la Quiberon (27 iunie 1795), iar generalul Napoleon Bonaparte, în numele Convenției, a înăbușit răscoala regalistă din Paris (13 vendémiaire — 5 octombrie 1795).

Convenția a format și un Comitet legislativ, prezidat de Cambacérés, care a alcătuit un proiect de cod civil, mult discutat în august—octombrie

1793, dar care n-a putut fi terminat decît sub consulat, creîndu-se atunci Codul napoleonian.

Cu tot zbcuimul politic, cu toată lupta eroică la granițe, Convenția națională a găsit vreme să se preocupe și de cultură. A dat mare atenție învățămîntului, științei, artelor. Încă din timpul Adunării Legislative, Condorcet a prezentat un magistral plan de organizare a învățămîntului laic de toate gradele. Convinși, cum spunea Danton, că „după pîine educația este prima trebuință a poporului“, planul a fost reluat de Lakanal. S-a legiferat învățămîntul elementar gratuit și obligator. Thermidorienii însă au renunțat la obligativitatea și apoi la gratuitatea acestui învățămînt.

Pentru învățămîntul secundar, Convenția iacobină a organizat școli gratuite, cu elevi recrutați prin concurs; acest sistem de școli, popular și foarte necesar celor săraci, a fost însă abandonat după 9 thermidor. A fost înlocuit cu școlile secundare, cu taxe plătite de elevi. Programele erau în cea mai mare parte laicizate: se predau științele, istoria filozofică a popoarelor, legislația, limbile vii, artele, desenul. În Paris funcționau 5 asemenea școli, cîte una în fiecare departament.

Învățămîntul superior datorează Convenției principalele instituții științifice și artistice: Școala de limbi orientale, Biroul de longitudini pentru marină, Muzeul de istorie naturală, Conservatorul de muzică și declamație, Conservatorul de arte și meserii, care era și muzeu și atelier și școală pentru industrie. A înființat școli sanitare pentru medicii militari, o „Școală a lui Marte“, embrionul viitoarei școli militare, organizată de Napoleon la Saint-Cyr. A creat Școala normală, iar în locul vechilor academii a creat Institutul Franței, cu trei secții: științe fizice și matematice, științe morale și politice, literatură și artele frumoase. De asemeni, a înființat Biblioteca și Arhivele Naționale. A organizat Muzeul Louvru și a dat o lege pentru salvagardarea edificiilor publice și a monumentelor de artă.

În timpul revoluției și mai ales în vremea Convenției, știința a progresat foarte mult și a fost legată îndeosebi de nevoile apărării naționale. Matematica (Monge), astronomia și mecanica (La Place), chimia (Lavoisier, Fourcroy), științele naturii (Lamark, Geoffroy Saint-Hilaire) au dat cea mai mare atenție cercetărilor legate de practică, impuse de ducerea războiului, producția de oțel, de salpetru sau de procurarea hranei, a îmbrăcămintei.

În vremea furtunoasă a guvernării exercitată de Convenție, s-a dezvoltat o literatură și o artă plastică militantă. Ca exemplu se citează poezia lui A. Chenier și pictura lui David, pictorul oficial al revoluției care, de inspirație clasică, într-un stil „eroic și sublim“, a realizat tablouri ca Leonida la Thermopile sau portrete ca: Marat, Barras, Saint-Just sau scene din revoluție ca „Jurămîntul din sala Jocului cu mingea“.

În cei trei ani cît a răspuns de conducerea Franței, Convenția Națională a impus triumful stării a treia asupra aristocrației și a vechiului regim; a asigurat victoria revoluției împotriva intervenției externe, înfrîngînd coaliția monarho-feudală a întregii Europe; a descătușat forțele de producție

capitaliste, iar puterea economică a devenit, la sfârșitul revoluției, garanția puterii politice și primatul social al burgheziei.

Dar, totodată, Convenția a lăsat o republică fragilă, cu o moștenire grea: assignatul foarte devalorizat, economia în mare criză provocată de marile cheltuieli de război și de dezorganizare produsă de speculă. Distrugând prea devreme dictatura iacobină a sanchiloților, thermidorienii au pus republica la dispoziția unui general glorios, dictatură care se va și împlăti după guvernul de patru ani al Directoratului.

Spiritul revoluționar s-a stins, încetul cu încetul, după 9 thermidor. Doar armata, scrie J. Jaurès, mai „rămânea atașată încă multă vreme revoluției; ea exprima vasta ardoare a națiunii“.

Noii stăpîni burghezi, impetuși și brutali, lacomi și teribili, au înlocuit prin revoluție vechii stăpîni decăzuți, trufași și decrepiți.

Adunarea Convenției Naționale care și-a început activitatea în entuziasmul victoriei de la Valmy și al proclamării republicii, prin forța și jertfa poporului și a eroilor lui, a împlătit o operă atât de formidabilă încît părea a întrece orice forță umană. În 26 octombrie 1795 tumultoasa Convenție Națională se dizolva, totuși, într-o atmosferă mohorîtă, de oboseală și dezamăgire. Și dacă membrii ei își strîngeau mîinile cu efuziune și mai aclamau încă republica, strigătul lor răsună fals și cam anacronic. Dispărea, totuși, din istorie, unul din cele mai revoluționare guverne din cîte avusese parte omenirea pînă atunci. După uriașul tumult revoluționar întreținut și dirijat de Convenție, s-a creat impresia că scena istoriei a rămas „goală“.

Impresia era însă iluzorie. Forfota forțelor economice, nepotolitul tumult social, primejdia externă, teama instinctivă a burgheziei de masele populare, elanul patriotic al maselor și al armatei, toate au reclamat un regim de „ordine“, au cerut dictatura unui general glorios, au impus „dominația despotului unic“. Așa, după cum, cu spaimă, prevăzuse Robespierre, încă din 1792.

SCURTA BIBLIOGRAFIE

D. Aulard, *Histoire politique de la révolution française*. Origines et développement de la démocratie et de la République, Paris, 1901; M. Bouloiseau, *Robespierre*, Paris, 1957; J. Jaurès, *Histoire socialiste de la Révolution française*, Paris, 1927; G. Lefebvre, R. Guyot, Ph. Sagnac, *La Révolution française*, Peuples et Civilisations, Paris, 1930; L. Madelin, *La Révolution*, Paris, 1911; A. Mathiez, *La Révolution française*, Paris, 1954; A. Soboul, *Revoluția franceză*; L. Villat, *La Révolution et l'Empire*, Paris, 1957; D. Almaș, *Căderea Bastiliei*, București, 1959.

Metodica predării istoriei

PREGĂTIREA PROFESORULUI DE ISTORIE PENTRU DEFĂȘURAREA LECȚIILOR ÎN CABINET

LOUIS ROMAN

Lecții de istorie desfășurate în cabinet îi sînt proprii printre altele, asemenea particularități ca : sporirea cantitativă și calitativă a materialului auxiliar, creșterea complexității lecției, ridicarea nivelului de activitate a elevilor, mărirea posibilităților muncii educativ-instructive cu ei. Urmările pentru pregătirea profesorului în vederea desfășurării lecției în cabinetul de istorie (sau cel cu profil general, de științe sociale) sînt ample. Amintitele particularități impun dascălului o pregătire generală permanentă și îl obligă să atragă incomparabil mai larg întreaga clasă la pregătirea și realizarea nemijlocită a lecțiilor.¹ Totodată, capătă noi trăsături și pregătirea specială a profesorului, desfășurată în ajunul lecției. În cele ce urmează, se va trata despre această pregătire, cu directă privire la tema *Dezvoltarea culturii universale între anii 1871—1917* (clasa a VII-a și anul III de liceu).

Avînd la dispoziție un bogat material, adunat de-a lungul anilor și păstrat pe lecții sau capitole ale cursului, sarcina acum este înainte de toate de a definitiva orientarea ideatică a lecției, a selecționa elementele cele mai valoroase, a regîndi structura și metodică lecției.

1. Orientarea ideatică

Urmărim, evident, realizarea unei lecții strîns legate de viață, de sarcinile trasate de Congresul al XI-lea al P.C.R. pentru construirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea spre comunism. O grijă deosebită acordăm de aceea orientării ideatice în spiritul materialismului istoric, al politicii marxist-leniniste a partidului nostru, al Programului său, al îndicațiilor tovarășului Nicolae Ceaușescu.

¹ Louis Roman, *Munca elevilor în condițiile trecerii la sistemul predării în laboratoare, cabinete și ateliere*, în „Revista de pedagogie”, XXII, 7—8, 1973, p. 137—142; Idem, *Atragerea elevilor la îndeplinirea sarcinilor catedrei de istorie*, în *Catedrele de specialitate și perfecționarea predării în școală*, volum editat de „Revista de pedagogie”, București, 1973, p. 166—171; idem, *Cîteva orientări ale funcționalității cabinetelor de istorie*, în *Tehnologia predării în laboratoare, cabinete și ateliere școlare*, coord. I. Dragu, București, E.D.P., 1973, p. 147—151.

Dacă ne vom raporta la lecția amintită, atunci va fi necesar, printre altele, să subliniem în cuprinsul ei faptul că cercurile reacționare, imperialiste se străduiesc în epoca dată să molipsească întreaga cultură cu idei (social-politice, filozofice, estetice etc.), dușmănoase poporului și progresului (proslăvirea colonialismului și militarismului, propagarea șovinismului și misticismului etc.), că împotriva ofensivei ideologice a monopolurilor, a forțelor negre ale trecutului se ridică cercurile democratice, înaintate și mai ales proletariatul, mișcarea muncitorească luminată de ideile marxism-leninismului. Ne pregătim câteva texte, din lucrări ale unor oameni de cultură din diferite țări, texte în care se exprimă în epocă înalte aspirații ale umanității vremii: „Totul este noaptea să poți să crezi în Soare!”²; „Un excelent mod de a realiza binele este ferma hotărâre de a combate răul”;³ „Jos armele!”⁴ Ne notăm ca, după ce propozițiile vor fi aduse la cunoștința clasei, să-i orientăm atenția spre descoperirea sensului lor. Apoi vom solicita cunoștințele colaboratorilor noștri: ce forță socială milita, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, pentru cele mai înalte idealuri ale omenirii? (proletariatul, mișcarea muncitorească îndrumată de ideile marxism-leninismului); în ce constau acțiunile ei? (lupta politică, economică și ideologică împotriva exploatarei capitaliste, împotriva regimurilor reacționare: greve și demonstrații; munca în rândurile țăranilor, meșteșugarilor, intelectualilor ș.a.; publicații și luptă parlamentară; colaborarea internaționalistă între organizațiile muncitorești din diferite țări etc.).

Finalizarea discuției la anul III se poate obține prin problematizare: mișcarea muncitorească sprijinea ideile și acțiunile umaniste ale intelectualilor aflați pe poziții general-democratice, mic-burgheze, burghezo-liberale, ca ale oamenilor de cultură menționați; cum vă explicați că proletariatul sprijinea asemenea poziții? Convorbirea tinde a pune în lumină faptul că forța ideilor materialismului dialectic și istoric constă și în aceea că purtătorul lor, mișcarea muncitorească, este luptătorul cel mai hotărât pentru aspirațiile supreme ale umanității, că ideile culturii democratice îi sînt scumpe și de aceea acționează cu temeritate pentru apărarea ei împotriva forțelor reacționare, că tocmai asemenea împrejurări determină apropierea de partidul clasei muncitoare a acelor mai de seamă intelectuali ai epocii. La clasa a VII-a, într-o ținută adecvată, concluzia poate fi direct formulată de către profesor.

Și cum una dintre sarcinile cele mai de seamă ale lecției respective este aceea de a evidenția locul și rolul culturii românești în concertul culturii

² E. d. Rostand, *Chantecler* (1910), trad. P. Mateescu, prefață de S. Burdea, București, E.L.U., 1969, p. 153.

C. Cantù, *L'Attenzione*, XI (apud. B. Marian, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, ed. E. și P. B. Marian, București, E.E.R., 1973, p. 224). Ideea, de mai veche circulație, a căpătat o frumoasă formulare în 1821 sub penna Vladimirescului: „...Trebuie să facem bine! Iar acesta nu să face pînă nu să strică răul. Pînă nu vine iarna, primăvara nu să face!” (*Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, red. acad. A. Oșetea et al. I, Editura Academiei 1959, p. 207, nr. 110).

⁴ Bertha von Suttner, *Die Waffen nieder!*... (1889); vd. B. Kempf, *Bertha von Suttner. Das Lebensbild einer grossen Frau*..., Wien, Österreichischer Bundesverlag (1964), p. 27—35, 147—172.

universale, nu vom uita a sublinia, la toate clasele, influența exercitată la cumpăna veacurilor XIX și XX de mișcarea muncitorească din țara noastră asupra intelectualității⁵, precum și a face legătura între apelul Berthei von Suttner — celebră militantă pentru dezarmare — și acțiunea mișcării socialiste din România împotriva războiului imperialist și a militarismului, exprimată și prin vestitul tablou al lui Octav Băncilă, „Pax“, ale cărui proiecție⁶ și comentariu le pregătim.

În lecție se analizează și dezvoltarea creatoare a marxismului de către V. I. Lenin, iar în discuția schițată în cele de mai sus se intenționează și evidențierea unuia dintre elementele de mare valoare ale materialismului dialectic și istoric. În cazul când economia lecției permite, va fi folositor ca — la anul III de liceu — să stabilim a continua investigația întreprinsă împreună cu elevii în scopul deducerii și altor asemenea aspecte. Se vor putea citi câteva texte spre auzul întregii clase (de către profesor sau de 1—2 elevi, eventual înregistrate pe bandă magnetică), ori de către fiecare elev în parte (pe baza înmînării prealabile a cîte unui plic cu texte numerotate). Profesorul își notează ca, înaintea începerii dezbaterii, să pună clasei o întrebare (care este specificul analizei, efectuate în spiritul materialismului istoric?), la care se va răspunde după lectura textelor oferite (la fiecare în parte se precizează autorul). Se pregătesc deci următoarele :

„Tezele teoretice ale comuniștilor... nu sînt decît expresia generală a condițiilor efective ale luptei de clasă existente, ale mișcării istorice care se desfășoară sub ochii noștri“.⁷ „Concepția noastră istorică... e, mai întii de toate, o călăuză pentru studiu...“.⁸ „Pentru noi teoria lui Marx nu reprezintă cîtuși de puțin ceva încheiat și intangibil ; dimpotrivă, sîntem convinși că ea a pus numai piatra unghiulară a acelei științe pe care socialiștii *trebuie* s-o dezvolte mai departe în toate direcțiile, dacă nu vor să rămîna în urma vieții. Noi credem că... această teorie nu dă decît principii *călăuzitoare* generale, care în condițiile concrete din Anglia se aplică altfel decît în cele din Franța, în Franța altfel decît în Germania, în Germania altfel decît în Rusia.“⁹ „Școlari ai socialismului științific, membri ai marelui familii socialiste europene, noi știm că felul activității noastre atîrnă de condițiile reale ale țării noastre și mai ales de cele economico-sociale... Un socialist modern, care ține la socialismul științific, își deduce idealul din mișcarea omenirii, din evoluția ei, iar mijloacele de lucrare și felul lucrării din condițiile în cari se află un popor.“¹⁰

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste...*, vol. 1, București, Editura politică, 1968, p. 347 ; *Din istoria filozofiei în România*, red. acad. C. I. Gălian, I—II, Editura Academiei, 1955—1957, pass.

⁶ *Istoria României. Diapozitive*, București, „Animafilm“, 1970, Nr. 130.

⁷ K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 479.

⁸ Fr. Engels către, C. Schmidt, 5 august 1890, în K. Marx, *Scieri alese*, I, Editura P.C.R., 1945, p. 451.

⁹ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 4, București, Editura politică, 1961, p. 177—178.

¹⁰ C. Dobrogeanu-Gherea, *Ce vor socialiștii români?... (1885—1886)*, în *Presa muncitorească și socialistă din România*, I/1, București, Editura politică, 1964, p. 335—336.

În timpul afectat lecturii textelor, elevii își vor nota ideile principale, cu care vor opera în timpul discuției. Aceasta își va propune să releve caracterul științific al materialismului istoric, spiritul său creator, veșnic viu, înnoitor. În încheiere, profesorul va avea de subliniat că P.C.R. — aplicînd cu fermitate marxism-leninismul la condițiile specifice ale țării noastre — este animat tocmai de acest spirit în întreaga sa politică; ne pregătim a supune atenției elevilor și o frumoasă precizare în acest sens a secretarului general al partidului: „În activitatea sa viitoare, partidul va trebui să se conducă neabătut după concluziile și previziunile științifice cuprinse în Program. Totodată, va trebui să se țină permanent seama de transformările revoluționare ce se vor produce în societatea socialistă românească și în viața internațională, trăgîndu-se concluziile corespunzătoare din aceste schimbări pentru activitatea din fiecare etapă de dezvoltare... Va trebui să avem permanent în vedere îmbogățirea Programului cu noi teze teoretice reieșite din activitatea de transformare revoluționară a societății.“¹¹

Sub raport metodic este de observat aici și modalitatea firească de a arunca o punte între trecut și prezent, de a-l înțelege pe unul în lumina celuilalt, ceea ce este direct opus procedului ineficient, dar recomandat cîndva cu insistență, al „actualizării“ forțate.

Pregătirea profesorului are în vedere deci, înainte și mai presus de toate, orientarea ideatică a lecției, ceea ce constituie principala modalitate de realizare a eficienței ei educativ-instructive.

2. Selecționarea

În această direcție, pornim desigur de la dotarea cabinetului, de la specificul clasei cu care lucrăm, de la nevoile muncii educativ-instructive cu acel colectiv. Din totalitatea materialelor de care dispunem, alegem cele mai caracteristice, mai expresive, mai accesibile înțelegerii și sensibilității elevilor. Ne oprim asupra unor importante aprecieri științifice referitoare la tema tratată. Raportîndu-ne din nou la istoria culturii universale în perioada 1871—1917, ne putem nota aceste judecăți de valoare. Pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, „știința naturii a fost mai ales o știință *acumulativă*, o știință a lucrurilor gata constituite“, pe cînd în secolul al XIX-lea, „ea a devenit o știință esențialmente *ordonatoare*, o știință, care studiază procesele, originea și dezvoltarea acestor lucruri și conexiunea care unește aceste procese naturale într-un mare întreg“¹² (întrebări de pus clasei: ce idee exprimă aici Engels? în ce constă, printre altele, deosebirea între dezvoltarea culturii în secolul al XIX-lea și cea a culturii din epocile anterioare?). „*Esența* crizei fizicii contemporane constă în răsturnarea vechilor legi și principii fundamentale,

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *Din partea Comisiei de redactare a Programului Partidului Comunist Român, în Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura poliucă, 1975, p. 10—11.

¹² Fr. Engels, în K. Marx, Fr Engels, *Opere*, vol. 21, București, Editura poliucă, 1965, p. 293.

în negarea realității obiective din afara conștiinței adică în înlocuirea materialismului prin idealism și prin agnosticism... Când fizicienii afirmă că «dispare materia», ei vor să spună că pînă în prezent științele naturii își reduceau la trei noțiuni finale toate cercetările privind lumea fizică și anume la noțiunile: materie, electricitate, eter, pe cînd acum... materia poate fi redusă la electricitate... Științele naturii duc, așadar, la constatarea «unității materiei»... — acesta e conținutul real al frazei despre dispariția materiei, despre substituirea materiei prin electricitate etc. ...«Dispare materia», aceasta înseamnă că dispare limita pînă la care cunoscusem pînă acum materia, iar cunoașterea noastră pătrunde mai adînc; dispar unele însușiri ale materiei care păreau pînă acum absolute, imuabile, primordiale (impenetrabilitatea, inerția, masa etc.) și care acum se dovedesc a fi relative, inerente numai unor anumite stări ale materiei. Căci dintre toate «proprietățile» materiei, *unica* de a cărei recunoaștere e legat materialismul filosofic este aceea de a fi o realitate obiectivă, de a exista în afara conștiinței noastre¹³ (text dificil și de aceea potrivit a fi oferit spre cercetare numai anumitor colective școlare — clase speciale de matematică-fizică ori fizică-chimie, dar și unele clase în care se află pasionați ai fizicii / să nu uităm că, în lunile precedente ale aceluiași an III de liceu, ei au studiat materialismul dialectic / —, la care colective însă discuția va constitui o delectare spirituală pentru elevi și profesor; întrebări de pus clasei: ce mari realizări au fost obținute în fizică la sfîrșitul secolului trecut și la începutul secolului nostru?¹⁴ ce afirmau în legătură cu aceasta o serie de fizicieni? în ce constă esența crizei, declanșată în epocă în domeniul fizicii? cum analiza V. I. Lenin noile realizări științifice, pornind de la fundamentul profund științific al materialismului filozofic marxist?).

Urmărim și strîngerea unor fapte istorice esențiale (în speță: de istorie culturală¹⁵ precum și de relații între cultură și societate): în veacul al XIX-lea, numeroase noi țări intră în contact cu realizările științelor moderne, aducînd și o contribuție proprie la dezvoltarea lor (exemplul S.U.A., Japoniei și Chinei este elocvent); se ajunge chiar la conturarea organizării internaționale a acțiunilor (congrese, publicații, cooperare în acțiuni concrete); activitatea științifică are repercusiuni sociale tot mai accentuate și de aceea preocupă în tot mai mare măsură factorii de răspundere cei mai clarvăzători, lucrurile evoluînd către necesitatea unei *politici* în acest domeniu; reforma învățămîntului și instituțiilor științifice — legată de opera de emancipare a revoluției franceze (1789—1794) — contribuie într-o mare măsură la primirea ei călduroasă în mediile intelectuale europene, iar aplicarea unei politici în do-

¹³ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 18, București, Editura politică, 1963, p. 268, 270—271.

¹⁴ Despre revoluția declanșată în fizică în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, vd. J. D. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, Editura politică, 1964, p. 519—521 et pass.

¹⁵ *Ibid.*, p. 401—516 et pass.; *Vsemirnaia istorija*, red. E. M. Žukov, VII, Moskva, Izd. soc. ek. lit., 1960, p. 629—728; *Istoria generală a științei*, cond. R. Taton, III/1, București, Editura științifică, 1972, p. 625—681; etc.

meniul științelor este unul dintre scopurile mișcărilor revoluționare din secolul al XIX-lea etc.¹⁶

Selecția reține și cuantificări interesante. Un grup de profesori din Roma a întocmit un catalog al tuturor oamenilor iluștri din anii 1000—1900 : scriitori, artiști, oameni politici, militari, savanți, juriști, medici. S-au totalizat 29.771 persoane, dintre care 12.635 aparțin veacului al XIX-lea.¹⁷ Folosibile atît la clasa a VII-a, cît și la anul III de liceu, cifrele reliefează pregnant neta creștere de viteză în dezvoltarea culturii în secolul trecut față de cele precedente și furnizează un bun prilej pentru realizarea unei discuții (în forme diferite la cele două nivele școlare amintite) asupra cauzelor fenomenului.¹⁸

Ne orientăm și spre alegerea unei iconografii valoroase din sinteze de istorie a artelor plastice, albume de artă, reviste ilustrate. Cu ajutorul elevilor, reproducem diferite imagini : unelte de producție ale epocii, mijloace de transport, construcții, figuri de savanți, inventatori, călători în zone necunoscute încă științei etc. ; opere de artă, figuri de scriitori, pictori, compozitori ș.a.¹⁹ Dintre diapozitivele, diafilmele și filmele didactice existente,²⁰ alegem cele mai potrivite. Vom utiliza harta politică a lumii din epoca 1871—1917, precum și 1—2 producții muzicale celebre ale vremii : C. Porumbescu (*Balada*), G. Enescu (*Rapsodiile române*, 1901, 1902), P. I. Ceaikovski (*Concertul nr. 1 pentru pian și orchestră*, 1874—1875) etc.

Selecția se încheie, în fine, prin stabilirea precisă a cantității de material utilizabilă în lecție, ceea ce se face în funcție de profilul școlii (liceu realist-umanist, liceu clasic etc.), specificul secției (realistă, umanistă), anul de studii (clasa a VII-a, anul III de liceu), nivelul dezvoltării culturale a clasei, durata lecției (1 oră sau 2) etc.

3. Structura

Se impune, de asemenea, un *aggiornamento*, la planul folosit în anul (anii) trecuți, căci între timp am strîns noi materiale pentru lecție, cabinetul dispune acum de noi posibilități tehnice, clasa căreia ne adresăm mîine are un specific aparte etc. Pentru întrebunțarea eficientă a timpului avut la dispoziție în desfășurarea lecției, dascălul își propune să renunțe la elementele ce pot fi ușor înțelese de elevi din manual și, deci, va stabili evitarea, de ex., a enunțării unor liste de savanți, de scriitori, de opere literare etc. ; nu va lăsa

¹⁶ *Istoria generală a științei*, III/1, p. 628—630 ; 633—634 ; 648—656 ; 676—681 et pass.

¹⁷ *Oameni iluștri*, în „Scînteia”, XLIV, 9981, 24 septembrie 1974, p. 6.

¹⁸ Pentru cauzele dezvoltării mai rapide a culturii în secolul al XIX-lea, în comparație cu perioadele precedente, și pentru purtarea discuției, vd. L. Roman, *Modalități specifice de desfășurare a lecției moderne de istorie*, în „Revista de pedagogie”, XXIII, 2, 1974, p. 38. Se analizează (p. 37—41) metodică desfășurării în cabinet, la aceleași clase, a lecției anterioare de istorie culturală (perioada 1789—1871).

¹⁹ Vd. de ex., *Vsemirnaja istorija*, loc. cit.

²⁰ Ultimul catalog publicat : *Pentru dotarea cabinetului de științe sociale*, în „Tribuna școlii”, IV (XXV), 125 (1211), 5 ianuarie 1974 (Supl. „Științe sociale”, p. 5—6).

însă pe seama elevilor pătrunderea problemelor complicate. Vremea, de care dispune pe parcursul lecției, profesorul va stabili a o folosi tocmai pentru asemenea chestiuni de conținut, avînd în vedere marea importanță a aspectului formativ al muncii noastre, căci — după o maximă atribuită lui Ed. Herriot — „cultura este ceea ce rămîne cînd ai uitat totul”.²¹

Își va propune deci ca, prin materialul prezentat în lecție, ideile dezvoltate, discuțiile organizate cu clasa, aceasta să pătrundă — la lecția enunțată supra — cîteva din asemenea chestiuni precum : cauzele dezvoltării incomparabil mai rapide a tehnicii și științei la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, în comparație cu perioadele precedente ; rolul marelui, al proletarietului în avansul realizat de cultură în epoca dată ; liniile principale ale dezvoltării în acei ani a științelor naturii, literaturii, filozofiei etc. ; modalitatea exprimării specificului epocii în literatură, artele plastice, muzică etc. ; contribuția culturii românești a vremii la îmbogățirea tezaurului culturii democratice, progresiste mondiale ; rolul culturii înaintate, a marxism-leninismului în dezvoltarea societății la cumpăna veacurilor XIX și XX etc.

Construind arhitectonica lecției, preocuparea cea mai de căpetenie este de a-i găsi logica și claritatea celei mai depline. Grijă noastră va fi și de a reliefa procesul istoric nu în chip static, ci în dinamica sa naturală, de a reflecta panorama cea vie a lumii în năvalnica sa dialectică obiectivă. În *Anexă* se prezintă analiza unor progrese, înregistrate în epocă, într-o serie de țări, de convingerile materialiste, ateiste. Cele cîteva pagini sînt utilizabile la pregătirea unei expuneri sistematice, capabile să exprime dinamica procesului eliberării gîndirii științifice de misticism, căci istoria culturii este, totodată, istoria victoriilor gîndirii materialiste asupra idealismului și agnosticismului.

4. Metodica

Pregătirea specială a profesorului de istorie vizează și perfecționarea, înnoirea modalităților de lucru utilizate în trecut la tema dată. A le gîndi și rogîndi atent, pentru fiecare lecție în parte, constituie o necesitate. Din multitudinea metodelor și procedeele existente, profesorul le va alege pe acelea ce se potrivesc mai bine la lecția în discuție, în funcție de tema ei, de locul ce-l ocupă în cuprinsul cursului, de materialul ce s-a decis a-l include, de specificul clasei cu care va lucra etc. Tratîndu-se, în cele de mai sus, problemele orientării ideatice, selecționării și structurii, s-au inclus și unele sugestii metodice referitoare la lecția asupra istoriei culturii universale în perioada 1871—1917 : îndrumarea muncii elevilor — desfășurată individual și în grupuri — pe calea descoperirii continue de adevăruri științifice, folosirea conversației și problematizării, stabilirea legăturii firești între trecut și prezent, realizarea expunerii sistematice etc.

Pot fi utilizate, desigur, și numeroase alte modalități de lucru. Ne oprim, de exemplu, la lucrul cu fragmente de literatură beletristică. Pregătim acest

²¹ B. Marian, *op. cit.*, p. 185.

pasaj: „Era o muncă înnebunitoare, istovitoare, care nu-i lăsa răgazul să găndească la nimic și o seca de puteri. Făcea comp comun cu mașina ce o supraveghea, iar acele aptitudini ce nu erau solicitate de mașină erau strivite și destinate pieirii. În această măcinare nemiloasă a nervilor, avea ca mijloc de apărare insensibilitatea. Încetul cu încetul, se cufunda în toropeală, devenea tăcută. Seara, se întâlnea cu Jurgis și cu Ona și tustrei porneau pe jos acasă, fără un cuvânt. Și Ona devenea tăcută, ea, care odinioară cânta toată ziua ca o mierlă. Acum era bolnavă și nefericită, și uneori trebuia să-și adune toate puterile ca să se tîrîie pînă acasă...”

Totuși, sufletul Onei nu murise, sufletul nici unuia dintre ei nu era mort, ci numai amorțit. Din cînd în cînd, se trezeau și atunci treceau prin clipe dureroase. Se deschideau porțile aducerii-aminte; vechi bucurii își întindeau brațele spre ei, vechi speranțe și visuri prindeau glas, și atunci se agitău neliniștiți sub povara ce-i apăsa și-i resimțeau greutatea nespūsă și fără sfîrșit”.²² Conversația se va încheia firesc. La anul III vom întreba: ce realități sociale sînt exprimate de Upton Sinclair? care sînt cauzele grelei situații a muncitorilor în condițiile capitalismului? La clasa a VII-a, chestiunile vor fi corespunzător simplificate: cum este descris traiul muncitorilor în condițiile capitalismului? cine este vinovat de această situație? Stabilim a evidenția asemenea fapte ca: marii scriitori realiști ai vremii reflectă în operele lor caracterul exploatator și asupritor al capitalismului; înfăptuirea revoluției socialiste — singura cale a lichidării acestei formațiuni și a construirii socialismului — constituie o necesitate, realizată prin lupta clasei muncitoare, în alianță cu masele neproletare, sub conducerea partidului marxist-leninist; în timp ce rînduielele capitaliste tind a înjosi și nimici personalitatea oamenilor muncii, unul dintre mărețele scopuri ale socialismului este formarea și dezvoltarea multilaterală a personalității umane.

Putem avea în vedere și procedee specifice folosirii proiecției statice. Ne-am pregătit un set de imagini ce intenționăm a prezenta la clasa a VII-a cu ajutorul epidiascopului. Ne notăm să atragem atenția elevilor înainte de a pune aparatul în funcțiune: „Vi se vor înfațișa cîteva realizări tehnice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. În timpul proiecției, veți nota, pe scurt, în maculatoare ceea ce vizionați.” Profesorul (sau un elev, cu care el a pregătit setul) va proiecta fotografiile unui cuptor Bessemer, unei centrale hidroelectrice, cîtorva automobile, avioane etc. Simultan, se vor da scurte explicații la fiecare imagine sau se va întreba clasa asupra semnificației ei. Cînd proiecția se va încheia, se vor pune întrebări cu caracter generalizator: ce domenii noi se dezvoltă în tehnică în epoca discutată? ce importante contribuții românești din acea vreme vă sînt cunoscute? Se vor proiecta apoi și figurile lui A. Vlaicu, Tr. Vuia, H. Coandă.

²² U. Sinclair, *Jungla* (1906), trad. S. Stănescu, prefață B. Elvin, București, E.L.U., 1967, p. 170—171. Reflectarea aceluiași dureroase realități, dar de pe meridiane diferite, și în alte valoroase opere: É. Zola, *Munca* (1901), trad. C. Valer, prefață M. Gafița, „Cartea românească”, (1974); M. Gorki, *Mama* (1906—1907), ed. a IV-a, trad. Cezar Petrescu, N.D. Gane, E.L.U., 1961 (cu talentata exprimare a formării conștiinței socialiste și a dezvoltării luptei revoluționare a muncitorilor) etc.

Elevilor anului III de liceu profesorul le poate oferi ocazia realizării unei frumoase redescoperiri. El își va propune a le reaminti prejudecata — a trecere în anumite grupuri adolescente — a „ușurinței” realizării unei creații și va contrapune afirmațiile ferme ale unor personalități din epocă, oameni de diferite specialități și din diferite țări, avînd grija de a cuprinde și frunta ai culturii românești.

Th. A. Edison afirma : „Talentul este 10% inspirație și 990% transpirație”. Deviza de viață a lui R. Koch era : „Nunquam otiosus” (niciodată inactiv). Pentru a scrie *Istoria romanilor din Dacia Traiană* (prima ediție, apărută în anii 1888—1893, în șase volume), A. D. Xenopol — după propria-i mărturie — a avut nevoie de 16 ani de pregătire și de 10 ani pentru redactare. Ilia Repin sublinia : „Inspirația este recompensa pentru o muncă de ocaz”. I. L. Caragiale mărturisea prietenilor : „Cîte nu-ți trec prin cap cînd stai așezat la sporăvăială, ori te uiți departe pe fereastra vagonului. Numai cînd te așezi la masa de scris și vezi hîrtia albă înaintea ta, atunci îți dai seama că ce vîrtej cumplit îți face mintea în jurul unui subiect... E un chin facere asta... Talentul... cere patimă și cere meșteșug...”²⁵ Numai printr-un asemenea efort el a realizat bijuteriile despre care s-a putut face acest calambur : „Caragiale a scos de sub tipar un nou volum, în care a reunit delicioasele schițe și nuvele. Volumul... e intitulat *Momente*. Nu *Momente*, Maestre, ci *Monumente* trebuia să botezi admirabilul volum, căci fiecare din paginile lui e un monument de spirit de observație, de spirit sadea, de perfecțiune artistică.”²⁶

Profesorul își notează ca, după comunicarea unui asemenea material, să realizeze o discuție, în cadrul căreia tinerii interlocutori vor redescoperi marea și veșnicul adevăr al creației : nimeni n-a putut împlini vreodată un mare proiect fără o muncă îndelungată, susținută, desfășurată cu pasiune și inteligență. Va fi atunci momentul de a reproduce aceste însemnări : „Nu există geniu fără o extraordinară putere de muncă și fără o extraordinară productivitate. Așa-zisul geniu căruia îi sînt străine aceste două calități nu-i decît o basică scilpitoare de săpun sau o poliță cu scadență în viitor pentru castel în Spania... Toți oamenii cu adevărat însemnați pe care i-am cunoscut erau foarte silitori și lucrau cu încordare. Aceasta-i adevărat în deplină măsură și pentru Marx. El lucra enorm de mult ; și cum ziua — mai cu seamă în prima perioadă a pribegiei — era adesea împiedicat, își găsea refugiu în nopți... Lucra întruna, de îndată ce avea posibilitatea s-o facă. Chiar în timpul plimbărilor avea cu sine carnetul de notițe, în care în fiecare moment

²³ A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, la I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, București, „Bucovina”, 1933, p. 392.

²⁴ *Psihologia*, red. A. A. Smirnov et al., E.S.D.P., 1959, p. 359.

²⁵ B. Jordan, L. Predescu, *Caragiale...*, București, „Cugetarea”, 1939, p. 10.

²⁶ (G. Ranetti ?), *Noul volum al lui Caragiale*, în „Zeflemeua”, I, 3, 14 octombrie 1901, p. 6.

înscria câte ceva. Și lucrul său nu era niciodată superficial... El lucra întotdeauna intensiv, întotdeauna profund.“²⁷

Se pot, desigur, imagina și alte modalități de lucru. A urmări însă ca, la o anumită lecție, să aplicăm toate metodele și procedeele la care ea se pretează constituie, neîndoielnic, o exagerare dăunătoare. În cele de mai sus, prezentându-se mai multe modalități de lucru decât se pot utiliza într-o lecție de o oră (dar, poate, unii colegi vor dori să trateze tema în două ore), s-a intenționat nu a se stimula asemenea exagerări, ci — atrăgându-se atenția asupra acestei potențiale erori — s-au propus metode și procedee diverse (cu nuanțarea unor elemente distinctive, aplicabile la diferite nivele de dezvoltare a elevilor, la clase de diverse profile), pentru a se sublinia bogăția paletelor lor și a se demonstra astfel posibilitatea și necesitatea optării, a deciziei operative a profesorului pentru fiecare caz în parte. Regândirea metodicii lecției de a doua zi se încheie de aceea cu stabilirea precisă a acelor modalități de lucru care se pot și trebuie a se folosi pentru ca — în timpul avut la dispoziție, la o clasă cu un specific cert — să obținem eficiența educativ-instructivă maximă.

5. Concluzii

În condițiile muncii în cabinet, lecția se definitivează în ajunul tinerei ei, asigurându-i-se astfel mereu prosperitatea, ancorarea puternică în viață. Pregătirea lecției se face însă nu de pe o zi pe alta, ci perpetuu, prin munca desfășurată în cursul întregii activități didactice. Dar, desigur, nu trebuie să așteptăm venirea bătrâneții pentru a pregăti o lecție valoroasă, străduința fiind de a o perfecționa cât mai repede, pe baza experienței proprii și a celei a colegilor, pe baza studierii literaturii metodico-științifice.

Cabinetul constituie un laborator de cercetare și creație, motiv pentru care profesorul de istorie se străduie să-l amenajeze și să-l dozeze în școala sa, în cele mai bune condiții, știind că astfel crează condiții favorabile pentru a optimiza propria muncă. Aceasta reprezintă însă numai *posibilitatea* unor asemenea rezultate și efortul nostru se concentrează, în perioada pregătirii și desfășurării lecției, asupra transformării posibilității în *realitate*. Și chiar atunci când trebuie să desfășurăm o lecție într-o simplă sală de clasă, pregătirea ei o facem *în perspectiva viitorului*, lucrând deci *în spiritul cabinetului*.

Complexitatea lecției desfășurate în cabinet impune profesorului o largă colaborare în cadrul catedrei și o amplă atragere a eforturilor elevilor. Dată fiind marea bogăție a metodelor și procedeele utilizabile, apare necesară continua creație metodico-științifică și cumpănirea, cu răspundere, a metodicii fiecărei lecții.

Eficiența maximă a muncii noastre poate fi obținută numai prin studierea continuă a materialismului istoric, a documentelor P.C.R., prin munca susținută de reînnoire a zestrei noastre istoriografice și metodice. Ceea ce

²⁷ W. Liebknecht, *Din amintirile despre Marx*, în K. Marx, *Scriseri alese*, I, Editura P.C.R., 1945, p. 135, 136.

spunea N. Iorga în urmă cu peste șase decenii, rămîne valabil și azi „...Puține științe în momentul de față înaintează mai repede, se transformă mai deplin decît știința istorică. Se transformă atît de deplin..., încît nu mai privește în transformarea ei numai pe învățați, ci pe fiecare profesor; ceea ce ai învățat acum cîțiva ani de zile, nu mai e bun. Multe persoane n-or fi crezînd, dar acesta e adevărul”.²⁸

Oricît de bine am munci, avem dreptul și datoria să fim mereu nemulțumiți de calitatea a ceea ce facem. Afirmatia lui Sextil Pușcariu, într-o scrioare din 1905 către O. Ghibu, are indiscutabil o valoare perenă: „... Oricum autor care se respectă, după ce a terminat o lucrare este nemulțumit de felul cum a ieșit..., oamenii cumiți găsesc întotdeauna că lucrarea putea fi mai bună”.²⁹

Anexă

Progrese înregistrate — în diferite țări, în anii 1871-1917 — de convingerile materialiste, ateiste

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, clasele dominante — desfășurînd ofensiva lor pe frontul ideologic — sprijină practici ale epocilor revoluționale și stimulează bigotismul cu atît mai insistent cu cît se ascuteau contradicțiile sociale, cu cît se dezvoltă mișcarea muncitorească, revoluționară. Așa se petrec lucrurile, de exemplu, în Imperiul țarist, unul dintre pilonii teribile oprămări exercitate de autocrație fiind întreținerea și propagarea fanatismului religios. Exaltarea religioasă și putrefacția morală — trăsături caracteristice ale regimului țarist — găsesc expresia lor completă în aventurierul G. E. Rasputin, care dobîndește o uimitoare influență în cercurile palatului, ale aristocrației, folosind cu abilitate obtuzitatea lor mistică. Rasputinismul constituie astfel, expresia specifică a descompunerii regimului țarist³⁰ și joacă un însemnat rol în prăbușirea prestigiului său, în crearea celui vid politic în jurul țarismului, care va apare limpede în februarie 1917.³¹

Stimularea bigotismului se poate observa în epocă și în S.U.A.,³² precum și în Marea Britanie, cauzele religiozității de veche dată a burgheziei engleze avînd o multiplă explicitare istorică³³ și o serie, de urmări negative asupra

²⁸ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București 1944, p. 104.

²⁹ O. Ghibu, *Memorialistică*, în „Familia”, Oradea, s. V, 9 (109), 9 (97), septembrie 1973, p. 11. Într-o formulă dramatică, ideea era formulată și de K. Jireček într-o discuție cu N. Iorga (*Generalități...*, p. 103—104).

³⁰ *Histoire de la révolution russe*, dir. M. Gorki et al., I, Paris, Editions Sociales 1949, p. 55—57, 69.

³¹ *Istoriia S.S.S.R. s drevnejših vremën do naših dnei*, red. B. N. Ponomarev et al. VI, Moskva, „Nauka”, 1968, p. 605.

³² Fr. Engels, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 22, București, Editura politică, 1965, p. 299.

³³ *Ibidem*, p. 287—299.

învățămîntului și științei.³⁴ Chiar și în Franța și Germania, unde anterior burghezia arborase libera cugetare, apare acum dezicerea ei tacită de la aceasta.³⁵

În pofida unor asemenea eforturi, adesea lucrurile evoluează în sens contrar. Adîncirea contradicțiilor sociale, creșterea luptei proletariatului, munca ideologică desfășurată de partidele clasei muncitoare — marxștii fiind în toate țările cei mai fermi militanți împotriva misticismului, pentru ateism — își arată roadele în mase. La 9 ianuarie 1905, muncitorii din Petersburg mai nădăjduiesc o îmbunătățire a situației lor de pe urma rugămintii adresate țarului și — urmînd îndemnul preotului Gapon, agent provocator al autorităților țariste — se duc la Palatul de iarnă purtînd icoane. Reprimarea din Duminica sîngeroasă contribuie însă, în mare măsură, la educarea revoluționară a proletariatului din Rusia, organizat și condus în luptă de partidul leninist. În februarie 1917, țarismul este răsturnat, iar în octombrie este instaurată dictatura proletariatului.³⁶ În timpul și după primul război mondial, avîntul revoluționar în întreaga lume atinge cote impresionante, ceea ce constituie o dovadă peremptorie a subminării influenței bigotismului în mase.

Și în rîndurile oamenilor de cultură, ale savanților, procesul capătă o direcționare semnificativă. Apar clare sublinieri din partea unor marcanți oameni de cultură francezi, ca aceea a lui Gaston Paris, cunoscut filolog și istoric al literaturii medievale franceze, aflat în susținute contacte și cu prestigioși oameni de știință români:³⁷ „Trebuie ca o educație mai bine înțeleasă să redea sufletelor unitatea, pe care evul mediu o asigură prin biserică și care nu se poate azi reconstitui decît prin știință”.³⁸ Fenomenul este observabil și în rîndurile intelectualității engleze,³⁹ precum și în alte părți. Un rol important în acest sens revine teoriei lui Ch. Darwin,⁴⁰ de esență ateistă, inevitabil extinsă la originea omului, ceea ce determină riposta furioasă a elementelor fideiste.⁴¹ Înfrîngînd puternice rezistențe și determinînd violente discuții, dar-

³⁴ *Istoria generală a științei*, cond. R. Taton, III/1, București, Editura științifică, 1972, p. 636—638.

³⁵ Fr. Engels, *op. cit.*, p. 302.

³⁶ *Vsemirnaja istorija*, red. E. M. Žukov, VII, Moskva, Izd. soc.-ek. lit., 1960, p. 313—345, 544—628; *Istoriija S.S.S.R.*, VI, p. 119—256, 629—716.

³⁷ *Scrisori către Nicolae Iorga, I*, ed. B. Theodorescu, București, „Minerva” 1972, p. 427—429 (și n. 13), p. 618 (s. v.); O. Densusianu, *Opere*, ed. B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, I, București E.P.L., 1968, p. 679—689; V. Cristian, *Din corespondența lui N. Iorga și A. D. Xenopol cu Gaston Paris, Franz Funck-Brentano și Arthur Chuquet*, în „Anuarul Institut. ist. arh.”, Iași, III, 1966, p. 75—83.

³⁸ O. Densusianu, *op. cit.*, p. 684.

³⁹ Fr. Engels, *op. cit.*, p. 287—288.

⁴⁰ Idem, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 21, 1965, p. 293—294.

⁴¹ M. F. Vedenov, *Bor'ba E. Haeckelja za materializm v biologii*, (Otv. red. G. V. Platanov), Moskva, Izd. A.N. S.S.S.R., 1963, 122—123; *Istoria filozofiei românești*, red. N. Gogoneață, I, Editura Academiei, 1972, p. 405; *Istoria generală a științei*, III/1, p. 555.

winsimul capătă o largă răspîndire,⁴² la sfîrșitul secolului al XIX-lea socoti du-se a fi obținut recunoașterea definitivă din partea naturaliştilor lumii.

Renunimul biolog german Ernst Haeckel, profesor la Universitatea d Jena, se dovedește unul dintre propagatorii cei mai activi ai darwinismului și soarta cărții *Enigmele universului*⁴⁵ (*habent sua fata libelli!*) apare de sebit de semnificativă. În octombrie 1918 se afla la a 11-a ediție germană cunoscuse de-acum traduceri în alte 24 de limbi⁴⁶, avînd un puternic răsun în mase prin edițiile ieftine, scoase în sute de mii de exemplare. Lucrarea născut puternice reacții și în mediile intelectuale din multe țări, numai d anii 1899—1900, fiind cunoscute 8 cărți și 64 de articole pro și cont *Enigmelor*.⁴⁷

Puternicul ecou al lucrării se explică prin conținutul ei : autorul adm realitatea obiectivă pe baza concluziilor științelor naturii și demonstrează c senzațiile umane nu sînt decît imagini ale lumii exterioare, obiective ; atac biserica și religia oficială, pe care le declară dușmani ai culturii și progresulu Ce-i drept, Haeckel este inconsecvent : nu respinge orice religie, ci pledeaz pentru o alianță între aceasta și știință, inventînd chiar o religie a sa. Nect noscînd materialismul istoric, face afirmații absurde și cu referire la politic Meritele cărții sînt însă incomparabil mai mari decît neajunsurile : ea real zează o expunere vie asupra dezvoltării științelor naturii în secolul al XIX-le și evidențiază marșul triumfal al materialismului naturalist. Campania defă mătoare în presă, dușă de cercurile fideiste la adresa cărții și autorului, scr sorile anonime insultătoare trimise savantului și atentatul din 1908 la via lui n-au putut stăvili faima și răspîndirea cărții.⁴⁸ Importanța ei apare astf sub multiple aspecte, reliefînd procesul istoric de eliberare a gîndirii științific din mrejele idealismului și obscurantismului. „Furtuna — scria V. I. Lenin în 1908 — stîrnită în toate țările civilizate de lucrarea lui E. Haeckel «Enigme universului» a scos foarte bine în relief *partinitatea* filosofiei în societate contemporană, pe de o parte, și adevărata semnificație socială a luptei mat rialismului împotriva idealismului și agnosticismului, pe de altă parte“. *Enigmele universului* — spunea Gr. Antipa în 1914 — „formează concepți despre lume a unei foarte mari părți a oamenilor culți din toate țările lumii“.

⁴² În apărarea teoriei lui Darwin se pronunță cu hotărîre și Fr. Engels (K. Mar Fr. Engels, *Opere*, vol. 20, 1964, p. 65—82).

⁴³ E. Haeckel, *Originea omului* (1898), trad. A. Luca, București, „Lumen“, 190 p. IV.

⁴⁴ *Istoria generală a științei*, III/1, p. 556.

⁴⁵ E. Haeckel, *Die Welträtsel. Gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie* (1899), ed. O. Klohr, Berlin, Akademie-Verlag, 1961.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 8.

⁴⁷ O. Klohr, *ibid.*, p. XXXVII, n. 1.

⁴⁸ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 18, București, Editura politic 1963, p. 366—374 ; O. Klohr, in E. Haeckel, *op. cit.*, p. XXXVII—XLIV ; M. Vedeno v, *op. cit.*, p. 6—10, 53, 56—57, 107—131 et pass.

⁴⁹ V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 366.

⁵⁰ Gr. Antipa, *Ernst Haeckel*, in E. Haeckel, *Nemurirea sufletului*, București 1924, p. IX.

În ceea ce-l privește pe Haeckel personal, reacțiunea nu numai că nu i-a putut frâna lupta pentru materialism în biologie, ci l-a determinat a se plasa — din anumite puncte de vedere — pe poziții mai avansate. Sub influența lui, în 1906 se crea la Jena societatea ateist-științifică „Uniunea moniștilor“, care a desfășurat o vie activitate în mase și printre intelectuali.⁵¹ Haeckel rupea oficial cu biserica în 1910, când prezenta aceste motive în sprijinul acțiunii sale: „1) convingerea că despărțirea bisericii de stat, ca și a bisericii de școală devine tot mai mult o presantă necesitate culturală; 2) reacțiunea politică, devenită tot mai puternică datorită influenței crescînde a blocului negru-albastru în Reichstag; ⁵² 3) educarea silită în spiritul fărniciiei religioase; 4) necontenitele acuzații iezuite din partea presei clericale și conservatoare împotriva lui, ⁵³ referitoare la falsuri în știință ⁵⁴“.

Numeroși intelectuali din țara noastră, combatînd idealismul în științele naturii, au răspîndit materialismul naturalist. Acesta a fost propagat de V. Babeș, N. Leon, Șt. C. Michăilescu, Gr. Ștefănescu ș.a. F. Mentovich a devenit cel mai de seamă reprezentant maghiar al lui în Transilvania. Gînditorul sas Fr. Krasser a fost un consecvent susținător al concepțiilor materialist-ateiste.⁵⁵ A. P. Alexi, profesor la Liceul grăniceresc român din Năsăud, scria: „...toate aceste persecuțiuni ai bărbaților de spirit, toate versările de sînge și torturile fără asemănare în istoria omenimei comise de propovăduitorii păcei și a adevărului în numele religiunii și a divinității, toate aceste mijloace draconice nu fură în stare să oprească carul progresului în mișcarea sa;“ ⁵⁶ pentru idei ateiste el a fost excomunicat din biserică.⁵⁷ Aflat pe pozițiile darwinismului, S. Stoica s-a pronunțat și împotriva unor obiceiuri impuse de biserică, ceea ce — în 1909 — a suscit, de asemenea, riposta clericală.⁵⁸

Realizînd critica filosofică a religiei, V. Conta sublinia în 1880: „a zice că religiunea poate coexista și, prin urmare, poate fi conciliată cu știința este tot așa de absurd ca și a zice că... se poate concilia astronomia veche, care zicea că Soarele se învîrtește împrejurul Pămîntului, cu astronomia modernă, care zice că Pămîntul se învîrtește împrejurul Soarelui“.⁵⁹

Propagatorul cel mai hotărît al concepției filozofice materialiste în țara noastră a fost mișcarea muncitorească. „Contemporanul“ (Iași, 1881—1891)

⁵¹ M. F. Vedenov, *op. cit.*, p. 53, 55.

⁵² Partidul centrului și conservatorilor.

⁵³ E. Haeckel.

⁵⁴ „Chronik der christlichen Welt“, Nr. 49, 1910 (apud M. F. Vedenov, *op. cit.*, p. 55).

⁵⁵ *Din istoria filozofiei în România*, red. acad. C. I. Gulian, I—II, Editura Academiei, 1955—1957, pass.; *Antologia gîndirii românești*, red. idem, II, București, Editura politică, 1967, pass.; *Istoria filozofiei românești*, red. N. Gogoneață, I., Editura Academiei, 1972, p. 397—412, 572—576, 580—582.

⁵⁶ A. P. Alexi, *Istoria dezvoltării ideilor cosmogonice și geologice* (1878), în *Antologia...*, II, p. 692.

⁵⁷ *Istoria filozofiei românești*, I, p. 404.

⁵⁸ T. Ghițan, *Medicul Simion Stoica din Abrud*, în *Țara moșilor. Studii, articole și comunicări*, îngrij. R. Felea, Abrud, 1974, p. 154, 156—157 (cu literatura precedentă).

⁵⁹ V. Conta, *Opere filozofice*, ed. N. Gogoneață, București, Editura Academiei, 1967, p. 396.

a contribuit mult la răspândirea ideilor lui Darwin și Haeckel.⁶⁰ „Revistă ideii“ (București, 1900—1916) a acționat și ea în acest sens, publicând și unele lucrări ale biologului german.⁶¹ O vie propagandă ateistă au desfășurat C. Dobrogeanu-Gherea, Ioan și Sofia Nădejde, C. Gr. Gheorghiu ș.a.⁶² Acțiunea largă, desfășurată de P.C.R. pentru formarea și dezvoltarea concepției științifice despre lume în țara noastră, se sprijină pe puternice tradiții istorice.

⁶⁰ I. Felea, în *Presa muncitorească și socialistă din România*, I/1, București, Editura politică, 1964, p. 124.

⁶¹ C. Antip, *ibid*, II/1, 1966, p. 75—76: *Nemurirea sufletului* (Nr. 1, 1906); *Dumnezeu și lumea* (Nr. 7, 1907); *Știința și creștinismul* (Nr. 4, 1908). Aparte au fost editate: E. Haeckel, *Originea omului*, trad. A. Luca, București, „Lumen”, 1909; *idem*, *Dumnezeu și lumea*, trad. G. St. Graur, București, „Lumen”, 1911; *idem*, *Despre minuni*, trad. Clement-Bacău, București, „Lumen”, (1911); *idem*, *Monismul. Profesiunea de credință a unui naturalist*, trad. B. Danubianu, București, „Librăria nouă”, (1912 ?); *idem*, *Nemurirea sufletului*, cu un studiu despre autor de Gr. Antipa București, 1924.

⁶² *Din istoria filozofiei în România*, III, 1960, p. 215—223; *Istoria filozofiei românești*, I, 1972, p. 603—608.

„DESCOPERIREA“ LA LECȚIA DE ISTORIE

LAURENȚIU CUDRIC

În actul complex al modernizării învățămîntului, perfecționarea metodelor de învățămînt ocupă un loc însemnat. Aceasta pentru că metodele sînt acelea care atribuie învățămîntului un caracter creativ, ele pot să stimuleze activitatea intelectuală a elevului, îi pot trezi curiozitatea, dorința de cunoaștere, îi pot forma deprinderile pentru o educație (și autoeducație) permanentă. Astfel se explică de ce, mai ales în ultimele decenii, perfecționarea metodelor de învățămînt a stat în centrul atenției pedagogilor, psihologilor, a tuturor oamenilor școlii. Căci, dacă unele din componentele procesului de modernizare se pot realiza administrativ sau tehnic, perfecționarea metodelor este un proces complex, îmbracă laturi multiple și trebuie să fie rezultatul activității creatoare a mii și mii de oameni care lucrează la catedră.

Iată de ce hotărîrea Plenarei C.C. al P.C.R. din 18—19 iunie 1973 trasează sarcini precise în acest sens : „Se va urmări perfecționarea metodelor de transmitere și însușire a cunoștințelor ; va fi diminuată ponderea activităților expositive și va fi extinsă utilizarea metodelor moderne, active, care dezvoltă gîndirea, capacitatea de investigare a elevilor, presupun participarea lor la dobîndirea cunoștințelor, munca lor independentă, deprinderea de a învăța sistematic și de a aplica în practică cele însușite“.¹

Grija pentru continua îmbunătățire a metodelor nu este nouă, ea fiind prezentă în preocupările unor pedagogi, istorici sau profesori încă cu multe decenii în urmă în diferite țări, inclusiv în România. Aceste preocupări, ca și cele ale cercetătorilor contemporani sînt unanime în a aprecia că pentru a forma un elev capabil să înțeleagă și singur un eveniment istoric și pentru a realiza un mai mare efect educativ, este necesară stimularea atitudinii active a elevilor în timpul lecției, participarea lor la dobîndirea cunoștințelor, formularea concluziilor, a generalizărilor etc.

Dacă „tendința actuală a învățămîntului istoric este de a forma nu simpli memorizatori ai manualului și expunerii profesorului, ci asidui cercetători și observatori critici“,² în această situație elevii trebuie să se documenteze,

¹ Hotărîrea Plenarei C.C. al P.C.R. din 18—19 iunie 1973, privind dezvoltarea și perfecționarea învățămîntului, București, Edit. politică, 1973, p. 12.

² Florea Stănculescu, *Integrarea noutăților științifice la lecțiile de istorie*, în „Studii și articole de istorie“, București, nr. XVII, 1972, p. 67.

să cerceteze, să confrunte rezultatele cu practica, în ultimă instanță să găsească soluția corespunzătoare problemei“, „astfel se realizează o adevărată învățare prin descoperire.“³

Am ajuns astfel la denumirea unei metode de învățămînt care a suscitată și suscită încă discuții, controversate chiar, care este și nu este nouă, dar care își poate aduce o contribuție majoră la realizarea noilor obiective pe care le formulează învățămîntul.

Paul Oléron arată că „ori de cîte ori un copil care se găsește în fața unei probleme îi restructurează datele sau imaginează procedeul care conduce la soluție, fie că această problemă este o sarcină școlară, o sarcină a vieții curente sau un test, el înfăptuiește o descoperire“⁴ iar Maria Giurgea definește descoperirea ca fiind „activitatea elevilor pentru cercetarea adevărurilor printr-o investigare proprie, independentă.“⁵

Iese în evidență faptul că, indiferent de modul în care este formulată definiția metodei, ea înseamnă, în ultimă instanță, folosirea în învățămînt, ținînd cont de posibilitățile elevilor, a metodelor proprii cercetării științifice.

Dacă despre metoda descoperirii sau redescoperirii în general s-a scris destul de mult, există puține materiale care se opresc în mod special asupra folosirii metodei în studierea istoriei⁶, ea fiind prezentată, de cele mai multe ori, numai alături de alte componente ale procesului de perfecționare a învățării istoriei în școală⁷.

Cercetătorii sînt unanimi în a aprecia valențele pozitive ale utilizării metodei descoperirii la lecția de istorie, prin care elevii pot „să cîștige priceperea cu care istoricul, pornind de la document, a realizat sinteza sa istorică pe care o cunoaște elevul din manual sau din alte studii de istorie“ și că folosirea metodei „implică procese intelectuale mult mai complexe decît simpla memorizare“.⁸

Alături de aspectele pozitive precumpănitoare, cercetătorii evidențiază și neajunsurile sau greutățile în utilizarea metodei descoperirii. Ele sînt, în esență, următoarele: utilizarea metodei presupune un timp mai îndelungat și

³ *Puncte de sprijin pentru perfecționarea procesului de învățămînt*, editat de „Revista de pedagogie“, Buc., 1971, p. 22.

⁴ Paul Oléron, *Les composantes de l'intelligence*, P.U.F., Paris, 1957, p. 466, citat de Irimia Iacob, *Valențele educative ale învățării prin descoperire*, în „Revista de pedagogie“, București, nr. 4/1972, p. 30.

⁵ Maria Giurgea, *Didactica generală*, Univ. București, 1970, p. 196.

⁶ Valeriu Bota, *Probleme ale învățării istoriei prin descoperire*, în *Predarea științelor sociale în școală*, supliment la „Revista de pedagogie“, nr. 5/1971, p. 76—82.

⁷ *Vezi*: Constantin Dinu, *Renovarea predării istoriei*, în „Tribuna școlii“, Buc., nr. 8/1971, iunie, 25, p. 5; Iacob Furtună, *Imbinarea clasicului cu modernul în predarea istoriei*, în „Caiet metodic de istorie“, editat de Casa corpului didactic — București, 1971, p. 97—101; T. Mucică, M. Perovici, *Metode active și mijloace de învățămînt moderne utilizate în predarea istoriei*, în „Studii și articole de istorie“, nr. XXV, 1974, p. 59—70; Ovidiu Popescu, *Modernizarea predării istoriei*, în „Tribuna școlii“, nr. 88, 1973, martie 24, p. 4—5; Nicolae Roșu, *Coordonatele esențiale ale modernizării lecției de istorie*, în „Revista de pedagogie“, nr. 7/1972, p. 67—73; Florea Stănculescu, *Clasic și modern în predarea istoriei*, în „Studii și articole de istorie“, nr. XXII/1973, p. 129—139.

⁸ Valeriu Bota, *op. cit.*, p. 77.

nu mai este posibilă parcurgerea întregii materii prevăzute în programa școlară ; pentru ca fiecare elev să poată lucra efectiv, este necesar un număr mai mare de materiale și procurarea acestora este greoaie ; elevii nu sînt capabili să găsească răspunsuri corecte pentru probleme care au presupus o muncă de durată a unor cercetători competenți.

Experimentul întreprins, celelalte lecții la care am folosit metoda descoperirii, precum și asistențele la alți colegi permit formularea unor concluzii, dau răspuns unor probleme ridicate de cei ce au abordat teoretic sau practic această metodă de învățămînt.

Este îndeobște acceptat că actul învățării presupune trei momente importante : însușirea unor informații, prelucrarea acestora pentru rezolvarea noilor sarcini (transformare) și evaluarea, adică verificarea concordanței între modul cum s-a prelucrat informația și sarcina propusă. Pornind de la acest punct de vedere, putem afirma că în studiul istoriei metoda descoperirii poate fi folosită în toate treptele școlarității.

Ponderea metodei descoperirii în cadrul studiului istoriei poate să crească odată cu clasa și tipurile ei evoluează la fel, de la descoperirea structurat-inductivă la cea deductivă și transductivă (prin analogie). Exemplele unor lecții pot să fie concludente în această direcție.

La una din lecțiile privind Revoluția burghezo-democratică de la 1848 în țările române, la clasa a IV-a se poate da elevilor, spre a fi citită, o lectură literară privind una din personalitățile anului revoluționar (ex. Nicolae Bălcescu) ; la clasa a VIII-a, putem deja realiza descoperirea de către elevi a cauzelor revoluției de la 1848 din studiul programelor revoluționare ; în sfîrșit, la clasa a XII-a elevii realizează o descoperire deductivă : confruntînd particularul din programele revoluționarilor cu adevărurile generale, cunoscute de ei din studierea socialismului științific, pot stabili caracterul revoluției de la 1848 în țările române.

La lecția „Mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu“, din Proclamația de la Padeș elevii clasei a IV-a vor descoperi, parțial, cauzele mișcării din fragmentul : „averile cele rău agonisite ale tiranilor boierj să se jărufească“. Din aceeași proclamație și din proclamațiile către bucureșteni, elevii clasei a VIII-a, dar mai ales cei ai clasei a XII-a vor descoperi cauzele, forțele participante, programul și caracterul mișcării revoluționare din anul 1821.

Observînd direct unelte din comuna primitivă, elevul din clasa a V-a poate să descopere (structurat-inductiv) cum și din ce se produceau uneltele și poate formula — cel mult — unele generalități privind modul de viață al oamenilor primitivi.

Elevul anului II de liceu (în prezent la această clasă se studiază orînduirea comunei primitive), observînd aceleași unelte și studiind un fragment din lucrarea lui Engels „Rolul muncii în procesul de transformare a maimuței în om“, realizează o descoperire superioară : ce organizare socială se impune ca necesară în orînduirea comunei primitive.

Se impune deci concluzia ca, în utilizarea metodei descoperii, formularea sarcinilor să țină seama de particularitățile de vîrstă ale elevilor și de nivelul de pregătire a clasei.

O altă deosebire de la o clasă la alta este impusă și de prevederile programelor de învățămînt. Astfel, elevii anului II de liceu descoperă izvoarele șerbiei în „Obiceiurile din Beauvaisis“ a lui Philippe de Beaumanoir, izvor pe care îl pot consulta integral pentru problema respectivă, pe cînd elevilor din clasa a VI-a nu le poate fi indicat spre studiu decît fragmentar.

Deoarece, în cea mai mare parte, descoperirea la istorie se bazează pe studiul documentelor, a izvoarelor scrise, profesorul trebuie să acorde o atenție deosebită pentru ca elevii să-și însușească tehnica acestui studiu, să aleagă acele documente sau fragmente care să fie accesibile elevilor din clasa respectivă. Utilizarea acestora trebuie să țină seama de modul în care ele dau răspuns ideilor pe care vrem să le evidențiem și de particularitățile elevilor cărora le sînt destinate. Nu este obligatoriu să dăm elevilor documentul întreg; detaliile neesențiale, care îngreuiază înțelegerea ideilor principale pot fi eliminate.

În stabilirea documentelor care să illustreze o idee sau alta, trebuie avută în vedere o oarecare proporționalitate, fără însă ca aceasta să se facă în detrimentul conținutului. În același spirit trebuie privită și recomandarea ca documentele date spre studiu elevilor să nu aibă o întindere prea mare.

Rămînînd în aceeași sferă a materialelor ce se utilizează la lecție de către elevi, nu sîntem de acord cu părerea că „manualul rămîne principala sursă bibliografică la lecție“⁹. Fără a nega posibilitatea folosirii unor materiale din manual — hărți, date statistice, fotografii — utilizarea lui ca principală sursă bibliografică nu mai constituie o muncă de cercetare; elevul găsește materialul prelucrat și răspunsurile lui reproduc manualul: el memorează și reproduce generalizările din manual în loc să ajungă la ele prin investigare proprie.

Materialele ce sînt date spre cercetare elevilor sînt variate: opere ale clasicilor marxism-leninismului, documente de partid, obiecte de muzeu, creștomaii, lucrări de specialitate ale istoricilor vechi sau contemporani și chiar lucrări de popularizare a științei. Pentru ca fiecare elev sau grupă de elevi să poată lucra cu ele, este necesar ca biblioteca cabinetului de istorie să posede mai multe titluri din fiecare.

Practic, lucrul acesta nu este posibil și atunci profesorul trebuie să multiplice acele texte pe care elevii urmează să le utilizeze. Lucrul acesta pare greu de realizat — și el este adesea invocat de către cei care evidențiază dificultățile folosirii metodei descoperirii — dar în realitate, în timp de 4—5 ani de zile, biblioteca poate avea aceste instrumente de lucru ale profesorilor și elevilor.

Soluția care ni se pare cea mai bună, și care în unele țări a început să fie realizată, este aceea a schimbării concepției privind manualul școlar, scopul

⁹ Ghivărigă Luminița, *Creșterea ponderii metodelor active în procesul de predare-învățare*, în „Revista de pedagogie“, nr. 9/1973, p. 24.

și conținutul acestuia. În locul a 2—4 pagini de text, pe cât se întinde astăzi o lecție, să se realizeze o pagină — o pagină și jumătate de text, care să cuprindă ideile esențiale ale temei, iar în rest să se ofere elevilor izvoare istorice, materiale pe care elevii să le cerceteze în timpul orei de clasă. Astfel de îmbunătățiri s-au adus manualelor noastre de istorie, dar le considerăm încă la început, insuficiente și cu disponibilități largi de perfecționare.

Se evidențiază în unele materiale faptul că utilizarea metodei descoperirii răpește prea mult timp, nu permite parcurgerea materiei conform programei de învățământ. Și se indică drept mijloc de îndepărtare a acestui neajuns renunțarea la unele etape ale lecției tradiționale — momentul organizatoric și fixarea cunoștințelor.

Fără să ne spună dacă suprimarea acestor verigi ale lecției tradiționale a rezolvat problema, înlăturînd „criza de timp“, sîntem de părere că soluția precizată mai sus este insuficientă și căile care asigură rezolvarea acestei probleme sînt altele.

O primă cale este impusă de însuși specificul obiectului de învățământ și de posibilitățile reduse ale elevilor de a face muncă de cercetare. De aici necesitatea ca nu toate lecțiile să fie abordate prin metoda descoperirii. O astfel de încercare pe lîngă că ar cere mult timp, ar duce la sărăcirea conținutului lecțiilor, ceea ce s-ar răsfrînge negativ asupra pregătirii generale a elevilor. Chiar un întreg capitol al lecției nu este necesar a fi parcurs prin metoda descoperirii.

Spre exemplu, în cadrul lecției „Cel de al doilea război mondial“ elevii pot să descopere singuri, din cîteva imagini și cîteva lecturi, atrocitățile săvîrșite de cotropitorii fasciști în țările Europei sau lupta de rezistență a popoarelor împotriva fascismului, dar nu vor putea să cunoască desfășurarea — în mare — a războiului decît din expunerea profesorului. În cadrul lecției privind dezvoltarea culturii în sec. al XIX-lea, la clasa a VII-a (sau anul III liceu), putem cere elevilor, oferindu-le imagini, să desprindă trăsături ale picturii sau arhitecturii epocii, dar nu este posibil ca ei să cunoască prin efort propriu toate realizările literare marcante ale secolului, chiar sprijinindu-se pe cunoștințele dobîndite la alte discipline sau din lectura particulară.

O altă cale este aceea a utilizării lucrului în grup, care permite să se parcurgă de către elevi, prin cercetare proprie, un material de mai mare întindere. Fără a face o discuție asupra acestei modalități de lucru asupra căreia părerile sînt împărțite, trebuie arătat că, din punctul nostru de vedere, ea se impune în unele situații.

Spre exemplu, obținerea răspunsurilor la cele opt probleme din lecția „Reforma și războiul țărănesc german“ (vezi planul de lecție anexat) care presupune parcurgerea a 7 pagini de documente nu se poate face de către fiecare elev într-o oră de curs. Observația că, lucrîndu-se pe grupe, elevii intră în contact numai fragmentar cu ideile lecției, reală la prima vedere, își pierde din consistență în etapa valorificării muncii depuse în grupe și a concluziilor finale, etapă care capătă o pondere mai mare în economia lecției.

Adăugînd acestor două căi soluția cîștigării de timp printr-o mai judicioasă organizare a întregii activități la clasă, conchidem că folosirea metodei descoperirii nu poate să creeze complexul „crizei de timp”, teama că programa școlară nu va fi parcursă. Totul depinde de modul în care profesorul, în multitudinea de metode și procedee pe care le folosește la lecție, știe să aleagă acele lecții sau capitole a căror însușire elevii o pot realiza eficient prin investigare proprie.

Arătăm mai sus că unii cercetători resping sau minimalizează rolul metodei descoperirii deoarece elevii nu pot să desfășoare muncă de cercetare. Este adevărat că aptitudinile copilului de a descoperi singur un adevăr nu trebuie supraevaluate, pentru că el nu este un om de știință capabil de a munci avînd în vedere un scop îndepărtat spre realizarea căruia îl orientează o multitudine de operații parțiale. Nici nu este nevoie ca elevii să descopere singuri toate adevărurile sau să ajungă neapărat la rezultatele pe care noi le așteptăm.

Dar un început trebuie făcut cîndva și cu cît mai devreme, cu atît mai bine. Elevii au ocazia să-și formeze o anumită îndemînare în munca de cercetare, încep să aibă încredere în capacitatea lor de a lucra independent, „în propria lor capacitate de gîndire... de a veni cu „ghiciri” bazate pe informații”.¹⁰

În experimentul întreprins am întîmpinat multe greutăți în acest sens, răspunsurile elevilor, rezultatele activității lor nu au fost întotdeauna cele scontate. În cadrul primelor lecții de acest fel, greutățile erau evidente și la elevii pe care îi numim „buni”. I-am ajutat însă cu răbdare să depășească dificultățile ivite, considerînd „ezităările, tatonările, revenirile, asociațiile pe care elevul este solicitat să le facă pentru a cuceri cunoștințele... procedee de formare și dezvoltare a capacităților mintale, de educare a creativității acestora”¹¹.

Pomînd de la punctul de vedere că învățarea prin descoperire nu trebuie să pună pe primul plan asimilarea unui volum mare de cunoștințe, ci însușirea de către elevi a unei metodologii de cercetare menită să educe valorile formative indispensabile gîndirii omului,¹² subliniem de fapt contribuția metodei la asigurarea caracterului formativ al învățămîntului din punct de vedere al intelectului.

Dar nu mai puțin eficace se dovedește a fi metoda descoperirii și pe plan formativ-afectiv, al formării și cultivării unor sentimente, atitudini și trăiri sufletești la elevii puși să investigheze izvoarele istorice. Fără a nega rolul deosebit al unor expuneri făcute cu măiestrie de către profesor, rolul unui film istoric, expunerea plină de simțire în cadrul unei lecții la muzeu sau prezentarea dramatizată a unor evenimente istorice, trebuie să arătăm că alegerea cu grijă de către profesor a materialelor date spre studiu elevilor poate să asigure lecției o încărcătură emoțională deosebită.

¹⁰ Jérôme Bruner, *Pentru o teorie a instruirii*, București, E.D.P. 1970, p. 63.

¹¹ Vasile Bunescu, *Lecția, act de creație a profesorului, condiție esențială de educare a creativității elevului*, în „*Revista de pedagogie*”, nr. 10/1971, p. 3.

¹² Iacob Irimia, *Valențele educative ale învățării prin descoperire*, în „*Revista de pedagogie*”, nr. 4/1972, p. 30.

Cînd elevii privesc imaginea ce reprezintă ororile săvîrșite de feudații spanioli în Țările de Jos și citează din raportul ducelui de Alba către regele Spaniei că „nici o mamă nu-și mai are fiul” (vezi planul de lecție anexat), sînt poate mai impresionată și încearcă sentimente mai puternice decît dacă profesorul le-ar fi vorbit despre represiunile împotriva celor ce luptau pentru libertate.

Void să evidențieze cauzele războiului țărănesc german, mult mai impresionant sînt în acest sens cuvintele lui Thomas Münzer, retorismul și plasticitatea lor decît o expunere a profesorului asupra aceleiași probleme. Chiar date statistice, care la prima vedere ar apărea puțin indicate, pot să devină impresionant. Numărul „vagabonzilor” spînzurați în timpul domniei lui Henric al VIII-lea și a Elisabetei I, numărul autoda-fé-urilor din Spania lui Filip al II-lea, numărul indienilor americani uciși de conquistadori, numărul victimelor fascismului din timpul celui de al doilea război mondial și multe altele pot deveni prin ele însele un eficient mijloc de a impresiona, de a trezi emoții și sentimente.

Folosirea metodei descoperirii este eficientă sub aspect formativ-informativ în măsura în care se desfășoară pe un fond problematizat. Alegerea formulării problemei-întrebări este delicată și ea trebuie să fie suficient de dificilă pentru a nu putea fi rezolvată la o primă lectură.

De asemenea, formularea problemei-întrebări trebuie să țină seama de nivelul clasei căreia i se adresează. Elevii anului II de liceu au putut găsi un răspuns corespunzător problemelor privind proveniența locuitorilor orașelor medievale și a relațiilor între orașe și feudații pe pămînturile cărora se formaseră acestea și între orașeni și feudați, în general, din materialele ce le-au fost înmîinate, dar elevii clasei a VI-a nu au putut să rezolve satisfăcător aceste probleme.

Lecția sau capitolul din lecție ce se desfășoară prin metoda descoperirii are în principal două etape: activitatea elevilor și valorificarea rezultatelor acestei activități.¹³

Înainte de a se intra în aceste două etape însă, un rol deosebit de important îl are modul în care sînt transmise elevilor sarcinile de lucru și indicațiile privind rezolvarea acestor sarcini. Durata și complexitatea acestui moment depind de dificultatea materialelor ce sînt date elevilor spre cercetare, de particularitățile clasei respective și de stadiul în care se lucrează prin metoda descoperirii.

La început, indiferent de clasă, dacă elevii nu au mai lucrat cu documente, profesorul este obligat să-i inițieze pe elevi în tehnica acestei activități. Lucrul acesta se face prin prezentarea model de către profesor a documentului și a interpretării lui în lumina problemei căreia îi căutăm răspuns.

Un pas înainte îl constituie studierea în comun de către profesor și elevi a documentului, activitate în care, treptat, rolul profesorului devine secundar,

¹³ Costin Ștefănescu, *O nouă structură a lecției*, în „Tribuna școlii”, nr. 82/1973, febr., 10, p. 3.

dar prezența lui este încă indispensabilă. În sfârșit, când progresele elevilor permit, profesorul indică studierea independentă, parțială sau totală a documentului de către aceștia.

După ce profesorul a înmînat materialele ce cuprind sarcinile de lucru și a dat indicații asupra acestora, începe prima etapă a activității propriu-zise: studierea de către elev a materialelor în baza cărora el realizează actul de descoperire, sesizează organizarea faptelor, vede relațiile dintre ele, înțelege cauza fenomenelor și leagă ceea ce vede cu cunoștințele sale anterioare.¹⁴

Ce face profesorul în acest timp? Unii cercetători sînt de părere că studiul documentului se face sub dirijarea profesorului, care conduce printr-o „interogare spirală.”¹⁵ În condițiile în care elevii s-au familiarizat cu studiul și-au însușit tehnica cercetării documentului, această dirijare devine inutilă împiedică folosirea în muncă de către elevi a ritmului lor propriu de activitate. În aceste condiții, profesorul urmărește consemnările pe care elevii (individual sau în grupe) le fac pe caiete, intervine acolo unde este necesar răspunde întrebărilor puse de către elevi, inspiră elevilor direcția spre care trebuie să-și îndrepte atenția. Spre exemplu, din documentele date spre studiu pentru a răspunde problemei privind organizarea gildelor și breslelor, o elevă căuta să găsească răspuns dacă postavul era scump sau ieftin, și nu obligațiile pe care breslele le impuneau membrilor lor. Intervenția profesorului îndrumat activitatea elevei pe drumul dorit. Astfel de situații se pot întîlni des și de aceea discuțiile elev-profesor nu trebuie să antreneze atenția întregii clase, ci trebuie purtate cu voce joasă. Pe lîngă activitatea de consultant, de colaborator al elevilor, profesorul trebuie să urmărească neapărat ca fiecare elev să-și consemneze concluziile cercetării proprii. Aceasta pentru ca unii elevi să nu se sustragă de la munca de rezolvare a sarcinilor primite și pentru ca în etapa următoare să-și poată confrunta punctul de vedere personal cu acela al colegilor săi.

În ce moment al orei trebuie înmînate elevilor materialele? Când întreaga temă urmează să fie parcursă prin metoda descoperirii este bine ca toate materialele să fie date elevilor (grupelor) pentru a le putea parcurge în ritmul convenabil lor. A înmîna materialele separat, după epuizarea fiecărei probleme nu este indicat deoarece se pierde mult timp și pentru că lecția apare apoi fragmentată, nu mai poate constitui un tot unitar, coerent.

Cînd numai o parte a temei se realizează prin investigația proprie a elevilor, este bine ca aceștia să intre în posesia materialelor în momentul respectiv. În mînarea lor la începutul orei, lucru care ar părea mai comod, duce la distragerea atenției elevilor de la explicațiile profesorului, unii elevi sînt nerăbdători să le cunoască și disciplina orei are de suferit.

A doua etapă principală a lecției realizată prin metoda descoperirii, este aceea a valorificării rezultatelor activității elevilor. În cazul în care elevii au cercetat numai o problemă, rezultatele la care au ajuns sînt discutate imediat. Cînd toate problemele lecției sînt rezolvate prin activitatea elevilor, răspun-

¹⁴ Maria Giurgea, *Didactica generală*, București, 1970, p. 197.

¹⁵ Valeriu Bota, *op. cit.*, p. 79.

surile se cer după ce toate materialele au fost parcurse. Rezultatele trebuie prezentate în ordinea impusă de logica lecției, a temei respective. Când un elev (sau grupa printr-un reprezentant al ei) comunică rezultatele investigației proprii, ceilalți elevi confruntă aceste rezultate cu răspunsul la problemă dat de către ei, își completează răspunsurile proprii sau vin cu completări la răspunsul colegului lor. Profesorul pune întrebări dacă este cazul, face observații, aduce completări sau alte materiale de sinteză care să completeze imaginea asupra fenomenului dezbătut. În acest moment al lecției prinde contur pe tablă, pe măsură ce se abordează diferitele idei ale temei, o schemă a acesteia.

În ultima parte a celei de a doua etape a lecției, profesorul insistă, pentru desprinderea unor concluzii generale, care să evidențieze esențialul temei dezbătute, să încadreze lecția în sistemul întreg, să-i dea perspectivă. De asemenea, profesorul nu trebuie să uite să facă aprecieri asupra modului în care elevii au lucrat. Aceste aprecieri se impun din punctul de vedere al perfecționării tehnicii muncii de investigație, de cercetare, dar mai ales pentru a stimula încrederea elevilor în propriile forțe, a stimula elevii care încă întâmpină greutăți.

Folosirea la lecție a metodei descoperirii ridică unele discuții asupra tradiționalelor verigi ale lecției mixte. În ceea ce privește verificarea cunoștințelor, ea se impune pe mai departe ca necesară și se poate realiza în formele cunoscute — orale sau scrise. Evident că se impune o perfecționare și a modalităților de verificare, acestea trebuind să urmărească nu atât cantitatea de informații cât modul cum elevul operează cu ele. Întrebările trebuie să se adreseze nu atât memoriei cât mai ales celorlalte calități ale gândirii, creativității.

Dacă însă sarcinile lecției noi sînt numeroase și dobîndirea cunoștințelor se poate realiza prin efortul elevilor, ceea ce solicită un timp mai îndelungat, verificarea cunoștințelor poate să lipsească. Ea urmează să se facă în cadrul altei lecții, oral sau printr-un test scris, sau poate fi înlocuită cu evidențierea numai a acelei probleme care reprezintă esențialul temei sau care ne ajută la abordarea, la trecerea la noua lecție (vezi planul de lecție).

Fixarea cunoștințelor noi în partea finală a lecției nu ni se mai pare necesară. În condițiile în care noile cunoștințe sînt dobîndite prin efortul propriu al elevilor, iar schema de pe tablă este rezultatul activității lor, fixarea cunoștințelor apare ca o repetare inutilă. Cel mult, în cazul că dispunem încă de timp, putem formula o problemă care să stimuleze elevii spre realizarea unor analogii între istoria universală și istoria României pentru ca ei să evidențieze specificul fenomenelor istorice asemănătoare pentru țara noastră, contribuția poporului nostru la progresul general al omenirii. Spre exemplu, la lecția despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (cl. a VII-a sau anul al III-lea) se poate vorbi în ultima parte a orei despre specificul revoluției socialiste în patria noastră; invers, la lecțiile despre revoluția socialistă din patria noastră (cl. a VIII-a sau anul al IV-lea) se poate vorbi despre factorii comuni și specifici ai revoluției în comparație cu celelalte țări din siste-

mul socialist. Aceasta ar constitui o rezolvare a unei probleme care este încă un deziderat în predarea istoriei.

Metoda descoperirii se poate folosi cu succes și la lecțiile de recapitulare, cu observația că lucrul acesta nu constituie o noutate față de modalitatea de lucru arătată pentru lecțiile curente. Dar aici este bine să recurgem mai des la descoperirea pe cale deductivă: o lecție despre orînduirea feudală sau despre imperialism se poate face pornind de la generalizările formulate de Lenin în legătură cu cele două perioade istorice, elevii urmînd să încadreze acestora cunoștințele particulare pe care ei le-au dobîndit anterior. O lecție despre revoluția socialistă poate să pornească de la studierea de către elevi a principalelor idei din Manifestul Partidului Comunist. Alte lecții de recapitulare pot porni de la documente de partid (ex. Cuvîntarea tov. Nicolae Ceaușescu la cea de a 45-a aniversare a P.C.R. sau Programul Partidului Comunist Român), de la un diafilm (ex. Revoluția de la 1848 în țările române) sau de la observarea și cercetarea unor exponate de muzeu.

În privința metodicii lecțiilor de recapitulare facem observația că este bine, ca și pînă acum, să indicăm elevilor tema și planul dezbaterilor din ora respectivă, precum și materialul de studiu. Pentru a ști însă în ce măsură elevii s-au pregătit, ce probleme sînt cunoscute și asupra cărora trebuie să se insiste mai mult, este bine ca la începutul orei elevii să răspundă — în cîteva minute — la un test. Rezultatele acestuia pot să orienteze munca profesorului pentru întreaga oră.

În afara valențelor formative ale metodei descoperirii semnalate de către cercetători, experimentul și cercetarea întreprinsă au evidențiat și alte aspecte pozitive care o impun în rîndul celorlalte metode de învățămînt.

Ancheta întreprinsă a evidențiat un lucru deloc neglijabil: peste 72% din subiecții chestionați au arătat că folosind metoda descoperirii la lecție, timpul afectat pregătirii pentru lecție se reduce simțitor. Ori, în condițiile în care solicitarea elevilor crește în permanență și fenomenul supraîncărcării lor este frecvent, reducerea timpului de pregătire a lecției acasă presupune, implicit, creșterea eficienței orei de curs, a rentabilității ei în economia de timp a elevului. Mutarea centrului de greutate a activității elevului de acasă în clasă este de dorit și metoda descoperirii poate contribui decisiv la acest lucru.

Folosirea metodei descoperirii rezolvă în mare parte un alt deziderat al procesului instructiv-educativ; autoreglarea lui prin realizarea aferențelor inverse.

Este cunoscut că cibernetica poate fi aplicată și fenomenului pedagogic, învățămîntul constituind, deși nu în totalitate, o formă de comandă și control.

În procesul didactic profesorul transmite informația, elevul o recepțiază și apoi reacționează prin răspuns. În funcție de răspunsul primit, are loc un proces de autoreglare, în cadrul căreia comanda (activitatea profesorului) se modifică. Ne aflăm astfel în fața unei relații cu dublu sens, între

profesor și elev, numită „conexiune inversă“ sau „aferentație inversă“, „feedback“, „retroacțiune“ etc.

În cadrul lecției tradiționale — verificare-predare-fixare — profesorul nu are posibilitatea să cunoască întotdeauna succesul sau insuccesul muncii sale, de unde rezultă posibilitatea unei rămâneri în urmă progresive a unor elevi sau o încetinire a ritmului pentru elevii dotați.

Avînd în vedere cele de mai sus, este firesc să ne punem întrebarea : Cum putem îmbunătăți „aferentația inversă“, acest element esențial în asigurarea succesului muncii didactice ?

Este evident că un răspuns favorabil nu-l poate da decît folosirea acelor metode de învățămînt care să favorizeze un dialog permanent profesor-elev, pe parcursul tuturor etapelor lecției. În acest sens, folosirea metodei descoperirii prezintă valențe deosebite.

În cadrul unei lecții în care cunoștințele se dobîndesc de către elevi prin metoda descoperirii, „aferentația inversă“ se realizează în toate etapele ei : în verificarea cunoștințelor anterioare, în perioada de muncă independentă a elevilor pentru rezolvarea sarcinilor primite, în valorificarea muncii independente a elevilor, precum și în etapa finală de sistematizare, generalizare și concluzionare a activității desfășurate. Și, dacă timpul permite — și este bine să creăm un astfel de timp — se poate da în încheiere o sarcină de rezolvat întregii clase.

În etapa muncii independente a elevilor, în condițiile în care utilizarea repetată a metodei descoperirii a creat atmosfera de lucru și cooperare între cei doi factori, are loc o „aferentație inversă“ permanentă : elevii pun întrebări atunci cînd întîmpină greutăți sau cînd vor să verifice exactitatea datelor la care au ajuns singuri.

În funcție de aceste întrebări, profesorul știe dacă eforturile elevilor sînt bine orientate și poate interveni imediat, eficient în canalizarea corespunzătoare a activității. Dacă greutățile se întîmpină de către mai mulți elevi, profesorul înțelege că trebuie să vină fie cu un material suplimentar, fie cu o explicație verbală sau grafică.

Cînd se lucrează pe grupe și întrebările elevilor se pun în numele grupelor, profesorul, avînd în vedere componența grupelor — eterogenă sau prin selecție — sesizează lipsurile și poate interveni imediat pentru completarea lacunelor de informații sau de relație pe care le evidențiază elevii.

În valorificarea muncii independente a elevilor și sistematizarea materialului în baza programei școlare, profesorul află detaliat modul în care elevii au sesizat interdependența între fapte, procese istorice, cum găsesc ei asemănări și deosebiri între fenomene, procese, cum realizează transferul și integrarea cunoștințelor în explicația unor fenomene mai complexe etc. De asemenea, se întîlnesc procedee inedite de abordare de către elevi a unor materiale, de interpretare a unor fapte sau fenomene istorice. În funcție de reușita acestor răspunsuri, profesorul intervine, completează, orientează atenția elevilor spre esențial, realizează sau evidențiază, prin cuvîntul său, aspectul formativ-educativ al temei respective.

În aceeași etapă a lecției se remarcă alte aspecte importante: profesorul află în ce măsură elevii dispun de posibilități de muncă independentă și acționează în cazul neajunsurilor; de asemenea, elevii confruntă rezultatul muncii lor cu acela al colegilor, sînt puși în situația de a sesiza minusurile muncii acestora în comparație cu munca personală.

În sfîrșit, în ultima etapă a lecției, în care se formulează concluziile temei abordate, profesorul cunoaște substanțialitatea răspunsurilor elevilor la întrebările de sinteză pe care el le formulează, precum și capacitatea elevilor de a formula concluzii în mod independent. Pentru ca elementul comandă (profesorul) să dobîndească o imagine reală asupra activității desfășurate, este bine ca răspunsurile să vină de la toți elevii, lucru posibil de realizat prin rezolvarea unei probleme în scris, a aplicării unui test. Răspunsurile date de elevi vor regla activitatea profesorului pentru ora următoare și chiar în perspectivă.

Un alt aspect pe care-l evidențiază folosirea metodei descoperirii este acela al rolului pe care îl are profesorul la clasă.

La o privire superficială se pare că sarcina profesorului în timpul orei nu mai este atît de dificilă, că elevii lucrează iar profesorul stă. Concluzia este eronată și este desprinsă, credem, din observarea unor ore a căror desfășurare lăsa de dorit. Acolo unde profesorul s-a pregătit pentru lecție, cunoaște dificultățile din problemele date elevilor și din materialele de studiu, a reușit să creeze atmosfera de conlucrare și să devină un consultant pe care elevii îl solicită cu încredere și fără teamă, acolo profesorul are mult de lucru. Fără a exagera cu îndrumarea, cu intervențiile, nu trebuie uitat nici un moment că obținerea rezultatelor dorite în munca elevilor depinde de profesor. Cu tact și numai atunci cînd este necesar, profesorul trebuie să dirijeze descoperirea în așa fel încît ultima parte a lecției — valorificarea rezultatelor activității independente — să devină un cîștig real pentru toți elevii clasei.

Valențele formative ale metodei descoperirii evidențiate mai sus nu pot justifica folosirea exclusivă a acesteia în procesul de învățămînt. Sarcinile multiple ale învățămîntului impun folosirea la lecție a unui întreg complex metodic determinat de date obiective — conținutul învățămîntului, sarcinile didactice-formative, nivelul de pregătire al clasei, particularitățile acesteia, materialul existent, pregătirea și experiența profesorului — dar și de elemente creatoare — fixarea justă a scopului lecției, alegerea și mînuirea materialului didactic, cunoașterea și folosirea intereselor elevilor, dezvoltarea contradicțiilor cunoașterii, spontaneitate, inventivitate.¹⁶

Utilizarea unei singure metode — oricît de bine ar fi ea realizată — nu va putea să răspundă singură situațiilor concrete multiple întîlnite la clasă. S-ar ajunge la un șablon — părăsind șablonul verificare-expunere, care ar aduce prejudicii formării multilaterale a elevilor, scăderea interesului

¹⁶ Maria Drăguleț, *Contribuție critică la definirea noțiunii „metodă de învățămînt”*, în „Revista de pedagogie”, nr. 3/1968, p. 41—47.

acestora, care sînt întotdeauna mai receptivi la elementul nou, inedit.

Se impune ca, pornind de la formularea corectă a scopului lecției, de la condițiile materiale ale obiectului și ținînd seama de particularitățile de vîrstă și individuale ale elevilor să alegem și să folosim acele metode care ne dau certitudinea valorificării maxime a potențelor instructiv-educative ale istoriei.

Acest lucru depinde de profesor. Pregătirea lui de specialitate și metodică, studiul permanent și dorința de autodepășire, dragostea față de elevi și receptivitatea la nou pot să realizeze eficient această componentă a procesului necesar de modernizare a învățămîntului.

Planuri de lecții

I. Spania în a II-a jumătate a secolului al XVI-lea. Revoluția burgheză din țările de Jos.

(anul II)

SCOPUL : Înțelegerea de către elevi a cauzelor, caracterului și urmărilor revoluției din Țările de Jos din secolul al XVI-lea, a caracterului progresist limitat al revoluției burgheze. A cultiva ura împotriva asupritorilor, dragostea și compasiunea față de cei oprimați.

METODE : Descoperirea, expunerea.

MATERIAL : Izvoare ale istoriei evului mediu, manualul, harta Țărilor de Jos.

DESFAȘURAREA OREI :

1. Verificarea cunoștințelor : Franța și Anglia în secolul al XVI-lea și prima jumătate a sec. al XVII-lea (5').
 - Situația economică și socială a Franței.
 - Situația economică și socială a Angliei.
 - Monarhia absolută în Anglia.
2. Lecția nouă : Spania în a II-a jumătate a secolului al XVI-lea. Revoluția burgheză din Țările de Jos.
 - a) Elevii primesc problemele și materialele pe care urmează să le studieze timp de 25'.
 - b) Din răspunsurile date și din expunerea profesorului se alcătuiește un plan cu următoarele idei principale :

I. *Situația economică și socială a Spaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.*

— decăderea economică

— ascuțirea contradicțiilor sociale (materiale : K. Marx, *Capitalul*, vol. I ; Larrea, *Gloria lui Don Ramiro*).

II. *Situația politică a Spaniei* (material : Larreata, *Gloria lui Don Ramiro*).

III. *Cauzele revoluției burgheze din Țările de Jos.*

— Situația economică și socială a Țărilor Jos (materiale : expresia lui Carol V, diagrama veniturilor coroanei spaniole, ilustrații, situația statistică privind Țările de Jos).

— Așuprirea spaniolă.

(materiale : Proclamația lui Wilhelm de Orania, diagrama veniturilor coroanei spaniole).

IV. *Desfășurarea revoluției.*

— Regimul ducelui de Alba.

(materiale : declarații și rapoarte ale ducelui de Alba, din Acordul de la Gand, ilustrații.

— Lupra maselor populare în revoluție.

(material : raport al ducelui de Alba către Filip al II-lea).

— Acordul de la Gand (1576).

(material : Acordul de la Gand, ilustrații.

— Uniunea de la Utrecht (1579)

(expune profesorul).

V. *Caracterul statului nou format — Olanda.* (material : K. Marx, *Capitalul*, vol. I).

CONCLUZIE (3') : Slăbirea monarhiei spaniole și victoria revoluției burgheze din Țările de Jos constituie un pas important în procesul obiectiv de destrămarea feudalismului și de făurire a unei noi orînduiri — orînduirea capitalistă.

II. Reforma și războiul țărănesc german

SCOPUL : Cunoașterea de către elevi a Reformei — prima din cele 3 mari bătălii hotărîtoare ale burgheziei împotriva feudalismului — și a rolului ei în decăderea feudalismului. A cultiva la elevi sentimente de ură împotriva feudalității laice și bisericești, în descompunere, dragoste și compasiune față de masele populare exploatate din Germania.

DESFĂȘURAREA LECȚIEI :

1. *Verificarea cunoștințelor din lecția „Renașterea” (10').*

— Originile și conținutul Renașterii

— Umanismul și reprezentanții săi

— Renașterea artistică : caracteristici generale și reprezentanții săi

— Însemnătatea istorică a Renașterii.

2. Clasa se împarte în 8 grupe a câte 4—5 elevi. Grupele primesc problemele la care trebuie să răspundă și materialele pe care trebuie să le studieze în acest sens. (3').

3. Grupele efectuează munca de cercetare a izvoarelor și a celorlalte materiale primite și-și pregătesc răspunsurile la probleme în scris (15').

a) Care au fost cauzele Reformei ?

(materiale : Fr. Engels, *Războiul țărănesc german* ; scrisoarea lui Iacob Fugger către Carol al V-lea, ilustrația din manual ; Fr. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*).

b) Care este ideea principală ce se desprinde din tezele lui Martin Luther ?

(materiale : Martin Luther, *Disputația pentru lămurirea puterii indulgențelor*).

c) Care a fost poziția diferitelor clase sociale față de Reformă și cum se explică această poziție ?

(materiale : Fr. Engels, *Războiul țărănesc german* ; Th. Münzer, *Scieri*).

d) Care a fost programul de revendicări ale țăranilor răsculați ?

(materiale : Principalele articole ale tuturor țăranilor și oamenilor dependenți)

e) Care a fost poziția lui Martin Luther față de războiul țărănesc și ce semnificație are această poziție ?

(materiale : M. Luther, *Împotriva bandelor jefuitoare și ucigașe ale țăranilor* ; K. Marx despre Luther).

f) Care au fost principalele regiuni cuprinse de răscoală ? Cum au luptat țăranii ?

(materiale : harta din manual ; Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*)

g) Care au fost cauzele înfrîngerii războiului țărănesc german ?

(materiale : Fr. Engels, *Războiul țărănesc german* ; Fr. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință* ; ilustrația din manual.

h) Care au fost urmările și însemnătatea Reformei și a războiului țărănesc german ?

(materiale : Fr. Engels, *Războiul țărănesc german* ; Fr. Engels — *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*)

4. Munca de cercetare a elevilor este valorificată în sinteza care se alcătuiește în ultima parte a orei (20')

Răspunsurile lor, completate sau, eventual, corectate de către profesor vor duce la alcătuirea unei scheme pe tablă.

a) *Cauzele Reformei*

- asuprirea feudală laică și bisericească
- politica economică a bisericii catolice
- dezvoltarea economică și a burgheziei

b) *Clasele sociale și Reforma*

- burghezia : o biserică ieftină

- țărănimea : desființarea exploatării
- feudații : dorința de a se îmbogăți pe seama bisericii
- c) *Programul războiului țărănesc* — „Cele 12 articole“
- d) *Poziția lui M. Luther — poziția burgheziei îmbogățite*
- e) *Cauzele înfringerii războiului țărănesc*
 - fărâmițarea politică
 - inferioritatea militară
 - acceptarea înțelegerilor cu nobilii
 - trădarea aliaților bogăți
- f) *Urmările războiului țărănesc*
 - accentuarea fărâmițării politice a Germaniei (întărirea principilor)
 - intensificarea exploatării țărănimii.

5. **CONCLUZIE** : Reforma și războiul țărănesc german au constituit un moment de seamă în lupta burgheziei și a maselor populare împotriva relațiilor feudale, o puternică lovitură dată feudalismului în general și feudalismului bisericesc în special.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

- K. Marx, *Capitalul*, vol. I, Buc., Ed. P.M.R., 1948, p. 664, 665 ; citat și în *Metodica predării istoriei evului mediu*, Buc., E.S.L.Ș.D., 1951, p. 135.
- Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, în Marx-Engels, *Opere alese*, vol. 7, Buc., E.P., 1960, p. 361, 336, 371, 375, 429, 445, 446 ; idem, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, prefață la ediția engleză, în Marx-Engels *Opere alese*, vol. II, p. 106, 107.
- Fr. Pall, Camil Mureșan, *Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu*, Buc., E.S.D.P., 1961, p. 227—231, 248—250.
- Metodica predării istoriei evului mediu*, Buc., E.S.L.Ș.D., 1951, p. 128, 129, 135, 136, 138.

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ȘI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

REFORMELE LUI KLEISTHENES

(După răsturnarea lui Hippias, fiul lui Peisistratos, și abolirea tiraniei, în primăvara anului 510 î.e.n., aristocrația, în frunte cu Isagoras, încercă să reia puterea în statul athenian și să înlăture constituția lui Solon. Dar negustorii și meșteșugarii, principalii beneficiari ai constituției soloniene, sub conducerea lui Kleisthenes, șeful familiei Alkmeonizilor, se opuseră. Cu sprijinul spartanilor, Isagoras izbuti să ia conducerea și procedă la o revizuire a listei cetățenilor, exilând un mare număr dintre cei ce i se opuneau, între care și Alkmeonizii. Însă când voi să desființeze Consiliul celor 400, athenienii se răsculară și-l asediază împreună cu armata regelui spartan Cleomenes, pe Akropolis: după două zile, ei intrară în tratative cu cei care-i asediau și părăsiră orașul. Rechemat de athenieni, Kleisthenes se înapoie și, devenit șef al „partidului celor mulți“, efectuează o reformă social-politică radicală, al cărei scop era lichidarea completă a regimului gentilic și instaurarea unei democrații reale. În *Constituția Athenei*, Aristoteles arată care au fost măsurile luate de Kleisthenes și ce urmări au avut pentru dezvoltarea ulterioară a statului athenian).

Textul

Devenit șef al partidului popular¹, trei ani după înlăturarea tiraniei², sub arhontatul lui Isagoras,³ Kleisthenes⁴ împărți pe toți (athenienii) în zece triburi⁵ în loc de patru,⁶ voind să-i contopească pentru a face să participe mai mulți la drepturile politice.⁷ Apoi fixă la cinci sute numărul membrilor consiliului,⁸ în loc de patru sute,⁹ câte cincizeci de fiecare trib, în loc de o sută cum fusese până atunci. Totodată, el împărți teritoriul (Atticei) în treizeci de circumscripții grupând un număr de *deme*:¹⁰ zece cuprinzând orașul (Athena) și împrejurimile lui, zece de-a lungul coastei mării și zece cuprinzând interiorul țării; numindu-le *trittyi*,¹¹ el le atribuie, prin tragere la sorți, câte trei fiecărui trib, așa încât fiecare trib să aibă câte o parte din toate (cele trei) regiuni. Institui și *demarhi*,¹² având aceleași atri-

bușuni ca și vechii *naucrari*,¹³ căci înlocuise *naucrariile* cu demele. Între alte legi, a fost introdusă și legea cu privire la *ostracism*.¹⁴)

(Aristotel, *Statul atenian*, trad. Șt. Bezdechi, Buc., 1943, p. 49—50, modificată pornind de la textul grec al ediției: G. Mathieu et. B. Haussoulier, *Aristote, Constitution d'Athènes*, Paris, 1930, p. 23).

Comentariu istoric

1. În text: „partidul celor mulți”. De fapt, Kleisthenes era șeful *Paralienilor*, «oamenii de pe coastă», negustori, corăbieri și meșteșugari, dar el era sprijinit și de micii proprietari de pământ, al căror număr crescuse considerabil în timpul tiraniei lui Peisistratos, și de câteva familii aristocratice aliate cu Alkmeonizii. Toate aceste elemente sprijineau constituția lui Solon și se temeau de o reîntoarcere a dominației nobilimii, care ar fi însemnat revenirea la regimul oligarhic opresiv. De aceea, s-au strâns în jurul lui Kleisthenes sprijinindu-l în acțiunea de reforme pe care a întreprins-o.

2. Deoarece răsturnarea lui Hippias și abolirea tiraniei avusese loc în anul attic 511/510 î.e.n., reformele lui Kleisthenes au fost efectuate în anul 508/507 î.e.n.

3. Este vorba chiar de oligarhul Isagoras care, după exilarea Alkmeonizilor, fusese numit arhonte eponim pentru anul 508/507 î.e.n. Faptul că fusese, apoi, exilat, nu împietase asupra acestei poziții; în lista arhonților eponimi el a rămas *titularul* anului 508/507 î.e.n.

4. Kleisthenes, fiul lui Megakles, din puternica familie a Alkmeonizilor, era, prin mama sa *Agariste*, fiica lui Kleisthenes Orthagoridul, nepotul tiranului din Sikyon. Deși de origine nobilă, Kleisthenes devenise șeful partidului „celor mulți”, deoarece, prin tradiție familială, Alkmeonizii erau adversarii tendințelor oligarhice ale ginților eupatride. Deși, în chip paradoxal, datele asupra lui sînt foarte puține, el apare ca unul dintre cei mai de seamă demiurghi politici ai Greciei antice: dotat cu o inteligență lucidă și comprehensivă, cu un ascuțit simț al realităților și cu un spirit precumpănitor practic, el ajungea la conducerea Athenei cu idei limpezi și cu un program încheșat, rod al unei îndelungate experiențe politice, pe care anii petrecuți în exil o maturizaseră și mai mult. Cunoșcînd spiritul tradiționalist al athenienilor, el își întemeie reforma politică a statului athenian nu pe *sfărîmarea* vechilor cadre instituționale (ginți, frații, triburi gentilice), ci pe *anihilarea* lor prin *suprapunerea* peste ele a altora, care prin caracterul lor *eficient* și *democratic* să se impună repede și *definitiv*, făcînd din cele vechi simple vestigii ale unui trecut perimat. De aceea, prin reformele sale, el a urmărit 3 obiective: 1. înlăturarea completă și definitivă a influenței hotărîtoare a ginților aristocratice în viața politică și socială a statului athenian, ca principal mijloc de realizare a egalității cetățenilor; 2. creșterea rolului politic al populației orașenești, care, singură, putea con-

trabalansa influența de care se bucura aristocrația gentilică ; 3. împiedicarea, pentru viitor, a formării de fracțiuni politice locale cu bază gentilică, așa cum fuseseră Pedienii, Paralienii și Diakrienii, a căror luptă pentru putere turburase în așa măsură viața politică a Athenei, încît favorizase instaurarea tiraniei lui Peisistratos (561—527 î.e.n.) și a lui Hippias (527—510 î.e.n.).

5. Temelia reformei politice a lui Kleisthenes a constituit-o înlocuirea vechilor 4 triburi gentilice cu 10 triburi teritoriale. Dacă pînă atunci apartenența la un trib era personală și depindea de apartenența la trib a familiei (génos) din care individul făcea parte, indiferent de locul de reședință, de acum înainte reședința este criteriul hotărîtor: indiferent de familia căreia îi aparținea, cetățeanul aparținea tribului pe teritoriul căruia își avea domiciliul, așa încît în ordine politică legătura lui cu ceilalți membri ai gîntei căreia îi aparține, dar care își au reședința pe teritoriul altui trib, este ruptă. Așa se explică faptul că, după reformă, una dintre gînti, gînta Salaminiană, își văzu membrii înscrîși în 7 triburi, iar gînta Alkmeonizilor, căreia îi aparținea Kleisthenes, în cel puțin 3 : un nepot al lui Kleisthenes, Megakles, aparținea tribului *Antiochis*, iar celălalt, Leobotes, tribului *Erechtheis*. Dar dacă tribul kleisthenian reprezenta o unitate teritorială, *el nu era o unitate teritorială continuă*, deoarece era alcătuit din 3 trityi *neadiacente*, dintre care una era de coastă, alta de interior, iar a treia urbană (=atheniană) ; tocmai de aceea centrul tribului trebuia să fie în Athena, adică în tritya urbană, fapt care transforma în chip și mai strict orașul în centrul politic al Atticei. Fiecare din cele 10 triburi teritoriale primea numele unuia din eroii locali, ales dintr-o listă de 100, de Pythia de la Delphi. În ordinea oficială, ele se numeau : *Erechtheis Aigeis*, *Pandionis*, *Leontis*, *Akamantis*, *Oineis*, *Kekropis*, *Hippothontis*, *Aiantis* și *Antiochis*. Împărțirea în zece triburi a avut o însemnătate hotărîtoare pentru întreaga organizare politico-administrativă a Atticei : sistemul zecimal a devenit trăsătura distinctivă a democrației atheniene. Anul politic — de 360 de zile — a fost împărțit în 10 *prytanii* de cîte 36 de zile fiecare ; celor 9 arhonți li s-a adăugat un secretar pentru a forma un colegiu de zece, cîte unul de fiecare trib ; fiecare trib a dat un regiment de infanterie de 1000 de oameni și un pluton de călăreți ; comanda oștirii a fost încredințată la 10 strategi, cîte unul de trib etc. Împărțirea în zece triburi a corespuns așa de bine intereselor democrației atheniene, încît ea a rămas neschimbată pînă la cucerirea macedoneană.

6) La pătrunderea lor în Attica, ionienii erau împărțiți în patru triburi gentilice : *Geleontes*, *Aigikoreis*, *Argadeis* și *Hopletes*. Ele erau asociații gentilice, care cuprindeau un număr de gînti, constituite în timpul migrației hellenice, înaintate de instalarea triburilor ioniene pe teritoriul Greciei. Fiecare trib era condus de un *phylobasileus*. Dar la pătrunderea pe teritoriul Atticei, gîntile care le constituiau s-au așezat, după posibilități, în diferite regiuni, așa încît nu mai formau grupuri compacte ; dar comunitatea religioasă și interesele politice le-au făcut să păstreze legăturile și să

acționeze unite, fapt care le-a îngăduit să-și păstreze dominația politică asupra masei demosului. Reformele lui Solon nu afectaseră cele patru triburi care și-au continuat existența și în timpul tiraniei. De aceea, pentru a pune capăt dominației lor, Kleisthenes a creat cele 10 triburi teritoriale.

7) Alături de membrii ginților, în Athena mai exista și *demosul*, alcătuit din populația prehellenică găsită aici de ionieni, din ionienii excluși din ginți și din străinii așezați în Attica. Nefăcînd parte din cadrele social-politice ale regimului aristocratic (ginți, frații, triburi), membrii demosului, reprezentați mai ales prin muncitori cu brațele (theți) și meșteșugari (demiurgi), iar mai târziu și prin negustori, erau excluși de la viața politică. *Solon* îi introdusese pe cei mai mulți în cadrele social-politice, înscriindu-i într-una din ultimele două clase censitare: *zeugiții* și *thetii*, dar influența lor politică era anihilată de atotputernicia ginților. Pentru a înlătura această situație, Kleisthenes a înscris pe listele de cetățeni ale demelor un mare număr de *meteci* (străini domiciliați), fixînd, totodată, drept cadru al exercitării drepturilor politice pentru toți cetățenii, indiferent de origine sau clasă censitară, *dema*: prin aceasta se stabilea deplina egalitate politică a tuturor cetățenilor Atticeii.

8) Potrivit sistemului zecimal, adunarea politică cu caracter permanent, *Consiliul* (Bulê), a fost constituită din cîte 50 de reprezentanți ai fiecărui trib, ceea ce îi ridică numărul la 500. De aceea a și fost denumită: *Consiliul celor 500*. Membrii consiliului — cîte 50 de fiecare trib — erau desemnați de deme proporțional cu numărul locuitorilor lor. Fiecare demă alcătuită o listă de cetățeni propuși pentru a face parte din consiliu, în vîrstă de cel puțin 30 de ani, din care se recrutau, prin tragere la sorți, cei ce urmau să exercite funcția, care nu putea fi îndeplinită decît de două ori, fapt care asigura participarea aproape a tuturor cetățenilor, o dată în viață, la guvernare. Grupa celor 50 de consilieri ai unui trib, numită *pritanie*, constituia, pentru o lună, *comisia executivă* căreia îi revenea sarcina de a rezolva problemele curente, așa încît membrii ei constituiau forța politică conducătoare în acest răstimp. Președintele pritaniei, *epistatul*, care era tras la sorți *pentru o singură zi*, era în acea zi șeful statului. Prin modul ei de recrutare, ca și prin activitatea pe care o desfășura, Consiliul a constituit școala în care s-a făcut educația politică a cetățenilor athenieni.

9) Consiliul celor 400 fusese instituit de Solon în cadrul reformelor lui. La acea dată (594/593 î.e.n.), coasta Articeii era împărțită în 48 de circumscripții numite *naucrarii*, obligate să dea, fiecare, cîte o corabie cu 50 de vîslași pentru apărarea coastei. *Patru* naucrarii forma o *fratrie*, iar *trei* frații, un *trib*: deoarece erau patru triburi, numărul naucrariilor era de 48. Cum fiecare naucrarie era condusă de 8 naucrari, numiți *pritani*, fiecare fratrie de un *fratriarh* și fiecare trib de un *phylobasileus*, cei 384 de pritani împreună cu cei 12 fratriarhi și cu cei 4 phylobasilei alcătuitău tocmai cei 400 membri ai consiliului. Dar cum el era, în cea mai mare parte a lui, o emanație a ginților, Kleisthenes l-a înlocuit.

10) În concepția lui Kleisthenes, calitatea de cetățean depindea de locul de reședință (în înțelesul de locul de naștere); de aceea, împărți întreaga Attică în o sută de circumscripții teritoriale, numite *deme*, de întindere inegală. Toți locuitorii liberi de pe teritoriul *demei* erau cetățeni athenieni, inclusiv *metecii*, cărora pe această cale li se acorda cetățenia. Fiecare demă avea un registru în care erau înscrși toți cetățenii: *registru* *demei* constituia dovada apartenenței la cetățenia atheniană, deoarece numai înscrierea în el asigura drepturile civile și politice ale athenianului. Și pentru a nu se mai face nici o distincție între cetățeni, fiecare era obligat ca la numele său să adauge *nu* pe acela al familiei din care făcea parte, *ci* pe acela al *demei*: *demoticul*, care se transmitea în chip ereditar și rămânea același chiar și la schimbarea locului de reședință, a devenit „pentru fiecare un certificat al drepturilor cetățenești și pentru toți un simbol de egalitate” (Glotz).

11) Demele erau repartizate între 30 de circumscripții, dintre care 10 aparțineau „coastei” (Paraliá), 10 „ținutului din interior” (Mesogéa) și 10 „orașului” (Asty) și împrejurimilor lui. Fiecărui trib i s-a repartizat, prin tragere la sorți, câte una din aceste trei categorii de circumscripții, așa încât să cuprindă o circumscripție de coastă, una de „interior” și alta „orașenească”; și, deoarece fiecare alcătuia o treime din suprafața tribului, i s-a zis *trittyte*. În felul acesta, tribul era alcătuit din 3 *trittyti*, care însă *nu erau adiacente*, așa încât era înlăturată primejdia *grupărilor regionale*, care să pună interesul local înaintea celui general.

12) Fiecare demă avea un conducător *ales* pe timp de un an, *demarchul*. El păstra registru de stare civilă al *demei*, reprezenta dema în fața magistraților statului, convoca și prezida adunarea *demei*, administra bunurile *demei* și asigura ordinea internă. Tot el asigura încasarea veniturilor *demei*.

13) Naucrarii sau *pritanii naucrariilor* aveau drept principale atribuțiuni repartizarea și strângerea contribuțiilor pentru construirea corăbiilor, apărarea coastei împotriva atacurilor piratilor și comanda corăbiilor în luptă. Deoarece sarcinile lor au fost preluate, în parte, de demarhi, Aristoteles face această comparație. Dar, odată cu concentrarea puterii militare în mâna strategilor, rolul lor a încetat.

14) *Ostracismul* reprezintă cea mai caracteristică inovație politică a lui Kleisthenes. Pentru a se evita pe viitor orice încercare de uzurpare a puterii, el a introdus o lege potrivit căreia în fiecare an, în a șasea pritanie, deci în ianuarie, adunarea poporului (*Ekklesia*) era întrebată dacă există motiv să se procedeze la ostracism. În caz afirmativ, în a 8-a pritanie (martie) se convoca pe agoră o adunare prezidată de arhonți, la care să fie prezenți cel puțin 6000 de cetățeni. Fiecare primea un ciob de vas (*Ostrakon*), pe care scria numele celui pe care-l socotea primejdios siguranței publice. Acela care întrunea cel mai mare număr de voturi era exilat pe timp de 10 ani, fără a-și pierde drepturile cetățenești și averea și fără ca familia lui să fie și ea exilată. Deși introdus ca o măsură împotriva aspiranților la tiranie, ostracismul a servit, în realitate, pentru a tranșa lupta pentru putere dintre partide: înlăturând din calea omului politic, care câștigase în-

crederea poporului, pe adversarii săi, ostracismul îi îngăduia acestuia să-și îndeplinească programul în liniște. Ostracismul juca rolul unui adevărat vot de încredere și de investitură: felul în care a fost rezolvat diferendul politic între Themistokles și Aristides este cel mai elocvent exemplu sub acest raport.

Indicații metodice

Reformele lui Kleisthenes reprezintă un moment de seamă în procesul de trecere al societății atheniene de la regimul aristocratic la democrația sclavagistă; momentul încetării predominării politice a aristocrației gentilice. De aceea, el trebuie să apară ca rezultatul firesc al evoluției începute odată cu constituția lui Drakon (621 î.e.n.) și continuat cu reformele lui Solon (594 î.e.n.) și cu guvernarea lui Peisistratos (561—527 î.e.n.). Iată de ce, la cl. V-a, trebuie corectată optica programei care, omițând mențiunea momentului istoric al tiraniei ca perioadă de experimentare a reformelor lui Solon, suprimă legătura *organică* între Solon și Kleisthenes. Lecția trebuie să urmeze schema: regimul aristocratic — Drakon — Solon — Peisistratos — Kleisthenes, toate momentele înfățișate ca reprezentând o curbă continuu ascendentă. Lectura textului se va introduce îndată după momentul preluării puterii de către Kleisthenes, subliniindu-se aportul demosului și sprijinul lui în efectuarea reformelor. Pentru o mai bună înțelegere a caracterului reformelor, este bine ca înfățișarea măsurilor lui Kleisthenes să se facă prin comparație cu cele ale lui Solon, pentru a se vedea în chip concret deosebirea de principiu care a stat la baza lor. La sfârșitul analizei textului, profesorul va trebui să tragă câteva concluzii indispensabile: 1. Reformele lui Kleisthenes reprezintă cea dintâi încercare cunoscută nouă de a institui o ordine politică întemeind-o nu pe tradiție, ci pe rațiune; 2. În timp ce Solon s-a preocupat mai ales de a înlătura abuzurile regimului aristocratic, precizând drepturile și datoriile cetățenilor, dar în limitele tradiției politice existente, Kleisthenes rupe în chip deliberat cu tradiția, dă un nou conținut vechilor instituții și crează altele noi, care să desăvârșească structura democratică a vieții politice atheniene; 3. În fine, în timp ce reformele lui Solon au îmbrățișat aproape toate aspectele dreptului public și privat, cele ale lui Kleisthenes s-au limitat la aspectul strict constituțional, pornind de la convingerea că noua structură constituțională va constitui cadrul în care să se restructureze în sens democratic toate aspectele vieții atheniene. O atenție deosebită va trebui acordată terminologiei și în special noțiunii de democrație sclavagistă. Să nu uităm de asemenea, că reformele lui Kleisthenes oferă profesorului posibilități de folosire a modalității problematizării. Ținând seama ale cursului de istorie antică, este bine ca lecția privind Athena să fie repartizată pe 2 ore, prima cuprinzând regimul aristocratic, codul lui Drakon și reformele lui Solon, iar a doua tirania lui Peisistratos și reformele lui Kleisthenes.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Buc., 1950, Cap. Nașterea statului athenian, p. 112—124 (în special p. 12—122); 2. V. V. Struve și D. Kallistov, *Grecia antică*, Buc., 1958, p. 189—193; 3. Iorgu Stoian, *Istoria Greciei antice* (Curs), Buc., 1974, p. 271—275; 4. G. Glotz, *Histoire Grecque I*, Paris, 1925, p. 467—479; Gaetano de Sanctis, *Atthis. Storia della repubblica atheniese*², Torino, 1912, cap. Olistene e le riforme democratiche, p. 329—360 (ale cărei concluzii au fost adoptate în comentariul istoric).

AUREL IORDĂNESCU

CAPITULARUL DESPRE DOMENII

„Capitularul despre domenii“ (*Capitulare de villis*) este unul dintre cele mai însemnate izvoare privitoare la viața rurală a Europei apusene în perioada feudalismului timpuriu. Emis, se pare, de către Carol cel Mare, pe la sfârșitul secolului al VIII-lea, el cuprinde instrucțiuni amănunțite privitoare la organizarea și gospodărirea domeniilor regale din statul franc carolingian.¹ Și deși tabloul „domeniului model“ ca organizare și ca funcționare care se desprinde din aceste instrucțiuni nu corespunde întru totul stărilor de lucruri reale de pe domeniile regale și de pe domeniile feudale ale vremii în genere, știrile din capitular, folosite cu spirit critic, pot aduce elemente prețioase pentru cunoașterea economiei agrare, a vieții sociale și a administrației domeniilor din perioada feudalismului timpuriu. Dintre capitolele sau articolele capitularului, sînt extrase și comentate cele care se referă la economia domeniială.²

TEXTUL

5. Cînd juzii³ noștri trebuie să îndeplinească muncile noastre,⁴ la semănat sau la arat, la seceriș, la cositul fînului sau la culesul viilor,⁵ fiecare să aibă grijă în timpul lucrului de fiecare loc (de muncă) și să ia măsuri ca ceea ce se face să fie bine făcut...

8. Juzii noștri să ia în primire viile noastre ce țin de slujba lor și să le îngrijească bine, să pună vinul în buți bune și să facă să se aibă grijă ca el să nu se strice în nici un chip...

14. Căii noștri să fie bine păziți...

17. Cîte domenii are fiecare în administrare, tot atîția oameni să aibă trimiși ca să îngrijească de stupi pentru trebuința noastră.⁶

20. Toți juzii să pună să se ducă la curte întotdeauna, din plin și în fiecare an, fructe...

21. Fiecare jude să aibă, acolo unde au fost și înainte, heleșteie (acolo unde sînt) curțile noastre și dacă le pot mări, să le mărească. Iar unde nu au fost înainte, dar ar putea fi (să facă heleșteie) noi.

23. Pe fiecare domeniu al nostru, juzii să aibă cît mai multe grajduri pentru vaci, cocine pentru porci, saivane pentru berbeci, capre, țapi...⁷

32. Fiecare jude să se îngrijească să aibă totdeauna sămînță bună (sau) foarte bună, cumpărată sau (dobîndită) din alte părți. ⁸

34. Cu toată stăruința să aibă grijă ca ceea ce se lucrează sau se face cu mîna, adică slănina, carnea afumată, cîrnații, carnea proaspătă (și) sărată, vinul, oțetul, vinul de dude, rachiul, saramura de pește, muștarul, cașul, untul, malțul, berea, hidromelul, mierea, ceara, făina, să fie făcute și pregătite cu cea mai mare curățenie. ⁹

36. Pădurile și dumbrăvile noastre să fie bine păzite. Și unde s-ar găsi loc. (potrivit) pentru a fi defrișat, să pună să se defrișeze și să nu îngăduie ca ogoarele să fie năpădite de păduri. Iar unde trebuie să fie păduri, să nu îngăduie să fie tăiate sau să se facă pagubă în ele. ¹⁰ Și animalele noastre sălbatece să fie bine păzite în păduri... ¹¹

39. Vrem ca găinile și ouăle pe care le dau slujitorii sau deținătorii de manse să fie strînse în fiecare an...

41. Clădirile de la curțile noastre sau îngrăditurile ce le împrejmuiesc să fie bine păzite și staulele ori bucătăriile și brutăriile sau teascurile să fie cu grijă întreținute...

45. Fiecare jude să aibă în slujba sa meșteșugari buni și anume : făurari și aurari sau argintari, cizmari, strungari, dulgheri, scutari, pescari, păsărari adică șoimari, săpunari, meșteri care știu să facă bere sau cidru de mere ori de pere sau orice altă băutură potrivită pentru consum, brutari care să facă pînișoare pentru nevoile noastre, împletitori de plase care să știe să împletească plase atît pentru vînat cît și pentru pescuit sau pentru prins păsări, precum și alte slugi, a căror înșirare ar fi prea lungă. ¹²

62. Fiecare jude să ne facă cunoscut anual, la nașterea Domnului, aparte, deosebit și după rînduială, despre toată veniturile noastre, ca să putem afla ce și cît avem din fiecare lucru :... din mori... ¹³, cît de la tîrguri... ¹⁴, de la puțuri, adică de la gropile de fier sau alte gropi de plumb... ¹⁵

63. ...toate pe care omul trebuie să le aibă în casă sau pe domeniile sale, juzii noștri trebuie să le aibă pe domeniile noastre. ¹⁶

70. Voim ca (juzii) să aibă în grădină toate legumele... (se menționează 73 soiuri). Dintre arbori, voim ca să aibă... (se menționează 23 soiuri de arbori fructiferi).

COMENTARIU ISTORIC

1. Textul latin al *Capitularului despre domenii*, numit astfel deoarece era împărțit pe capitole sau articole, a fost editat de mai multe ori, ediția cea mai răspîndită fiind *Monumenta Germaniae Historica, Leges, Capitularia regum francorum*, tom. I, Hanovra, 1883 (retipărire 1960), pp. 82—91. A fost tradus, în parte, în Francisc Pall, Camil Mureșan, *Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu*, București, 1961, pp. 37—38 și în *Crestomație*

de istorie universală medie. *Partea I: Evul mediu timpuriu*, sub redacția prof. Francisc Pall, colectiv: Mihail Dan, Sigismund Jakó, Samuil Goldeberg, Iosif Pataki, Ileana Bitay, Beatrice Daicoviciu, București, E.D.P., 197 pp. 86—90, din care sînt selectate pasagiile din art. 5—62.

2. În Europa apuseană, în epoca carolingiană, bogăția esențială o constituia pămîntul, iar ocupația principală a oamenilor — agricultura înmănată cu creșterea animalelor și cu meșteșugurile domeniiale și casnice, tip de economie precumpănitor fiind economia naturală. „În condițiile economiei naturale, societatea era compusă dintr-o mulțime de unități economice de același fel (familii țărănești patriarhale, comunități sătești primitive, domenii feudale), fiecare unitate de acest fel avînd o activitate economică care cuprindea toate felurile de muncă, începînd cu extracția diferitelor feluri de materii prime și terminînd cu prezentarea lor definitivă pentru consum”. Domeniul feudal, în ansamblul său, și fiecare gospodărie țărăneasă depindea de ea care constituia celula sa economico-socială, în parte, își satisfăceau necesitățile materiale esențiale prin resurse proprii, în cadrul unei activități economice în care se îmbinau agricultura, creșterea animalelor și meșteșugurile sătești, iar schimbul în interior și mai ales cu exteriorul domeniului era redus. Domeniul își avea, totodată, organele administrative și judiciare proprii, depinzînd de stăpînul domeniului.

3. Administratorul unui domeniu regal carolingian era numit jude (*judex*), deoarece, în afară de alte atribuții, o importantă atribuție era cea judiciară. Ajutat de un corp de agenți domeniiali și de slugi, el răspundea de bunul mers al domeniului din punct de vedere economic, administrativ, judiciar. El trebuia să supravegheze efectuarea la timp și în bune condiții muncilor agricole, strîngerea și depozitarea recoltei, îngrijirea animalelor, perceperea veniturilor, trimiterea la curtea regală a produselor cerute, cumpărarea unor produse necesare și vinderea unor prisoase. Investit cu largi atribuții judiciare, menite a fi folosite pentru apărarea intereselor de clasă a stăpînului domeniului, el era dator, potrivit articolului 56 din capitular, „țînă des judecată în cadrul slujbei sale și să facă dreptate și să aibă grijă ca oamenii noștri să trăiască așa cum se cuvine”.

4) Domeniul feudal era împărțit în partea exploatată direct de cît stăpînul domeniului (rezerva feudală sau seniorială) și loturile țăranilor dependenți. Pentru exploatarea rezervei feudale — ogoare, vii, grădini, livezi, pășuni, păduri, ape curgătoare și stătătoare — în epoca carolingiană era folosită, în primul rînd, munca țăranilor dependenți de pe domeniu, care efectuau, sub supravegherea administratorului domeniului și a slujitorilor săi, muncă în muncă grea, care se ridica la circa 100—150 zile anual.

5) Activitățile agricole se oglindesc în capitular în mai multe articole fiind menționate aratul, semănatul și seceratul, cositul fînului (articolul 5), lucratul și culesul viilor (articolele 5, 8), îngrijirea livezilor de pomi fructiferi și procurarea de fructe pentru curtea regală (articolele 20, 70), munca în grădinile de legume (articolul 70).

¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, București, Ed. politică, 1961, pp. 21—

6) Într-o epocă în care mierea era singurul produs care servea la îndulcit în alimentație, iar ceara era folosită la facerea lumînărilor pentru iluminat și pentru biserică, creșterea albinelor avea o largă răspîndire.

7) Îmbinarea agriculturii cu creșterea animalelor în cadrul economiei agrare a evului mediu timpuriu se oglindește în prevederile privitoare la creșterea și îngrijirea cailor, bovinelor, porcilor, oilor, caprelor, păsărilor de curte (articolele 14, 23, 39), folosite la muncile agricole, transport și hrană; totodată, îngrășămintele animale, sub forma gunoiului de grajd, reprezentau un prețios produs pentru fertilizarea ogoarelor și mai ales a grădinilor de legume.

8) Într-o epocă de precumpanire a economiei naturale, sămînța provenită din afara domeniului, prin cumpărare sau pe altă cale, deținea, desigur, o pondere redusă, la însămînțat, realizat de regulă, cu sămînță de pe domeniu.

9) Nevoia de a asigura, prin resurse proprii, toate produsele necesare alimentației se oglindește în prevederea pregătirii cu grijă a unui larg sortiment de produse alimentare și băuturi.

10) Pădurea fiind în evul mediu un component de bază al economiei agrare, trebuia păstrat un echilibru între spațiile împădurite și cele cultivate, preocupare ce se reflectă și în capitular. Terenurile noi de cultură fiind obținute, în afară de deștelenire sau asanare și prin defrișare, se prevăd și atari măsuri de lărgire a suprafețelor agricole. Totodată, pădurea servind la procurarea lemnului de construcție, de foc și pentru facerea cărbunilor și a unor variate obiecte precum și a hranei pentru animale și oameni, era prețioasă și de aceea era păzită de tăieri nechibzuite sau de alte daune.

11. Pădurea fiind și spațiu de vînătoare, care procura produse prețuite la mesele nobiliare și constituia un divertisment al clasei dominante, vînătoria în pădurile domeniiale era, în genere, rezervată stăpînului domeniului.

12. Asigurarea prin mijloace proprii a tuturor celor trebuitoare vieții pe domeniu făcea necesară existența unui număr relativ mare și diversificat de meșteșugari, care lucrau sau preparau felurite produse meșteșugărești sau alimentare.

13. Progresul agriculturii, dar, totodată, capacitatea redusă de măcinare a morilor de apă ale vremii și dificultățile de transport explică existența în epoca carolingiană a unui număr relativ mare de mori. Astfel, potrivit datelor polipticului sau inventarului de bunuri funciare ale abației Saint Germain-des-Près de lângă Paris, din perioada 806—829, mănăstirea avea 59 de mori, aflate pe 8 din cele 22 de domenii pe care le stăpînea.² Morile erau, de regulă, proprietate a stăpînului domeniului care, pentru măcinarea produselor, percepea o cotă în natură din produsele măcinate.

14. Deși economia era precumpanitor naturală, un schimb de mărfuri, de proporții reduse, avea totuși loc, desfășurîndu-se în târguri și bîlciuri periodice. Cu acest prilej, proprietarul domeniului pe al cărui teritoriu se ținea

² R. Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, p. 85.

tîrgul sau bîlciul încasa vămi și alte taxe de la negustorii și producătorii care își desfășeau mărfurile și produsele.

15. Este vorba de exploatare rudimentare ale unor zăcăminte de minereuri de fier și de plumb, care se aflau pe unele domenii.

16. Această prevedere exprimă, potrivit mentalității și limbajului vremii, ideea asigurării necesităților materiale ale domeniului prin resurse și mijloace proprii, oglindind astfel, și pe această cale, existența economiei naționale precumpănitoare a epocii carolingiene.

INDICAȚII METODICE

Textul poate fi folosit la lecția privind statul franc carolingian, în vederea formării la elevi a unei imagini mai cuprinzătoare asupra vieții economice și sociale a epocii carolingiene.

Se va explica elevilor sensul termenului de capitular. Ținînd seama de faptul că succesiunea articolelor capitularului nu urmează totdeauna o ordine logică, analiza datelor privind viața economică pe domeniile carolingiene poate fi sistematizată astfel: cultivarea cerealelor, a viței de vie, a legumelor, pomicultura, exploatarea pădurilor, creșterea animalelor și a păsărilor, apicultura, pescuitul, exploatarea zăcămintelor de minereuri; meșteșuguri domeniiale; schimbul de mărfuri. Se va caracteriza economia naturală, analizîndu-se și fragmentul din articolul 63. Textul pregătește, totodată, pe elevi pentru înțelegerea lecției privitoare la societatea feudală din perioada feudalismului dezvoltat.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, București, Ed. politică, 1961, pp. 21—22;
Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, pp. 69—73, 84—88 și bibliografia de la pp. 317—322.

RADU MANOLESCU ȘI ELISABETA RADU

INSCRIȚIA DE PE PIATRA DE MORMÎNT A LUI RADU DE LA AFUMAȚI

În interiorul celebrului monument de arhitectură românească de la Curtea de Argeș, ctitorie a lui Neagoe Basarab, pe lângă mormintele ctitorilor se găsește și cel al lui Radu de la Afumați, domnitor al Țării Românești între 1522—1529. Inscripția de pe piatra tombală constituie un veritabil izvor istoric, cu ajutorul căruia putem reconstitui faptele de arme ale acestui vrednic apărător al hotarelor țării într-o perioadă grea pentru destinele ei. Din textul așezat aici din dorința domnitorului, text care îi aparține și care se pare că a fost dictat de Radu Vodă unui grămatic înainte de moarte, aflăm despre cele 20 de bătălii purtate de domnitor. În istoriografie au fost discuții cu privire la numărul bătăliilor (19 sau 20). Cei care au susținut numărul de 19 bătălii nu au socotit-o pe prima dintre ele, lupta cu agarienii, sau, mai bine zis, întrucât este singura luptă unde nu se indică și locul unde s-a purtat sau contopit-o cu a doua, considerînd că a avut loc la Glubavi. În realitate, sînt bătălii distincte și deci Radu de la Afumați a purtat 20 de bătălii.

O altă problemă care se ridică este în legătură cu textul propriu-zis. Redactat în slavonește, textul a suferit, în decursul timpului, deteriorări, încît fragmente (cuvinte sau litere dintr-un cuvînt) lipsesc. Traducerile făcute din slavonește au urmărit refacerea textului, procedînd prin adăugarea unor cuvinte sau litere. De aceea ele diferă în unele locuri.

Textul

„Răposat-au robul lui Dumnezeu și mult milostivul Ioan Radul¹, mare voevod și domn a toată țara Ungro-Vlahiei și al părților dunărene², fiul marelui preabunului Radul Voevod³, în anul 7037, luna Ghenarie, 4 zile, crugul soarelui, 7, indicțion 3⁴.

În știre să vă fie vouă războaiele ce voesc să vă spun⁵, cee ce am purtat cu : Lupta cu Agarienii ;⁶ la Glu[bavi] ; la satul Ștefeni pe Neajlov ; la C[lejani] ; la Ciocănești ;⁷ la cetatea București ; la Tîrgoviște ; la rîul Argeșel⁸ ; la [satul Plata] la [A]limănești pe Teleorman ; și cel mai iute și cel mai vîrtos din toate războaiele la Grumazi [cu 7 sîngeacuri]⁹ ; la Nicopole, la Siștov¹⁰ sub [Cetatea Poenarilor] cu țărani¹¹ ; la Gher[ghița] ; iar la București ; la Orașul Slatina¹², la [Cetatea Bucureștilor], cu Vladislav Vodă¹³ ; [la Rucăr]¹⁴ ; la Didrih. Atunci am fost dăruit [de Dumnezeu cu împărăție

și schiptru], m-au încins iar cu brâu și cu porfiră [și cu cunună m-au încornat și cu cinste] bogăție și cu multă mărire de dar aducătoare și cu mulțim oștirii fiind încongiurat¹⁵, și multora am întins mîna de ajutorință, la te am răspîndit mila¹⁶, iar acum zac într-un singur mormînt singur, așteptîr glasul Arhanghelului, cea mai de pe urmă trîmbiță, a toatei lumi înviere, stihielor premenire, și rog pe cei ce Dumnezeu va voi să vină după noi păstreze acest mic loc de odihnă și casa oaselor mele că să fie neclintită“.

Din Grigore Tocilescu, *Biserica episcopală a mănăstirii Curt de Argeș*, 1886, p. 46, în transcriere modernă la Teodor Palade, *Rau de la Afumați*, Buc., 1939, p. 89.

Comentariu istoric

1. Este o titulatură semnificativă pentru a defini pe domnul feud. În unele documente Radu de la Afumați apare sub numele de Ioan Radu, acest Ioan fiind de fapt „Io“ întrebuițat de domnii români de la Mircea (Bătrîn. Domnitorul mai obișnuia să-și spună Radu Voievod cel Nou iar documente posterioare domniei îl pomenesc drept Radu Vodă cel Tânăr. Într-un document dat de Mihnea Vodă la 4 iunie 1588 apare sub impresionantul nume de Radu Vodă cel Viteaz. Dar cel mai cunoscut e numele de Radu de Afumați, de la proprietatea sa din Afumați-Ilfov, sau cum o situează plas unele documente, de „dincoace de Olt“.

2. Bizanțul, pentru a distinge Vлахia de dincoace de Dunăre de c nord-dunăreană, îi zicea acesteia din urmă Ungro-Vлахia.

3. Radu de la Afumați a fost primul fiu al lui Radu al IV-lea (Mare și al Doamnei Cătălina. Documentele pomenesc ca frați pe Radu Pai Călugărul, Bădica Radu, Vlad Vințilă de la Slatina, Mircea Ciobanul, I Radu, Cîrstea Vistierul, Maican Spătarul și două surori: Baba și Cîrstir

4. Anul 7037 este considerat pe tărîm religios „de la facerea lumi adică anul istoric 1529; în ziua de 4 ianuarie. Este indicat și momentul u derii voievodului, după poziția soarelui, adică după amiază. Fiind iarnă e întuneric.

5. Este vorba de fapt de un testament politic pe care Radu de Afumați îl lasă urmașilor. În esență, moștenirea lui este independența ță pe care a obținut-o în urma luptelor victorioase. La purtarea atîtor luț au concurat doi factori: situația tulbure din țară și lupta pentru domni între diferiți pretendenți la tron, dublată de lupta dintre grupările politice care-și susțineau favoritul și amestecul turcilor în politica țărilor române. A se explică de ce, în decurs de numai cîțiva ani (ianuarie 1522 — ianua 1529), Radu de la Afumați a pierdut de cîteva ori domnia și prin lupte reluat-o. Din 1525 va domni neîntreput pînă în 1529.

6. Prin termenul de agarieni trebuie să înțelegem populație musulmană. În vechile noastre documente, turcilor, care erau musulmani, li se zicea agarieni. Lupta lui Radu de la Afumați cu agarienii a avut loc în următoarea

condiții: Dat fiind faptul că Mehmed-Beg, pașă de Nicopole, de fapt un român turcit, voia să dețină tronul Țării Românești (aceasta ar fi însemnat instaurarea puterii turcești în țară), boierii, uitînd pentru moment de certurile dintre ei, hotărîsc să ridice domn pe Radu de la Afumați. Cu armatele puse la dispoziție de boieri, Radu vodă angajează o luptă rapidă și aproape corp a corp risipind avangarda agarienilor și luînd domnia (ianuarie 1522).

7. Mehmed-Beg revine cu trupe și Radu Vodă e nevoit să lupte pentru menținerea domniei în lunile ianuarie-martie 1522: în satul Glubavi (Gubavi) în ianuarie, în satul Ștefeni pe Neajlov (în februarie), la Clejani (pe drumul dintre Giurgiu și București) tot în februarie. Aceste bătălii se termină prin victoria lui Radu de la Afumați. În luna martie se dau alte două bătălii: la Ciocănești și în apropiere de Snagov. Ele rămîn indecise, însă Radu Vodă avînd pierderi în urma unor lupte succedate la intervale scurte de timp e nevoit să se retragă în aprilie, în Transilvania.

8. Retragerea spre Transilvania nu a fost nici ea ușoară, ci însoțită de lupte cu armatele lui Mehmed Beg pe tot parcursul drumului: la București, la Tîrgoviște, în valea Argeșelului. Mehmed-Beg, rămas în țară, introduce administrația turcească, așează în fruntea satelor subași (administratori turci).

9. În Transilvania Radu de la Afumați și familia sa se vor adăposti în posesiunile pe care le avea domnul Țării Românești: Vințul de Jos și Vurpărul. El va primi sprijin pentru reluarea domniei de la voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya. Intrînd în țară, va întîlni din nou armatele lui Mehmed-Beg în satul Plata, la Alimănești pe Teleorman și la Grumazi, unde poartă o mare bătălie, decisivă de altfel, cu 7 sangeacuri (steaguri, în sensul de unități militaro-administrative turcești. Numărul ostașilor dintr-un sangeiac a variat în timp), pe care însuși voievodul o numește plastic „cel mai hute și cel mai vîrtos din toate războaiele“. În urma bătăliei de la Grumazi își reia domnia (iunie 1522).

10. După victorie, armatele lui Mehmed-Beg sînt urmărite și înfrînte în alte două bătălii fulgerătoare la Nicopole și Șiștov.

11. În legătură cu această luptă se ridică unele probleme. Fiind vorba de o luptă cu țaranii s-ar putea crede că a fost o acțiune de înăbușire a unei răscoale țărănești. Dar în nici un document nu e pomenită o asemenea răscoală. Mai degrabă, termenul de „horani“ dat celor care s-au ridicat împotriva lui Radu de la Afumați poate să aibă numai accepția de localnici. Aceștia puteau să fie oameni liberi care s-au ridicat să-și apere drepturile încălcate de domnitor. Cauza luptei poate să conștina și în faptul că au fost incitaiți de boierii potrivnici lui Radu sau care sprijineau pe un pretendent la domnie.

12. În a doua domnie, din iunie pînă în august 1522, este o etapă strălucită a conducătorului de oști muntean, care îi înfrînge pe turcii conduși de Mehmed-Beg la Gherghița (Prahova), București și Slatina. Localitățile așezate în regiuni diferite, depărtate unele de altele, definesc faptul că aceste ciocniri au avut cînd un caracter defensiv, cînd ofensiv. În august 1522 însă,

din cauza numărului impresionant de turci, Radu Vodă pierde iar domnia retrăgându-se la Braşov.

13 și 14. În desfășurarea bătăliilor, ciocnirea de la Rucăr este înaintea celei de la București cu Vladislav Vodă. Venind în octombrie 1522 în țară, la a treia domnie a sa, Radu de la Afumați pătrunde prin pasul Branului și întâlnește la Rucăr pe Mehmed-Beg pe care îl înfrânge și își reia domnia. De la această dată, Mehmed-Beg, dându-și seama că nu va putea să domnească, va sprijini pe diferiți pretendenți la tron, ca de exemplu pe Vladislav al III-lea. Bătălia de la București cu Vladislav al III-lea are loc în aprilie 1523, în urma căreia Radu Vodă pierde din nou domnia. Apoi în intervalul 1523—1524 au loc lupte pentru domnie cu Vladislav al III-lea, neconsemnate pe piatra de mormânt.

15. Ultima bătălie consemnată pe piatra de mormânt este cea de la Didrih, din septembrie 1524. Venind din Transilvania, Radu de la Afumați îl înfrânge pe Vladislav al III-lea și-și reia domnia. În legătură cu localitatea Didrih, B. P. Hașdeu o identifică cu Giurgiu, N. Iorga spune că e așezată lângă Gherghița, iar Constantin Căpitan Filipescu afirmă că este Dridul de lângă Snagov. După victorie, Radu de la Afumați și-a consolidat domnia și ca urmare a fost „încins iar cu briu și cu porfiră”. Aceasta însemna o acțiune locală prin care boierii țării îl recunoșteau ca domn în prezența cetelor lor înarmate. Atunci a căpătat din nou împărăția (stăpînirea), adică puterea și sceptrul, adică însemnul puterii domnești. Porfira era o mantie de culoare roșie, pe care cel încins o primea pe spate, asemănătoare mantiiilor împăraților bizantini.

16. Se referă la acei boieri pe care i-a găsit dregători și i-a menținut în sfatul domnesc sau la cei pe care i-a făcut dregători, cât și la toți cei pe care, pentru „credincioasa și dreapta slujbă” i-a dăruit cu pământuri.

17. Cuvintele de sfârșit ale textului sînt inspirate de psalmi. Domnitorul a fost ucis de gruparea boierilor nemulțumiți de politica sa, avînd în frunte pe Neagoe Vornicul și Drăgan postelnicul. Această acțiune mișească s-a petrecut la 2.I.1529. Pe cînd Radu vodă se îndrepta spre Craiova pentru a aduna oști de la Craiovești, este prins de boieri și își găsește moartea împreună cu fiul său Vlad. Amîndurora li se taie capul în altarul mînăstirii Cetățuia de lângă Rîmnicul Vilcea. Domnitorul a rugat ca mormîntul să nu-i fie profanat, lucru respectat de urmași.

Indicații metodice

Folosirea la clasă a inscripției comentate prezintă importanță instructivă și educativă. Este vorba de predarea la clasa a XII-a a temei „Luptele interne din Moldova, Țara Românească și Transilvania”. Dacă la clasa a VIII-a tema respectivă este redată satisfăcător în manual, considerăm că pentru elevii ultimului an de liceu ea poate fi îmbogățită. În privința domniei lui Radu de la Afumați, esențială pentru lupta antiotomană, manualul afectează numai patru rînduri. Comentarea textului de pe piatra de mormânt dă posibilitate profesorului de istorie să contribuie, pe plan instructiv, la

îmbogățirea cunoștințelor elevilor despre acest domnitor și la completarea tabloului luptei generale antiotomane. La fel, pe plan educativ, Radu vodă trebuie prezentat ca un erou al luptei pentru independență. Pot fi reliefate trăsăturile lui morale: dragostea față de țară, vitejie, tenacitate în luptă, spirit de organizare, bun conducător militar și priceput diplomat, sprijinitor al culturii. De asemenea, faptul că jertfa lui n-a fost zadarnică. Țara n-a putut fi transformată în pašalic, ca alte state din jur (Serbia, Ungaria).

Momentul folosirii textului în lecție, lectura și comentarea lui, trebuie realizate imediat după ce se arată condițiile istorice în care Radu de la Afumați a luat domnia și se stabilesc câteva elemente esențiale: familia domnitorului, tabăra din care făcea parte, luptele interne și poziția lui față de Craiovești, amestecul turcilor în treburile țării prin pašalele de la Dunăre etc. Se precizează că a purtat 20 de bătălii, consemnate pe piatra tombală de la biserica mânăstire Curtea de Argeș și faptul că a fost ucis de unii dintre boieri, nemulțumiți de politica lui, în 1529. Restul se realizează din comentarea textului, care trebuie să fie prezentat interesant (natura domniei facilitează acest lucru), să fixeze evenimentele și să explice noțiunile istorice, să stabilească importanța domniei lui Radu de la Afumați în contextul epocii și eventual s-o compare cu a domnitorului moldovean Petru Rareș (care se predă în aceeași lecție).

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

- DOCUMENTE : *Colecția Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria românilor (1510—1530)*, culese, adnotate și publicate de N. Densușianu, vol. II, partea a III-a, București, 1892, documentele : nr. 342/p. 490 ; nr. 343/p. 493 ; nr. 346/p. 497 ; nr. 394/p. 560 ; nr. 395/p. 562.
- *Documente privind istoria României, veacul XVI, B., Țara Românească*, vol. I (1501—1525), Edit. Academiei, București, 1951, p. 27, 41, 175, 183.
- CRONICI : *Istoria Țării Românești (1290—1690) sau Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție îngrijită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 43—46.
- Radu Popescu, *Istoria domnilor Țării Românești*, București, 1963, p. 26—40.
- SINTEZE ISTORICE : A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, București, 1927, p. 194.
- N. Iorga, *Istoria armatei românești*, cu un studiu introductiv de Manole Neagoe, Edit. militară, București, 1970, p. 186.
- *Istoria poporului român*, sub redacția acad. Andrei Oșetea, Edit. științifică, București, 1970, p. 149—152.
- C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Editura Albatros, București, 1971, p. 326—328.
- MONOGRAFII : T. Palade, *Radu de la Afumați*, București, 1939.
- Petru Demetru Popescu, *Radu de la Afumați, domn al Țării Românești*, Edit. Enciclopedică română, București, 1969.

PETRU DEMETRU POPESCU

SCRISOAREA ADRESATĂ DE ȘTEFAN CEL MARE
REGELUI POLONIEI, RELATÎNDU-I LUPTA DE LA BAI
(14—15 DECEMBRIE 1467)

Lupta de la Baia, dintre regele Ungariei Matei Corvin și domnul Moldovei, Ștefan cel Mare, reprezintă o nouă încercare a regatului maghiar de a impune Moldovei starea de vasalitate, după eșecurile suferite în timpul lui Bogdan, întemeietorul (1359—1365), sau în timpul lui Ștefan I, când oștile feudalilor maghiari fuseseră înfrînte la *Hindău* (probabil satul Ghindăoani, în apropiere de Tîrgu Neamț), în 1395, bătălie amintită și de cronicile interne, dar — fapt semnificativ de reținut — și de piatra tombală a domnitorului victorios, pusă de însuși Ștefan cel Mare. De data aceasta, regele Ungariei, sigur de izbîndă, aducea cu sine și un pretendent, care-i recunoștea suzeranitatea, în persoana, probabilă, a lui Petru Aron, alungat de Ștefan și adăpostit, vremelnic în Polonia, iar apoi în Transilvania.

La această principală cauză a campaniei se mai adăugară, desigur, nemulțumirile regelui ungar pentru atacul lui Ștefan din 1462 asupra Chiliei, cedată de Petru II lui Iancu de Hunedoara, luarea ei, cu ajutorul orașenilor, în 1465, precum și amestecul domnitorului Moldovei în mișcarea pentru autonomie care a avut loc în Transilvania, în primăvara anului 1467.

Dar, lupta de la Baia a scos în evidență și criza politică din Moldova, datorată contradicțiilor dintre autoritatea centrală domnească și puterea boierească, contradicție omisă de relatarea lui Ștefan asupra desfășurării bătăliei, însă menționată atât de letopisețul intern cît și de cronicarul Dlugosz.

Informații despre lupta de la Baia ne sînt furnizate, după cum se știe, și de cronicile interne, în special cronică moldo-germană și de cele externe, cronicarul polonez J. Dlugosz și cronicarul de origine italiană de la curtea regelui maghiar, Antonius Bonfinius. Dar, cea mai veridică descriere a luptei este făcută de însuși Ștefan cel Mare, în scrisoarea trimisă regelui polon, la 1 ianuarie 1468, deci la numai două săptămîni după groaznica înclăștare, care era să-i fie fatală lui Matei Corvin.

Textul scrisorii

„...Glorioase rege și domnul nostru iubit, vestim pe măriia ta despre aceste părți ale noastre și despre soarta lor ce s-au făcut și cîte s-au întîmplat. Cu puține zile în urmă, a venit asupra noastră regele Matias, cu mare putere

și cu diferite oști înarmate, cu mulți domni¹ și a năvălit prin munți și peste munți sau plaiuri, la Troțuș.² Îndată ce am auzit acestea³... am adunat oștile și i-am întâmpinat în apropiere de plaiuri și *am luptat cu dinșii în cîmp, la rîuri și unde a fost cu puțință* (s.n.), pentru că, iubite rege, era oaste puternică. Și aceia, îndată au intrat în Troțuș, au înaintat în dreptul munților, prădînd țara, nimicînd și arzînd cu cruzime, prefăcînd în cenușe orașele și satele, ucigînd copiii și necinstînd bisericile și săvîrșînd multe nelegiuiri, pe care nu se cuvine nu numai a le spune dar nici a le gîndi și pe care nu le-au făcut în veci, nici păgînii, nici turcii, nici tătarii.⁴ Și au ars Troțușul și Bacăul și Romanul și au înaintat, iar noi *i-am urmărit și am avut luptă cu ei, zi și noapte fără încetare* (s.n.) patruzeci de zile. Și iarăși au înaintat spre Neamț⁵ și Baia și au ars Neamțul și țara noastră cea de folos, din care ne hrănim și din care plăteam tribut turcilor și apoi au venit de-a dreptul, pe sub plaiuri, într-un oraș numit Baia și au început să ridice cetate.⁶ Și noi am venit și am năvălit asupra lor și ne-am așezat la o milă mai jos,⁷ între două rîuri, între Moldova și Șomuz, și la asfințit în ziua de 15 decembrie (...) *am poruncit tuturor călăreților noștri și întregii oști să descalice, de la mic pînă la mare și am pornit pe jos și am năvălit asupra lor și a început lupta între noi, de seara pînă în zori și ne-am luptat piept la piept* (s.n.).⁸ Și astfel au căzut de sabie multe capete ale demnitarilor, ale căpitanilor oștirii, ale ostașilor puternici, pe care nici măcar cu numele, singur, nu-i pot înșira. Și chiar pe regele Ungariei l-am rănit cu trei răni mortale și nu va scăpa cu viață. Și altă oaste a fost tăiată cu sabia, a căror leșuri, după porunca noastră, au fost adunate de către supușii noștri într-o movilă. Numărul lor este de 7000 și pe lângă aceștia mai sînt mulți, ale căror leșuri n-au fost adunate.⁹ Și pe rege l-au pus pe o targă, precum și pe alți domni și au fugit cu ei peste munți. Și au venit la noi mulți oameni spunînd că însuși regele ar fi murit, dar sigur nu putem ști de e viu sau mort.¹⁰ *Și carele și corturile și diferite bombarde, mașini și tunuri mici, pe toate le-am luat.*¹¹ Și întreg orașul Baia este ars. Așa dar, iubite rege, să-și amintească dumnezeu și mărija ta, de cîte ori am arătat mării tale, atît prin scrisori, cît și prin soli pentru aceste lucruri, că acestea trebuie să se întîmple și se pregătește de către unguri și turci. Și domnia ta și domniia mării tale n-au vrut să mă creadă...”

Comentariu istoric

1. Matei Corvin pregătise campania cu două luni înainte, timp cît a stat în Transilvania, avînd artilerie destul de numeroasă și pedestrima cîlită în războaiele anterioare.

2. Trecerea spre Moldova s-a făcut, pe drumul cel mai scurt, de la Brașov la tîrgul Troțuș, prin pasul Oituz. Pe lângă că era și cel mai drept drum, de la Brașov spre Moldova, dar în tîrgul Troțuș ca și în alte sate, era populație catolică, de origine maghiară, pe care regele credea că se poate bizui.

3. Ștefan cel Mare fusese informat, desigur, de pregătirile lui Matei Corvin și de aceea a putut să ia măsuri imediate pentru hărțuirea inamicului,

care-i călcase țara. Ștefan a încercat, după cum rezultă din scrisoare, să-l oprească chiar în munți, înainte de a intra în Trotuș. Locurile îi erau cunoscute, pentru că nu departe de acest târg se găsește satul Borzești al copilăriei și adolescenței sale.

4. Chiar și Bonfinius recunoaște prădăciunile făcute de armata lui Matei Corvin, când scrie: „După ce arse târgul Roman, pe ori unde mergea pustia totul, sate și orașe, cu foc și sabie, iar ostașii mânau de dinapoi oameni și turme de vite cu pradă nespus de mare” (*File din Cronici...* p. 46—47). Aceasta denotă că Ștefan cel Mare nu exagera cu nimic proporțiile dezastrului produs de armata maghiară.

5. După cum se vede, de la Roman, în loc să meargă direct spre Suceava, țel final al campaniei, Matei Corvin s-a îndreptat spre Târgul Neamț și spre Baia, unde, de asemenea, era populație catolică.

6. Matei Corvin, după cum reiese din alte știri, s-a încartiruit la episcopia catolică și a luat măsuri de apărare a orașului.

7. Așezarea armatei lui Ștefan la 1 km la sud de oraș denotă că el a urmărit, în permanență, armata lui Matei Corvin și a putut, în felul acesta să pregătească atacul de noapte, în care și el, ca și Vlad Țepeș, era meșter.

8. Pentru hărțuirea dușmanului, Ștefan se folosise de cavaleria ușoară, însă pentru atacul, om la om și pentru a realiza surprinderea, întreaga armată, de la comandanți pînă la ostași, s-a pedestrit și a pătruns în oraș. Cum, în decembrie ziua este foarte mică iar noaptea, de la asfințitul soarelui și pînă a doua zi în zori, este foarte lungă, înseamnă că bătălia a durat cel puțin 16 ore (de la orele 16 pînă a doua zi la 8).

9. Cronicarul polonez, J. Dlugosz, care, desigur, a cunoscut scrisoarea lui Ștefan cel Mare în arhiva regală, la care avea acces, fiind istoricul curții regale și profesor al copiilor regali, dă cifra de 10.000 pentru cei căzuți din rîndurile armatei maghiare, adăugînd 3.000 față de cifra dată de Ștefan, probabil pentru cei ale căror leșuri nu fuseseră strînse. În schimb, Bonfinius, tendențios cum prezintă întreaga relatare, cu excepția pustirii țării, dă cifra de 7.000 morți pentru moldoveni și numai 1.200 pentru armata maghiară.

10. Știrea morții lui Matei Corvin, Ștefan cel Mare nu o ia drept certă, ceea ce denotă grija lui pentru respectarea adevărului. Și Bonfinius, care cunoștea situația, recunoaște că regele a fost rănit „de o săgeată getică, nu departe de șira spinării și deoarece, după ce i-au scos coada săgeții, fierul a pătruns mai adînc în carne, patru ani de zile a dus-o regele în grele suferințe”. Iar în finalul relatării, apreciind cumpăna prin care a trecut Matei Corvin, Bonifinus scria că „regele a trebuit să lupte mai mult pentru viață decît pentru onoare.”

11. Rezultă de aici marile pierderi, în armament, suferite de armata maghiară. Din mîndrie justificată, Ștefan nu amintește și pierderile moldovenești, care, desigur, au fost apreciabile. De asemenea, din aceeași mîndrie, pentru ca regele polon să nu cunoască convulsiunile din pătura boierească a societății moldovenești, omite trădarea vornicului Isaia, adăugată de cronică moldo-germană care consemnează că „dacă i-ar fi fost cu credință lui Ștefan

voievod, marele său vornic, Isaia, și ar fi călărit acolo unde i se poruncise, atunci n-ar fi scăpat nici picior de acolo. De aceea, a trebuit să-și puie capul pentru aceasta, el și alții mulți" (*Cronicele Slavo-române*, p. 29, apud *Ist. Rom.*, II, Ed. Acad., Buc., 1961). Știrea trădării, fără nominalizare, este reținută și de cronicarul polonez, J. Dlugosz, „...căruia apoi Ștefan i-a tăiat capul”. Gr. Ureche, deși folosește letopisețul moldovenesc, din motive lesne de înțeles nu amintește acest episod, în schimb când se produce tăierea capetelor lui Isaia, Negrilă și Alexa, în târgul Vasluiului, în 1471, el îl consemnează, lapidar și fără a explica cauzele, ca un fapt divers.

Indicații metodice

Scrisoarea trimisă de Ștefan cel Mare regelui polon, Cazimir al IV-lea, fiind o autentică relatare a bătăliei, făcută de însuși domnitorul țării, care a condus lupta, reprezintă cel mai veridic izvor al încleștării crâncene de la sfârșitul anului 1467, din Moldova. Spre deosebire de letopisețul domnesc, care înregistrează evenimentul pe scurt, dar cu prețioasă precizare, menționată mai sus, și spre deosebire de Gr. Ureche, care dă pe seama nepregătirii și a desfrînării armatei ungurești, înfrângerea suferită de Matei Corvin („și fiindu și beți și negătiți de război”), buletinul de victorie al lui Ștefan descrie, în detaliu, ca martor ocular, singeroasa bătălie, precedată de o serie întregă de acțiuni războinice.

Relatarea lui J. Dlugosz, așa cum s-a arătat mai sus, urmează îndeaproape scrisoarea lui Ștefan cel Mare, pe care a utilizat-o în cronica sa, iar știrile lui Bonfinius, cu unele excepții, sînt tendențioase. De aceea, pentru prezentarea luptei de la Baia, atît la clasa a VIII-a cît și la anul IV, în cadrul lecției „Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare”, se poate folosi, cu maximă eficiență, numai această sursă istorică de primă importanță pentru eveniment, precum și pentru cunoașterea psihologiei domnitorului. Ea are și calitatea că se bucură de o formă atrăgătoare, cursivă și plastică, denotînd un patetism, „în simplitatea ei mîndră”, cum apreciază istoricul P. P. Panaitescu, care a publicat-o. De altfel, stilul epistolar al lui Ștefan cel Mare, cunoscut și din scrisoarea-circulară adresată principilor europeni, după bătălia de la Vaslui, precum și din mesajul citit de unchiul său Tamblac, în senatul Veneției, după bătălia de la Războieni, este al unui om sfătos, care întrunește, însă, în aceeași persoană și pe cel de comandant de oști. Pentru a se realiza învățarea prin „descoperire”, pe un fond problematizant, profesorul va citi în clasă întregul fragment din scrisoare, atrăgîndu-le atenția elevilor să urmărească și să scoată ei singuri aspectele principale referitoare la luptă, după întrebările următoare :

1. De ce, atît de repede, a trebuit Ștefan cel Mare să informeze pe regele polon despre bătălia cu regele Matei Corvin ?
2. Care a fost tactica de luptă a lui Ștefan înainte și după lupta de la Baia ?
3. Ce strategie a adoptat pentru lupta de la Baia ?

4. Arătați, pe hartă, drumul urmat de Matei Corvin și explicați de ce a trecut prin Troțuș iar punctul final a fost Baia ?

5. Cum se explică că, în general, în evul mediu predomină un puternic sentiment religios și totuși armatele lui Matei Corvin au „necinstit” bisericile ?

6. De ce Ștefan cel Mare omite din buletinul victoriei episodul trădării vornicului Isaia ?

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1934 (aici este publicat textul original, în d. latină și traducerea la p. 5—6); D. Capățină, Șt. Iosifescu, *File de cronici. Crestomație privind istoria militară românească (sec. X—XIX)*. Buc., 1973 (La p. 43—44 este reprodusă, după P. P. Panaitescu, scrisoarea, iar la p. 46—47 relatarea lui A. Bonfinius.); Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P.P. București, 1955, p. 85—86; *Istoria României*, t. II, Buc., 1961, p. 498—499.

FLOREA STĂNCULESCU

CONSTITUȚIA IACOBINĂ (CONSTITUȚIA ANULUI I — 1793)

Este un document politic și ideologic care ajută elevii să înțeleagă mai bine caracteristicile și personalitatea istorică a etapei din revoluția burgheză din Franța, numită „Dictatura iacobină“. Deși proclamată din 21 septembrie 1792, pînă la 24 iunie 1793 Republica franceză nu a avut o constituție. Girondinii, care au dominat Convenția pînă la 31 mai 1793, au tot amînat alcătuirea unei legi de bază pentru noua formă de stat: încă o dovadă că păstrau sentimente monarhiste. Dar după revoluția din 31 mai — 2 iunie 1793, cînd iacobinii au preluat puterea, Convenția a delegat o comisie, din care făceau parte Hérault de Séchelle și Saint-Just, să redacteze repede un proiect de constituție.

Ce trebuie să știe elevii ?

a) Că această Constituție, ca și cea din 1791, a fost precedată de o „Declarație a drepturilor omului și ale cetățeanului“, care, de fapt, exprimă conținutul și orientarea constituției însăși ;

b) că a fost cea mai democratică constituție elaborată vreodată de un guvern burghez, pentru un stat burghez ;

c) că, deși a înscris principii profund democratice foarte necesare progresului social, ea nu s-a aplicat niciodată ;

d) că ea a rămas în conștiința poporului și că în ultimele zile populare din germinal și prerial (aprilie-mai 1775), poporul Parisului a cerut aplicarea constituției din 1793 ; dar Convenția thermidoriană, ostilă principiului de adîncire a democrației, a alcătuit altă constituție, conform intereselor burgheziei „noilor îmbogățiți“ ; este Constituția din 1795 sau Constituția Directoratului.

În ce moment al lecției putem analiza Constituția din 1793 ?

1) în cadrul expunerii, ajutați de textul pe care-l pot lectura elevii, în fața clasei, iar profesorul îl dezvoltă prin comentarii adecvate, necesare înțelegerii.

2. la concluzia lecției, cînd se poate reveni și sublinia laturile ideologico-politice progresiste ale dictaturii iacobine ;

3) în cadrul unei lecții de recapitulare, cînd discuția despre Constituție poate prilejui succinte reveniri asupra momentelor principale din istoria dictaturii iacobine ;

4) la cercul de istorie, unde analiza acestei Constituții se poate face pe larg și comparativ, mergîndu-se pînă la Constituția noastră.

Cum vom proceda ?

Sînt varii căi de prezentare a acestei teme, în funcție de nivelul clasei, de receptivitatea și interesul ei, de momentul din lecție. Oricum, trebuie făcută o scurtă legătură cu Constituția din 1791 ; una e monarhistă, cealaltă republicană. Trebuie arătat că prima a rezultat din colaborarea politică și ideologică a burgheziei mari cu aristocrația și cu regele, exponentul cel mai înalt al feudalității, menținut ca vîrf al executivei, pe cînd Constituția din 1793 este o constituție republicană, întruchipînd interesele și concepțiile micii burghezii. Ambele se inspiră din ideologia iluministă. Dar, pe cînd la cea din 1791 domină influența lui Montesquieu, cea din 1793 este alcătuită sub imperiul concepțiilor lui J. J. Rousseau, sintetizate în „Contractul social“.

După această scurtă prezentare, se lecturează și se analizează principalele articole din „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului“, preambulul teoretic al Constituției, declarație alcătuită în bună parte de Robespierre.

„Declarația“ aceasta ca și cea din 1789 a fost proclamată „în prezența Ființei Supreme.“ Ideile esențiale le găsim în următoarele articole :

„Art. 1. Scopul societății este fericirea comună. Guvernul este instituit pentru a garanta omului folosirea drepturilor sale naturale și imprescriptibile.

2. Aceste drepturi sînt : egalitatea, libertatea, siguranța, proprietatea.

3. Toți oamenii sînt egali prin natură și înaintea legii.

4. Legea este expresia liberă și solemnă a voinței generale ; ea este aceeași pentru toți, fie că îi protejează, fie că îi pedepsește ; ea nu poate decreta decît ceea ce este drept și util societății ; ea nu poate interzice decît ceea ce este vătămător acesteia.

5. Toți cetățenii sînt admiși în mod egal în funcțiile publice. Popoarele libere nu cunosc alte motive de preferință în alegerea lor decît virtuțile și talentele.

6. Libertatea este puterea ce aparține omului de a face tot ceea ce nu dăunează drepturilor altuia : ea are ca principiu natura, ca regulă dreptatea, ca pază legea ; limita sa morală se află în maxima următoare : „Nu face altuia ce tu n-ai vrea să ți se facă“.

9. Legea trebuie să apere libertatea publică și individuală împotriva agresiunii celor care guvernează.

14. Nimeni nu poate fi judecat și pedepsit decît după ce a fost ascultat sau citat în mod legal și numai în baza unei legi promulgate anterior comiterii delictului. Legea care va pedepsi delictul comise înainte ca ea să fi existat va însemna tiranie ; efectul retroactiv, imprimat legii se va considera crimă.

16. Dreptul de proprietate este dreptul oricărui cetățean de a se bucura și a dispune după bunul său plac de bunurile și veniturile sale, de roadele muncii și de ocupațiile sale.

22. Instrucția este o necesitate pentru toți. Societatea trebuie să favorizeze din toată puterea sa progresele rațiunii publice, să pună instrucțiunea la dispoziția tuturor cetățenilor.

25. Suveranitatea rezidă în popor ; ea este una și indivizibilă, imprescriptibilă și inalienabilă.

27. Orice individ care va uzurpa suveranitatea va fi pedepsit cu moartea de către oamenii liberi.

30. Funcțiile publice sînt esențialmente temporare ; ele nu pot fi considerate nici ca distincții, nici ca recompense ci ca datorii...

33. Rezistența la opresiune decurge din celelalte drepturi ale omului.

35. Cînd guvernul violează drepturile poporului, insurecția este pentru popor și pentru fiecare parte a poporului cea mai sacră și mai necesară datorie.

Se recomandă a se stăruie asupra articolului 1 — scopul societății, asupra art. 2 care enumeră drepturile naturale, asupra conceptului de egalitate (art. 3), al celui de libertate și drept (art. 4, 5, 6), al celui de lege (art. 9, 16), al celui de proprietate (art. 14), al necesității instrucției (art. 22), al suveranității poporului (art. 25, 27) și al dreptului la opresiune (art. 33, 35).

Dacă e posibil, îndeosebi la cercul de istorie, se pot compara definițiile din această declarație cu cele din declarația alcătuită, în 1789, de Adunarea Națională Constituantă. Comparația ilustrează spiritul democratic și revoluționar al iacobinilor față de oamenii de la începutul revoluției.

Din Constituția propriu-zisă a anului 1793 se cere a fi subliniat că : „Republica franceză este una și indivizibilă“ (art. 1), că „poporul suveran este totalitatea cetățenilor francezi“, că republica e condusă de o „reprezentare națională“, de un „corp legislativ“ și de un „consiliu executiv“, că funcțiile sînt eligibile (art. 9), că „populația este singura bază a reprezentării naționale“ (art. 21) iar „corpul legislativ este unul, indivizibil și permanent“ (art. 39, deci sistem unicameral), iar organul executiv e alcătuit din 24 membri, aleși de corpul legislativ (art. 62, 63), deci o supremație a legislativei asupra executivei. Constituția declară că „poporul francez este prietenul și aliatul natural al popoarelor libere“ (art. 118), că nu se amestecă în guvernarea altor națiuni, dar „acordă azil străinilor expulzați din patria lor pentru cauza libertății“ (art. 120). Merită să fie subliniat accentul patriotic din articolul 121 prin care se stabilește că poporul francez „nu încheie niciodată pace cu un dușman, cîta vreme acesta încalcă teritoriul său“. Constituția din

1793, la art. 122, declară că „garantează tuturor francezilor egalitatea, libertatea, siguranța, proprietatea, datoria publică, liberul exercițiu al cultelor, instrucțiunea comună, asistența publică, libertatea nelimitată a presei, a dreptului de a se reuni în societăți populare, de a se bucura de toate drepturile omului“.

În concluzie, socotim necesar să se sublinieze, încă o dată, caracterul democrat al acestei constituții. Dacă s-ar fi pus în practică, ea ar fi putut transforma Franța în cea mai liberă republică burghezo-democrată din lume. Danton o socotea drept „o lovitură de tun“ la urechea dușmanilor. Girondinii au atacat-o însă cu vehemență, declarând că „nu-i bună de nimic“. A fost promulgată la 10 august 1793, în cadrul unei grandioase serbări populare. Dar aplicarea ei a fost amânată pînă la înfrîngerea contrarevoluției interne și externe, pînă la consumarea perioadei excepționale prin care trecea Franța atunci. Peste doi ani, cînd thermidorienii vor doborî republica iacobină Constituția va fi dată cu totul de o parte, deși poporul o cerea. Burghezia, preluînd definitiv puterea, va veni cu constituția intereselor și a concepțiilor ei: Constituția din 1795 sau Constituția Directoratului. Aceasta înseamnă că principiile ei, profund democratice, conțineau și o doză de idealism și de utopie, într-o vreme cînd la putere se instaura burghezia și nu altă clasă.

De altfel, Constituția din 1793, cu preambulul ei (noua Declarație a drepturilor omului și cetățeanului), reprezintă și caracterizează idealul de guvernămînt al iacobinilor și mai ales al celor din jurul lui Robespierre: o republică a micilor proprietari, egali, virtuoși și patrioți.

DUMITRU ALMAȘ

Planuri de lecții comentate

COLONIZAREA FENICIANĂ ȘI MAREA COLONIZARE GREACĂ (Anul II — secția umanistă)

A. Definiția colonizării

— Strămutarea unei părți a locuitorilor din orașele-state feniciene și grecești, în alte regiuni unde întemeiază colonii subordonate metropolei — în cazul fenicienilor — sau polisuri de stine stătătoare, în cazul grecilor.¹

— Colonizarea feniciană determinată de dezvoltarea comerțului maritim în bazinul Mării Mediterane (sec. X—IX î.e.n.) fenicienii fiind concurați de greci.²

— Marea colonizare greacă, evenimentul cel mai de seamă al lumii grecești post homerice, a avut loc, între secolele VIII—VI î.e.n., pe țărmurile Mării Mediterane, ale Mării Egee, Hellespontului, ale Propontidei și ale Pontului Euxinus.³

— Anterioritatea colonizării feniciene.⁴

B. Cauzele colonizării

a) Cauzele colonizării feniciene

— Dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului maritim ;

— Concurența greacă în Marea Egee, determină pătrunderea fenicienilor în partea apuseană a Mării Mediterane ;

— Nevoia de bogății naturale, de poziții bune pentru comerț, de piețe de desfacere și sclavi.⁵

b) Cauzele colonizării grecești

— nedreapta împărțire a pământurilor ;

— dezvoltarea meseriilor și a comerțului ;⁶

— luptele social-politice din cadrul polisurilor grecești ;⁷

— gradul de dezvoltare a triburilor autohtone unde s-au așezat grecii.⁸

C. Metropole și colonii

— *Metropolă* : oraș-stat din antichitate, considerat în raport cu coloniile sale.⁹

- *Metropole feniciene* : Sydon, Tyr, Cartagina.
- *Metropole grecești* : Corint, Megara, Chalkis, Milet, Efes ș.a.
- Raporturile dintre metropole și colonii
- la fenicieni : de dependență față de metropolă ¹⁰
- la greci : independența față de metropolă ¹¹

D. Direcțiile colonizării

1. Fenicienii

- Marea Mediterană — *Est* (Sydonul) în insulele : Rhodos, Cipru, în Asia Mică ;
- *Vest* (Tyr) ¹² în insulele : Sicilia, Malta, Sardinia, Baleare. Spania (Cadiz)
- *Sud* : Utica, Cartagina ¹³
- Țărmurile Africii și Orientul — Periplul Libiei ¹⁴
- Periplul lui Hanon Cartaginezul ¹⁵

2. Grecii

Etapele colonizării : ¹⁶

- vizite întâmplătoare, colonii spontane, așezări permanente ;
- coordonarea colonizării de către o autoritate (secolul VI î.e.n.)

M. Egee : Cicladele, Sporadele

- Vest* : Italia (Grecia Mare) — Cumae
- Syracuza
- Tarentum
- Neapolis

Marea Mediterană

- Spania
- Gallia (Massalia)

- Sud* — Egipt (Naukratis)
- Libia (Cyrene)

- N-E* — Propontida (Byzantion) ¹⁷

- Olbia
- Histria ¹⁸

Pontus Euxinus

- Tomis ¹⁹
- Callatis ²⁰
- Dionysopolis

E. Urmările colonizării

1. La fenicieni :

- perfecționarea meșteșugurilor ;
 - dezvoltarea navigației, comerțului maritim ;
 - înflorirea orașelor feniciene (sec. VII—V î.e.n.) ;
 - coloniile feniciene (comptoare, factorii) au exercitat o influență limitată asupra populațiilor băștinașe.
- economice**
- întărirea poziției social-politice a negustorilor și armatorilor ;
 - răscoale populare puternice. ²¹
- sociale**
- acapararea puterii politice de către bogați în orașele-state ;
 - statul unitar temporar, tyro-sydonez (sec. X—IX î.e.n.)
- politice**
- lărgirea orizontului geografic
 - fenicienii stabliesc, primii, legătura între țărmurile Mediteranei și răspîndesc civilizația Orientului în bazinul mediteranean ;
 - simplificarea scrierii.
- culturale**

2. La greci :

- desăvîrșirea separării meșteșugurilor de agricultură ;
 - folosirea și răspîndirea monedei duce la accentuarea stratificării sociale ;
 - a treia diviziune socială a muncii (negustorii) ;
 - triumful modului de producție sclavagist ;
 - influențe puternice în rîndul populațiilor băștinașe.
- economice**
- întărirea demosului ;
 - apariția plutocrației (plutos = bogat ; kratos = putere)
 - clasele antagoniste și lupta de clasă
 - dezvoltarea sclavajului
- sociale**
- consolidarea statului sclavagist ;
 - publicarea legilor scrise ²²
 - întărirea proprietății private ;
 - tirania și trecerea la regimul democratic-sclavagist într-o serie de polisuri.
- politice**
- perfecționarea și răspîndirea scrisului alfabetic
 - dezvoltarea și răspîndirea culturii grecești în bazinul Mării Mediterane ;
 - metropolele și coloniile — focare de civilizație
 - pannelismul. ²³
- culturale**

Comentariu istoric

1. Platon în *Legile*, IV., p. 708 — asemeuia colonizarea cu roirea albinelor.

Termenul de colonie vine de la latinescul „colonia“, verbul colo însemnând „a lucra pământul“. Mai precis, termenul de colonie trebuie luat din grecește, „apoikia“, înrudit cu verbul „apoikois“, care în traducere românească înseamnă a trăi departe, a se expatria și indică o așezare de greci într-o țară străină.

Pentru fenicieni putem lua cu aproximație același sens al termenului de colonie cu adaosul că procesul colonizării era determinat de intensificarea schimburilor comerciale.

2. Coloniile feniciene erau puncte comerciale (în sens modern, factorii) pentru înlesnirea comerțului fenician, în locuri ce dispuneau de bogății naturale și poziție geografică-strategică.

3. Prin marea colonizare greacă se înțelege roirea grecilor în perioada secolelor VIII—VI î.e.n. pe țărmurile mărilor amintite. Tot Platon era cel care spunea: „grecii stăteau în jurul Mării Mediterane ca broaștele pe malul unui lac“.

4. Comerțul maritim și opera de colonizare feniciană întreprinse în regiunea răsăriteană a Mediteranei erau înfăptuite de negustorii sidonieni încă din secolele XII—X î.e.n., iar în partea de apus a Mediteranei și unele părți de apus ale Africii de nord, de către cei din orașul Tyr, apoi în secolele VI—V î.e.n. Cartagina — colonie tyriană — unește în jurul ei mai multe colonii feniciene din Mediterana apuseană.

5. Ca urmare a războaielor purtate de Egipt, statul hittit și Assiria, bogatele orașe feniciene n-au mai fost stinjenite în activitatea lor comercială în secolele X—IX î.e.n.

6. În urma dezvoltării meseriilor și a comerțului, din unele polișuri au început să plece și cei ce căutau piețe externe, surse de materii prime și chiar de sclavi „barbari“.

7. Interesele noii pături sociale de meseriași și negustori au venit în contradicție cu cele ale aristocrației, ceea ce a dus la izbucnirea luptelor politice dintre demos și aristocrație. De multe ori, primii trebuiau să se expatrieze, alte ori chiar eupatrizii însuși își căutau refugiu aiurea.

8. Multe colonii s-au întemeiat și acolo unde triburile băștinașe deveniseră capabile, ca urmare a dezvoltării lor social-economice, să înțeleagă avantajele schimbului de mărfuri cu grecii, iar aristocrația militară, nou apărută, era dornică de câștig prin orice mijloace.

9. Metropolă înseamnă orașul-stat *mamă* care a roit dând naștere la alte orașe-state *fiice* denumite colonii; deci înseamnă punct de roire.

10. Coloniile feniciene erau puncte comerciale, organizate după modelul metropolei de care depindeau, populația acestora fiind la început formată numai din marinarii și negustorii fenicieni.

11. Coloniile grecești erau de sine stătătoare, nu depindeau politic și economic de metropolă. Fiecare colonie își avea felul ei de organizare politică ce nu semăna cu aceea din metropolă; de multe ori își avea legislație, udecători și dregători proprii, bătea moneda, locuitorii ei erau cetățeni aioloniei și nu ai metropolei.

Relațiile dintre colonii și metropolă erau de cult religios, calendar, de organizare în triburi, legături comerciale, politice, neînțelegerile ivite fiind rezolvate, în genere, în chip pașnic.

12. Fiind concurați și izgoșiți de către greci din Marea Egee, tyrienii au pătruns în bazinul apusean al Mării Mediterane înaintînd treptat pînă a strîmtoarea Gibraltar și, în același timp, explorînd țărmul de sud al Europei, unde au înființat colonii. Și aici, în cele din urmă, a apărut concurența greacă în fața căreia negustorii fenicieni au cedat.

13. Cartagina a fost întemeiată de Tyr la finele sec. IX î.e.n. (814—813 .e.n.), pe locul actualului Tunis. În secolul IV î.e.n. a ajuns la mare înflorire și a roit creînd colonii în nordul Africei, în Spania, Corsica, Sicilia.

Cartaginezii (punii) făceau comerț cu fildșul din Camerun, cositorul din Britania, Spania și chihlimbarul din regiunile baltice.

14. *Periplul Libiei* — migrația feniciană este dovedită și de călătoria eșuită în jurul Africii întreprinsă de navigatorii fenicieni (în jurul anului 600 î.e.n.) din ordinul faraonului egiptean Necho II (Nehao). Despre această călătorie, ce a durat 3 ani de zile, ne vorbește Herodot în *Istorie*. Flota feniciană a plecat din Marea Roșie, a intrat în Oceanul Indian, a ocolit Africa, intrînd în Oceanul Atlantic și s-a înapoiat prin Marea Mediterană.

15. *Periplul lui Hanon Cartaginezul.*

Pe la 450 î.e.n., cartaginezii au pornit cu o flotă de 60 de corăbii cu cîte 50 de vîsle și care aveau la bord cîteva mii de bărbați și femei. Aceștia au ieșit în Oceanul Atlantic prin strîmtoarea Gibraltar, fondînd orașe și temple feniciene pe țărmul de apus al Africei, pînă aproape de Sierra Leone (Golful Guineea).

16. Au loc vizite întîmplătoare la început, ca de exemplu aceea a lui Colaios din Samos, care după cum spune legenda, fiind purtat de vînturi potrivnice spre apus, ajunsese la Tartessos (la gura fluviului spaniol Guadalquivir). În urma negoțului cu populația autohtonă, a adunat cîștiguri fabuloase (argint). Vestea norocoasei călătorii a lui Colaios îi va determina pe navigatorii foceeni (din Asia Mică) să vină în Spania, apoi pe țărmul sudic al Franței, unde la gura fluviului Rhodenus (Rhône) au înființat colonia Massalia (Marsilia de azi).

Ca urmare a nedreptei împărțiri a pămîntului, cete tot mai numeroase de greci, nemulțumiți de soarta lor (micii producători ruinați), porneau pe cont propriu în căutarea de condiții materiale mai bune întemeind colonii cu caracter agricol.

Dacă primele colonii au avut mai ales un caracter agricol, mai tîrziu, în urma dezvoltării producției de mărfuri, caracterul coloniilor devine agrar-comercial.

Cînd teritoriile neocupate au devenit tot mai rare, s-a simțit nevoia unei autorități care să coordoneze colonizarea. Începînd din secolul VI î.e.n., sanctuarul de la Delphi a îndeplinit acest rol.

17. *Byzantion* — colonie greacă întemeiată pe la 659 î.e.n. probabil de orașul Megara, în Bosfor, care datorită poziției sale excelente va juca mai târziu un mare rol în istoria mondială.

18. Pe o insulă a Mării Negre, aproape de țarm, actualul mal apusean al lacului Sinoe, ionienii (Miletul), pe la 650 î.e.n., întemeiază colonia Istros. Mai târziu, romanii cucerind-o, la începutul sec. I.e.n., au numit-o Histria, nume folosit și azi.

19. Pe locul actualului oraș Constanța, aceiași ionieni fondează colonia Tomis cam în același timp cu Histria.

20. În preajma anilor 530 î.e.n. dorienii din Heraclea au întemeiat orașul Callatis (Mangalia de azi).

Histria, Tomis și Callatis au devenit repede centre de schimb între greci și geți care s-au influențat reciproc în dezvoltarea economică și socială. Rezultatul concret al acestor relații a fost grăbirea destrămării organizării gentilice la geți și trecerea la sclavagism, în timp ce în coloniile grecești s-au dezvoltat relațiile sclavagiste care ating forma clasică.

21. Economia sclavagistă, strîns legată de comerțul maritim și de cămătărie, ajunge la mare dezvoltare în orașele importante feniciene (sec. VII—VI î.e.n.).

În tradiția antică s-a păstrat amintirea răscoalei sclavilor din Tyr.

22. Publicarea legilor — care a fost prima cucerire a demosului în lupta sa împotriva aristocrației gentilice — a însemnat înlocuirea sistemului gentilic cu predominarea autorității statale.

23. Prin panelenism se înțelege recunoașterea de către toți grecii că aparțin comunității grecești, înseamnă, deci, sentimentul unității etnice. Un rol de seamă în acest sens l-au jucat amphictioniile, oracolele și serbările panelenice.

Indicații metodice

Lecția aceasta face parte din tema „Lumea mediteraneană pînă în secolul al V-lea î.e.n., care este prevăzută în programa anului II de a fi predată în trei ore.

În prima oră, elevii fac deja cunoștință cu principalele popoare din bazinul Mării Mediterane (cretanii, elenii, fenicienii, italicii, etruscii și iberii), formele lor de organizare economică, socială, politică cît și cu principalele orașe-sate.

În cea de a doua oră se va preda lecția cu tema „Colonizarea feniciană ; marea colonizare greacă“.

Ținînd seama că programa de istorie la anul II de liceu este deja modernizată, fiind expusă pe probleme mari, această lecție se pretează foarte bine a fi predată așa cum arată și titlul. De aceea, profesorul va avea în vedere, în predare, legătura dintre cele două acțiuni colonizatoare pentru a

scoate în evidență rezultatele și valoarea lor relativă. Se recomandă ca lecția despre colonizare să înceapă cu o verificare, în linii mari, a primei părți referitoare la popoarele mediteraneene și organizarea lor economică și social-politică, în general, subliniindu-se, prin comparație, în special aspecte referitoare la fenicieni și greci: asemănări și deosebiri în organizarea lor economică și social-politică.

La ambele popoare se întîlnesc orașele-state, din cauze asemănătoare încă de la sfîrșitul mileniului III î.e.n. și începutul mileniului II la fenicieni, iar la greci către finele mileniului II î.e.n.

În felul acesta se trece la noua lecție, cînd profesorul dă definiția colonizării citind din Platon (pag. 89 din *Crestomația de texte privitoare la istoria antică*, sub redacția acad. Emil Condurachi, E.D.P., 1961); noile cunoștințe se prezintă ținîndu-se cont de următoarele aspecte:

— procesul colonizării feniciene s-a produs ca urmare a dezvoltării comerțului; se amintește citatul din K. Marx din *Capitalul*; „fenicienii erau un popor de comercianți prin excelență” (vezi bibliografia de la urmă). Fenkhu = constructor de corăbii, de unde se crede că derivă și numele de fenicieni.

— marea colonizare greacă, cuprinsă între epoca homerică și cea clasică, reprezintă perioada de descompunere a comunității gentilice și de trecere la sclavagismul clasic.

În timpul predării se scrie la tablă sau se proiectează schița planului lecției și se comentează, pe puncte, cu elevii pentru a-i determina să sesizeze asemănările, deosebirile, rezultatele și însemnătatea celor două procese colonizatoare.

Planul să fie cît mai concis și axat pe cele trei aspecte: cauze, direcții, urmări.

Se va folosi și harta tematică din manual de la pag. 32 „Lumea mediteraneană”, confecționată din timp de elevi, dar de proporții mai mari, sau se poate proiecta cu epidiascopul.

Se recomandă a se comenta cu elevii și unele pasaje din *Crestomația* amintită, în timpul expunerii. Astfel, cînd se vorbește despre felul coloniilor, profesorul poate cita un pasaj din *Crestomație* (pag. 88—89) referitor la relațiile dintre metropolă și colonie (Tucidide, *Războiul peloponezic*, I, 24, 25 și 64, dar nu este obligatoriu acest lucru).

În schimb, cînd vine vorba despre Cartagina care din colonie devine, la rîndu-i, metropolă, se poate cita un pasaj din *Crestomație* privind întemeierea Cartaginei (p. 39), apoi despre înconjurul Africii, de Herodot (pag. 38 din *Crestomație*).

Se va insista și asupra textului din *Crestomație*, de la pag. 89—90, „Colonii la Pontul Euxin”, de Pseudo-Skymnos, unde este vorba despre Histria, Tomis și Callatis, despre relațiile coloniștilor greci cu strămoșii noștri geții.

BIBLIOGRAFIE

- *Istoria Universală*, vol. I, pag. 498—505 ; 665—671.
- Avdiev, *Istoria Orientului antic*, cap. Fenicia.
- Sergheev, *Istoria Greciei antice*, cap. Marea colonizare greacă.
- V. V. Struve și D. P. Kallistov, *Grecia antică*, cap. Colonizarea greacă din sec. VIII—VI î.e.n.
- D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, vol. I.

VASILE ZAIM

AUSTRIA ȘI PRUSIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA (anul III)

I. Premisele ascensiunii Austriei și Prusiei după pacea westfalică.

1. *Fărîmițarea lumii germane* permite ridicarea celor două dinastii mai puternice : Habsburgică, Hohenzollern.
2. Pacea westfalică, avantajoasă ducatului de Brandenburg.¹
3. *Bogățiile și așezarea geografică* — factori ai ascensiunii Austriei.
4. *Conjunctura europeană și politica celor două state* :
 - exploatarea de către Prusia a rivalităților din Marea Baltică.²
 - pericolul turcesc și politica militară a Austriei.

II. Imperiul multinațional austriac, rezultat al expansiunii teritoriale

1. Teritorii deja existente :

- Austria (nucleul — posesiune feudală Habsburgică).
 - Cehia
 - Ungaria (o parte)
 - Croația
- } secolul XVI

2. Expansiunea spre est, tendință predominantă.³

- asediul Vienei — începutul politicii ofensive față de Imperiul otoman.
 - Liga Sfîntă.
 - Teritorii anexate :
 - Ungaria și Transilvania (1699 — Karlowitz)
 - Banatul
 - Oltenia, Serbia (parțial)
 - Bosnia (parțial, ulterior pierdute)
 - Galiția de S.E. (1772).
 - Bucovina (1775).
- } 1718
} Passarowitz

3. *Extinderea posesiunilor din apus* cu ocazia războiului de succesiune la tronul Spaniei.

4. *Rezultat* : imperiu absolutist multinațional (al treilea din Europa ca teritoriu și populație).

III. Formarea și dezvoltarea regatului prusac

1. *Teritorii componente (inițiale)*
 - Ducatul Brandenburg (nucleul — posesiune a dinastiei Hohenzollern)
 - Ducatul Prusiei (1618)
 - numeroase provincii moștenite sau anexate (vezi pacea westfalică)
2. *Ducele de Brandenburg — rege al Prusiei (Frederic I, 1701)*
3. *Anexiuni ulterioare.*
 - cucerirea Sileziei (războiul de succesiune la tronul Austriei și războiul de șapte ani. Frederic al II-lea).
 - anexiunile în urma împărțirii Poloniei.
 - Pomerania orientală (1772).
 - Nordul Poloniei (1793 ; 1795).
4. *Dominantele politicii externe prusace.*
 - exploatarea rivalităților europene
 - amestec în luptele de succesiune
 - armată puternică (militarizarea statului).

IV. Trăsături ale vieții social-economice și politice (expunere paralelă).

1. *Economie predominant agrară (feudală)*
2. *Apariția relațiilor capitaliste (sec. XVIII)*
 - Rolul emigranților hughenoți în industria Prusiei
 - Industria textilă și metalurgică în sprijinul armatei
 - Politica economică mercantilistă a statului austriac.
3. *„Despotismul luminat“ (Frederic al II-lea, Maria Tereza, Iosif al II-lea) ; implicații social-politice, economice și culturale. ⁴*
4. *Lupta de eliberare socială și națională în Impreiu austriac.*
 - Războiul antihabsburgic condus de Francisc Rakoczi (1703—1711)
 - Răscoala iobagilor români din Transilvania (Horia, Cloșca și Crișan — 1784).
 - Urmări social-economice și politice.

V. Concluzii (discuție cu clasa).

- Se consolidează în Europa centrală două state cu tendințe de hegemonie și expansiune.
- Caracterul multinațional al Imperiului absolutist austriac, sursă a unor puternice frământări sociale și naționale.
- Caracterul pronunțat militarist al statului prusac.
- Promovarea relațiilor capitaliste prin politica „despotismului luminat“.

Comentariu istoric

1. Ducatul Brandenburg, stăpînit de dinastia Hohenzollern, încă din secolul al XV-lea, i se adaugă prin moștenire provinciile: Mark, Cleve, Revenstein și Ravensberg. În 1618, Hohenzollernilor le revine ducatul Prusiei, fost teritoriu al Ordinului teuton. Prin pacea westfalică i se acordă electorului de Brandenburg o serie de episcopate din Saxonia și Westfalia. Prin unirea acestor trei grupuri de teritorii se va crea, în secolul al XVII-lea, statul prusac.

2. Printr-o politică interesată de amestec în luptele dinastice și de alianțe efemere cu diferite state din regiunea Mării Baltice, cum este cazul lui Frederic Wilhelm (1640—1688) care, inițial aliat cu Suedia împotriva Poloniei, se alătură ulterior unei coaliții antisuedeze din care făcea parte și Polonia, ducatul Prusiei încetează de a mai fi un stat vasal Poloniei.

Politica se repetă în cazul celui de al doilea război al lui Ludovic al XIV-lea cu Olanda, cînd semnarea unei păci separate cu Franța (1673) aduce Prusiei subvenții considerabile. Există numeroase alte exemple de acest fel.

3. După încercările repetate de recucerire a teritoriilor apusene pierdute și de restabilire a autorității lor în Imperiul romano-german, după conflictul cu Franța și încheierea unui armistițiu de lungă durată cu Ludovic al XIV-lea, Habsburgii sînt preocupați de expansiunea spre est, mai ales după asediul nereușit al Vienei și decăderea care a urmat a Imperiului otoman. Ei fac aceasta însă cu intenția de a reveni în apus, una din ocazii fiind războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei, cînd obțin Belgia, Neapole, Mantua și Sardinia.

4. Reprezentanții „despotismului luminat” din dinastiile Habsburgilor și Hohenzollernilor l-au imitat pe Ludovic al XIV-lea nu numai pe plan politic-administrativ ci și în ceea ce privește încurajarea culturii, arhitecturii, artelor în general. Astfel, la Viena, pe lîngă palatul imperial Hofburg, reședința de iarnă a Habsburgilor, s-a construit, între anii 1695—1700, reședința de vară a acestora, vestitul palat Schönbrunn, ansamblu arhitectonic în stilul reședinței de la Versailles.

La Potsdam, a doua reședință a regilor Prusiei, se construiesc în timpul domniei lui Frederic al II-lea, începînd din anul 1745, castelul „Sans Souci”, și celebrele grădini care sînt considerate o „minune a Europei”.

Aici a locuit Voltaire între anii 1750—1753, ca oaspete de seamă al lui Frederic al II-lea, cînd era încă fermecat de „mirajul despotismului luminat”.

Indicații metodice

a) Ascensiunea paralelă a Austriei și Prusiei, interferența lor în politica externă, similitudinea politicii lor de expansiune, mai ales în ceea ce privește scopurile urmărite dacă nu și metodele utilizate, caracterul absolutist al politicii lor interne ca și fenomenul „despotismului luminat”, sugerează

ideea unei tratări paralele, chiar simultane a evenimentelor din cele două țări. Acest mod de predare a fost adoptat pentru partea introductivă (Premisele ascensiunii Austriei și Prusiei după pacea westfalică) și parțial pentru problemele vieții social-economice și politice. O expunere separată este, desigur, necesară pentru mișcările social-politice ale națiunilor asupra din Imperiul habsburgic. Înlanțuirea evenimentelor politice externe legate de expansiunea teritorială considerăm că trebuie prezentată separat (pentru fiecare stat), în vederea asigurării continuității expunerii faptelor, succesiunii și condiționării lor.

b) Concluziile vor rezulta pe baza unei discuții cu clasa în cadrul căreia preocuparea de comparare și corelare în timp a evoluției celor două state va fi unul din elementele urmărite consecvent.

c) Pregătirea înțelegerii de către elevi a materialului predat trebuie făcută printr-o scurtă trecere în revistă recapitulativă a scenei politice europene și a lumii germane după războiul de treizeci de ani.

BIBLIOGRAFIE

— D. Almaș, Const. Velichi, Alex. Vianu, Camil Mureșan, D. Rosenzweig, I. I. Kovacs, *Manual de istorie universală modernă*, vol. I, partea I, p. 106—128. Centrul de multiplicare al Universității din București, 1970.

— *Culegere de texte pentru istoria universală (epoca modernă)*, vol. I, p. 48—64, E.D.P., Buc., 1973.

— Wolf Schneider, *Omni prezentul Babilon*, capitolul IV, p. 375—393, Editura politică, București, 1968.

JANETA ZAHARESCU

ȚĂRILE ROMÂNE ÎN FRONTUL ANTIOTOMAN SUB CONDUCEREA LUI IANCU DE HUNEDOARA (1438—1456) ȘI VLAD ȚEPEȘ (1456—1462)

(Anul IV liceu real-uman)

A. Problematika temei (conținutul de idei)

I. *Continuarea luptei antiotomane după domnia lui Mircea cel Bătrîn*

— Lupta antiotomană sub conducerea lui Vlad Dracu¹ (1436—1447)
— apărarea Dunării de către Iancu și Ion de Hunedoara, bani ai Severinului² (1436);

— Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei³ (1441).

II. *Lupta antiotomană condusă de Iancu de Hunedoara*

— bătălia de la *Sîntimbru* (18 martie 1442)⁴
— Victoria lui Iancu de Hunedoara, între Alba Iulia și Sibiu (la „locul Capu”, 22 martie 1442)

— înfrîngerea oștilor turcești pe Ialomița (2 sept. 1442)⁴

— „campania cea lungă” (sept. 1443 — ian. 1444)^b

— pacea cu turcii pe 10 ani; neamestecul lor în treburile Țării Românești;

— anularea tratatului cu turcii și înfrîngerea de la *Varna* (1444)⁵

— cucerirea cetății Giurgiu (1445)⁶

— Iancu de Hunedoara, ales guvernator al Ungariei (1446); intensa activitate diplomatică pentru crearea unei largi coaliții antiotomane.⁷

— înfrîngerea lui Iancu la Kossovopolje (oct. 1448)⁸

— căderea Constantinopolului sub turci (29 mai 1453) și poziția lui Iancu de Hunedoara.⁹

— asediul Belgradului „cheia regatului Ungariei” și victoria lui Iancu de Hunedoara (22 iulie 1456)¹⁰.

— moartea lui Iancu de Hunedoara (11 august 1456); proeminenta sa personalitate.

III. *Continuarea operei lui Iancu de către Vlad Țepeș.*

— politica internă concretizată în domnia autoritară;^c

— refuzarea plății tributului către Poartă de către Vlad Țepeș (1459)¹¹

— capturarea detașamentului turcesc, condus de Hamza, begul de la Nicopole (1461)¹²

— eliberarea cetății Giurgiului (iarna anului 1461—1462)

- campania lui Mahomed al II-lea (vara anului 1462)^d
- trădarea boierilor (Radu cel Frumos)^e
- încercarea de a primi ajutor din partea lui Matei Corvin, închiderea lui pe timp de 14 ani ;
- importanța domniei lui Vlad Țepeș.

B. Comentariu istoric

1. Vlad Dracu continua, de altfel, lupta antiotomană, din anii 1423 și 1428 a lui Dan al II-lea (bătălia de la Golubac) care fusese încununată de succes.

2. Iancu și Ion de Hunedoara erau fiii cneazului român Voicu, care, pentru merite în apărarea țării împotriva turcilor, primise domeniul Hunedoara și fusese, astfel, înnobilit. Încă din anul 1430 Iancu de Hunedoara intrase în serviciul regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg, pe care îl va însoți în campaniile militare, chiar și în războiul husit, cu care ocazie Iancu de Hunedoara va cunoaște tactica și strategia războaielor.

3. Iancu de Hunedoara deține, concomitent, pe lângă funcția de voievod și pe cea de comite al Timișoarei și ban al Severinului.

4. Victoria de pe râul Ialomița, pe lângă că a salvat Țara Românească de a fi transformată în pašalic, a făcut să renască planurile unei coaliții europene antiotomane. Numele lui Iancu de Hunedoara se impune în atenția Europei, care vede în el pe adevăratul conducător al luptei de eliberare a popoarelor din Balcani. Vlad Dracu, domnitorul Țării Românești, intră în coaliția antiotomană, condusă de Iancu, și va trimite un detașament muntean în „campania cea lungă“, care va continua victoria de pe Ialomița.

5. Alăturându-se expediției antiotomane, condusă de Vladislav, regele Poloniei și Ungariei, Vlad Dracu l-a prevenit pe rege că armata este mai mică chiar decât suita sultanului la vânătoare, sfătuindu-l la oprirea și amânarea campaniei. În bătălia de la Varna, pe lângă armata lui Iancu de Hunedoara erau și circa 7.000 oșteni din Țara Românească, conduși de fiul lui Vlad Dracu.

6. La cucerirea cetății Giurgiu, de către Vlad Dracu, o contribuție de seamă și-a dat și flota burgundă, condusă de Walerand de Wavrin, care ne-a lăsat și o autentică descriere a bătăliei de la Varna.

7. Solii lui Iancu ajung pînă la împăratul Germaniei, în Spania, în Franța și la papă, dar fără rezultat. Singura-i speranță îi veni de la Scanderbeg. Crezîndu-l pe Vlad Dracu necredincios, Iancu de Hunedoara intră în Țara Românească și-l ucide, instalînd ca domn pe Vladislav al II-lea, fiul gloriosului domn Dan al II-lea. În anul 1448 domnitorul Moldovei, Petru al II-lea, cedează Chilia lui Iancu de Hunedoara, cu ajutorul căruia obținuse domnia. *Cele trei țări române formează un front unit antiotoman.*

8. Înfrîngerea de la Kossovopolje s-a datorat și faptului că nu s-a reușit să se realizeze joncțiunea cu armata albaneză, condusă de Gheorghe Castriotul (Scanderbeg), dar și trădării despotului sîrb Gheorghe Brancovici.

De reținut că la această luptă au participat și trupe din Moldova și Țara Românească, materializându-se în fapte frontul comun românesc antiotoman. Vladislav al II-lea, domnitorul Țării Românești fiind prezent la luptă, tronul este ocupat vremelnic de Vlad Țepeș (prima domnie dintre cele trei).

9. Încă din toamna anului 1452 și la începutul anului 1453 s-au dus tratative între Iancu de Hunedoara și împăratul bizantin în vederea unei cooperări antiotomane. Pentru apărarea Constantinopolului, Iancu de Hunedoara cerea Curții imperiale stăpânirea unor poziții la Marea Neagră, ceea ce aceasta a refuzat, ducând în felul acesta la eșecul tratativelor.

10. De menționat că în timpul asediului Belgradului apărarea sudului Transilvaniei a fost încredințată lui Vlad Țepeș care se găsea la curtea lui Iancu. De asemenea, la pregătirea apărării Belgradului Iancu a fost asistat și de Ioan de Capistrano, reprezentantul papalității, care începuse să predice o nouă cruciadă antiotomană, încă din februarie 1456.

11. Anul 1459, când Vlad Țepeș refuză să plătească tributul către Poartă, este însemnat și prin faptul că menționează documentar cetatea Bucureștilor (20 sept. 1459).

12. În 1461, Vlad Țepeș a fost invitat la Giurgiu, pretextându-se un litigiu de hotar de către Hamza, begul de Nicopole, și grecul Catavolinos, cu scopul de a fi prins și predat lui Mahomed al II-lea; Vlad Țepeș a dejuțat planul și a capturat întregul detașament de turci, care a fost tras în țepă la Tîrgoviște. Se spune că Vlad Țepeș a poruncit ca țepa grecului Catavolinos să fie aproape de cea a lui Hamza și cu fața îndreptată spre urechea turcului, pentru ca și pe lumea cealaltă să-i șoptească cum să-l prindă pe Vlad Țepeș.

C. Comentariu metodic

a) Pentru a înfățișa situația gravă în care s-a găsit Transilvania, surprinsă de invazia lui Mezid-pașa, begul de Vidin, și pentru a realiza învățarea prin „descoperire” a elevilor, profesorul va citi, în momentul când va anunța înfrîngerea de la Sîntimbru, următorul text:

„Iancu însă a ridicat în acest timp provincia cu o iuțeală de necrezut și *purta sabia însîngerată*, aduna oșteni din sate și orașe, a poruncit să fie înarmați și *secuții*, a dat ordin să fie chemați la oaste, printr-un anunț public, cu toți deopotrivă, țărani și tîrgoveți, pentru mîntuirea comună” (Antonius Bonfinius).

După citire se vor dezbate, cu elevii, următoarele probleme:

1. Ce semnificație are „*sabia însîngerată*”? (decretarea ridicării generale la oaste și a războiului popular).

2. Care sînt forțele sociale pe care se va baza Iancu de Hunedoara în timpul luptelor sale?

b) Campania din 1443 va fi arătată pe harta murală, pentru a se vedea direcția de atac și a se demonstra că popoarele sîrb și bulgar, dornice de

eliberare, l-au ajutat pe Iancu de Hunedoara. În timpul campaniei s-a obținut un număr de șase victorii răsunătoare.

c) Aspectele domniei autoritare, adică introducerea ordinii în țară, înțărirea armatei, dezvoltarea comerțului, frînarea tendințelor de anarhie : marii boierimi se pot discuta cu elevii, deoarece Vlad Țepeș este figura cea mai atrăgătoare pentru ei și cunosc măsurile aspre, dar drepte, luate de el.

d) Pentru a demonstra dezastrul provocat de armata turcească și scoate în evidență tactica întrebuintată de Vlad Țepeș, se poate folosi un fragment din descrierea luptei :

„Împăratul însă, înaintînd cu armata, dădea foc satelor și prăda vitelor peste care se întîmpla să dea. Și robi, foarte puțini aducea în tabără cavaleria ușoară de pradă, ea însă suferea pierderi foarte grele ori de cîte ori vreo parte din ea se rupea de tabără. Iar despre Vlad, se spune, că el însuși a intrat ca iscodă în tabăra împăratului și că, umblînd prin ea, a iscodit cum este tabăra... avînd făclii și torțe aprinse și înaintînd cu armata în ordine desăvîrșită și bine închegată s-a pornit întîi asupra Împăratului. Și dînd greș, nu nimeresc cortul împăratului ci au căzut în corturile vizirilor Mahmud și Isaac ; și la acestea s-a dat luptă mare...” (Laonic Chalcondil, *Expuneri istorice...*, trad. V. Grecu, Buc., 1958, p. 290).

În timpul campaniei din 1462, după cum se știe, Ștefan cel Mare a atacat Chilia pe care o vroia și Vlad Țepeș, întrucît fusese a muntenilor. O parte din istoriografia burgheză l-a acuzat pe Ștefan considerînd că a comis un act de nerecunoștință față de Vlad Țepeș, care-l ajutase să obțină domnia. Este, într-adevăr, o nerecunoștință ? O problemă pentru elevi.

e) După ce se va expune campania lui Mahomed soldată cu retragerea armatei (iulie 1462), din care o parte rămase, totuși, în țară pentru sprijinirea noului domn, Radu cel Frumos, se poate crea o situație-problemă : Cum se explică că trădarea boierilor, nemulțumiți de domnia autoritară a lui Vlad Țepeș, nu s-a produs, cum ar fi fost firesc, în timpul campaniei ci după trecerea pericolului ? (În timpul luptei, boierii nu l-au trădat de teama „programului maximal” al lui Mahomed de a transforma țara în pašalic și de a-și pierde, astfel proprietățile. Cînd au văzut că Mahomed n-a putut recurge la această măsură, pentru a-și impune regimul boieresc l-au sprijinit pe Radu cel Frumos).

BIBLIOGRAFIE

Istoria României, t. II, Buc., 1961, p. 435—445 ; 465—475, *Istoria României în date*, Buc., 1971, p. 92—101.

GEORGETA STÂNCULESCU

Dicționar istoric

MONETA ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC (Partea I-a)

În economia de schimb, moneda îndeplinește o dublă funcție : instrument de schimb și etalon, adică măsură a valorii. Înainte de a deveni instrument de schimb, moneda a fost o marfă cu caractere *sui generis* : valoare mare într-un volum mic, perisabilitate redusă, divizibilitate, utilitate generală. În ecuația schimbului direct, ea exprima — ca orice marfă — o anumită cantitate de muncă socialmente necesară spre a fi produsă, deci avea o valoare intrinsecă. Intercalându-se în ecuația marfă-marfă (troc) ca un al treilea termen (marfă-monetă-marfă), această marfă factor comun a devenit instrument de schimb, a intermediat orice schimb economic. Moneta metalică, din argint ori aur, și-a afirmat treptat o nouă funcție, superioară : aceea de măsură a valorilor. În această calitate, ea a putut chiar să se imaterializeze, devenind o formulă matematică (greutate + titlu + valoare) ideală, etalon, a cărui prezență materială în procesul schimbului nu mai era necesară. Astfel s-au conturat cele două caractere fundamentale ale monetei : instrument de schimb și unitate metrologică, de calcul.

Spre a înțelege regimul monetar al orînduirii feudale, este necesară o succintă prezentare a sistemului bănesc instituit de Carol cel Mare, deoarece, prin sfărîmarea acestui sistem, s-a ajuns la mixtura valutară a evului mediu. Sistemul monetar carolingian avea următoarele caractere : era monometalist, monopolist, nominalist și teritorial. În consecință : speciile monetare erau toate de argint, printre cele mai frecvente figurînd *dinarul* și subdiviziunea lui, *obolul* ; dreptul de a bate monete constituia prerogativa exclusivă a suveranului, un drept regalian care nu putea fi delegat, ci trebuia exercitat în regie directă ; valoarea înscrisă pe monetă — valoarea nominală — corespundea valorii comerciale, nu exista deci un decalaj între ele (principiul nominalist) ; circulația monetelor astfel emise era obligatorie și exclusivă pe teritoriul asupra căruia se întindea autoritatea politică a emitentului (principiul teritorialității). Pentru vastul imperiu carolingian, moneda îndeplinea o misiune importantă, reglementînd și stimulînd procesele vieții economice.

Prin sfărîmarea organismului politic al lui Carol cel Mare, sistemul lui monetar urmează destinul sistemului politic și economic. Argintul își pierde hegemonia legală ; detronarea lui este efectul a doi factori : unul de natură

economică, raritatea metalului, care determină eroziunea monetelor, subțiere lor, reducându-le valoarea întrinsecă sub cea nominală; al doilea factor est de natură politică, tendința spre cîștiguri nelimitate ale noilor emitenți, prin cipii locali, biserica, orașele. Pentru a se face față cerințelor pieții și insa țiabilității autorităților feudale, este monetizat și aurul; noul sistem, bime talist, va ridica problema reglării cursului, pe care orînduirea feudală nu va putea rezolva. Monopolul regalian al baterii monetei se fracționează; treptat pînă la desființare, fiecare comunitate politică sau administrativă pu tînd bate monetă fără o licență și control efectiv din partea suzeranulu feudal. Reducîndu-și valoarea reală sub cea nominală, monetele sînt impus forțat de emitenți pe teritoriul jurisdicției lor, deci o aplicare arbitrară i principiului nominalist. În sfîrșit, aceste monete degradate nu vor putea cir cula decît pe teritoriul autorității emittente, deci nu vor putea servi ca in strument în schimbul internațional.

Haosul provocat de destrămarea sistemului monetar carolingian a fos totuși, în parte, jumat de presiunea nevoilor economice. Spre a face posibi schimbul internațional, s-a impus crearea unor monete cu o valoare reală corespunzătoare celei nominale: astfel, au apărut și cîștigat piața interna țională *ducații* și *florinii* italieni, ca monete de aur, și *groșii*, ca monete d argint. Valoarea acestor monete era determinată, în primul rînd, de greutate: și titlul lor, iar, în al doilea rînd, de importanța comerțului care le vehicula în speță comerțul cetăților italiene (Veneția, Genua, Florența). Să menționăm că atît ducatii (florinii), cît și groșii pătrund în toate țările europene, in clusiv Imperiul otoman, deoarece principiul teritorialității nu le obstacul: circulația, ei fiind acceptați ca orice marfă de preț, grație valorii reale ridi cate. Pentru a completa schița regimului monetar feudal, trebuie adăogat că imitația monetelor de largă circulație constituia o practică uzitată de toți suveranii vremii, de aceea falsurile erau în floare. Totuși, legea cererii și a ofertei opera pe piața liberă o selecție justă.

Țările române au cunoscut toate neajunsurile regimului monetar feudal. În dubla lor situație, de țări aparținînd comunității europene — cu o viață economică apreciabilă — și de țări vasale Porții ele au fost deschise, un timp, atît comerțului european cît și, mai ales, celui otoman, ale cărui monete au fost uneori impuse la cursuri nereale (principiul pseudo-nominalist). În aceeași situație de țări dependente, ele s-au văzut lipsite de prerogativa creării legale a unui sistem monetar propriu (dreptul de monopol). Ca o consecință a acestei poziții ambigue, pe piața comercială a spațiului românesc vom găsi monete străine (excepție la principiul teritorialității) chiar de la constituirea celor două state; astfel, circulau: moneta emisă de banii Sloveniei și Croației (în 1272), prin imitația dinarilor apuseni — „denarii banales” sau simplu „banales” sau *bani*; apoi, *perpera* bizantină, precum și ducatii (florinii) italieni. În perioada independenței și după aceea, în mod sporadic, voievozii români au bătut — prin imitație, — monete în bănării (haraghii) proprii, ceea ce nu atestă existența unui sistem monetar legal, deoarece monetele lor circulau paralel cu cele străine. Primele monete bătute în Țara Românească

latează din timpul lui Vladislav I Basarab (1364—1377), iar în Moldova, de pe vremea lui Petru I Mușat (1374—1392). Transilvania, ca principat autonom, a avut primele monete cu stema proprie sub domnia lui Ioan I Zapolya (1538—1540) și a continuat să bată — pînă la pierderea autonomiei — în monetăriile de la Sibiu, Satu Mare (Baia Mare), Brașov și Sighișoara.

Monetele emise de domnii români au fost :

1. În Țara Românească, trei specii — de argint, de bilon și de bronz, anume : *ducatul*, *dinarul* și *banul*. Baterea monetelor muntene a continuat, cu oarecare regularitate, timp de un secol ; încercări sporadice s-au mai făcut și după aceea (Mihnea III : 1658—1659 ; Const. Brîncoveanu : 1688—1714).

2. În Moldova, s-au bătut *groși* de argint, bilon și bronz ; *taleri*, *dinari* și *orți* de argint ; *accele* (aspri), de bronz (sub Ioan Vodă cel Viteaz — 1572—1574) ; *șalți* de bilon și bronz (sub Istratie Dabija vodă : 1661—1665) și *ducați* de aur (sub Ion Despot : 1561—1563). Emisiunile moldovene au continuat pînă în timpul domniei lui Duca Vodă (1665—1667).

3. În Transilvania s-au bătut : *ducați* de aur și *taleri* de argint (cu multipli și submultipli), precum și *groși* sau *dutce*, *groși „lați“*, *dinari creițari*, *ilingi*, *guldeni*. În afara acestor perioade, administrația rusească din timpul ocupației Moldovei și Țării Românești (1771—1774) a bătut, în monetăria de la Sadagura, două monete de bronz pentru satisfacerea nevoilor interne ale principatelor : *copeici* și *denghi*, care au avut o circulație redusă. Din motivele arătate, țările române nu și-au putut organiza un sistem monetar egal, de aceea au trebuit să accepte pe teritoriul lor monete străine, aduse de fluxul comercial sau de armatele de ocupație. Circulația monetară internă în ajunul introducerii sistemului monetar național (14/26 aprilie 1867), cunoștea peste 80 specii de toate proveniențele (turcești, austriace, rusești, olandeze, italiene, ungare etc.).

Enumerăm aici, după Gh. Zane, monetele care au circulat în prima jumătate a sec. XIX : *galbeni* — turcești noi (stambuli), austriaci, olandezi, venețieni, portughezi (icosari), — irlilici (dubli, vechi, noi), poliirlilici vechi și noi, sferturi de irlilici, rubiele, mahmudele (tari și moi), funduclii, misiri, chilîci, dodecari, diriclii, lire, nesfiele, parale noi, beșlici (jumătăți), terlici (și jumătăți), peperlici (și jum), firfirici, ruble, galbeni de platină, ruble (carboave) de 1 1/4, 1 3/4, 1/2, copeici de 30, 25, 20, 15, 10, 4 și 1, duploni, zverani, taleri convenționali florini, zwanțigi (jum. și sfert), firfirici și irlilici de argint (jum. și sfert), sorocoveți austriaci, oreițari (de mai multe țărîmi), zgripsori, techini, cremnițeri, tuluși, pitaci, groșițe, spețieși (taleri), conțaleri, zloți, laubtaleri, lei noi, mariași, tslugi, luidori, parale, colonați (jum. și sfert), friederici, altîni (jum. și sfert). La aceste specii, Mihai Romașanu, adaogă încă opt, care au circulat între 1832 și 1867 ; ecsildarii, barbuții, carbunții, hainarlîii, iuzbucii, ranzii, triarii și hairieele.

Această multitudine de monete a provocat fenomene dăunătoare procesului economic al Principatelor. Diferențele de curs între speciile de aur și de argint, pe de o parte, între cele de aur sau de argint de diferite pro-

veniențe, pe de alta, au favorizat agiotajul în paguba marelui masă a producătorilor, ceea ce a necesitat, cu deosebire la începutul sec. XIX, dese intervenții ale puterii suzerane (5 febr. 1809, *Hurm.* seria nouă, II, p. 511; 6 mai 1814, *ibid.*, p. 176) sau puterii ocupante (19 sept. 1810, *Hurm.* XIX, 2, p. 673) pentru reglarea oficială a cursului. Practic, această situație a dus la o ierarhizare spontană a monetelor după criteriul valorii intrinsece și al frecvenței de circulație, așa încât unele au căpătat curs dominant și funcție metrologică. Obișnuit, devenea dominantă cea mai valoroasă monedă de aur și corespondenta ei de argint; ambele monede constituiau un sistem monetar comercial, pe care Vistieria îl ratifica tacit, recunoscând monedei respective putere eliberatoare la plata dărilor și taxelor vamale. În același timp, monedele dominante puteau îndeplini și funcția de etalon, unitate de calcul. Privită din punctul de vedere al acestor două funcțiuni, istoria monetară a Principatelor a înregistrat următoarele sisteme comerciale: în sec. XIV, rubla sau marca (de argint) și ducatul — monede dominante; în sec. XV, zlotul — dominant, groșul — unitate monetară (Moldova); asprul — dominant, ducatul — unitate oficială (Țara Românească); în secolul XVI, aceeași situație ca în secolul precedent; spre sfârșitul acestui secol apare talerul de argint cu poziție dominantă; în secolul XVII, zlotul — moneda dominantă de aur; talerul și leul (sau leul-taler) — moneda dominantă de argint, ughiul și galbenul — monedă de aur în concurență cu zlotul; în sec. XVIII, leul — monedă dominantă de calcul, talerul — în concurență; în sec. XIX, ducatul austro-olandez — monedă dominantă de aur, sorocovașul — monedă dominantă de argint. Prin legea din 14/26 aprilie 1867, România își creează un sistem monetar național pe baza leului, punând astfel capăt regimului monetar feudal.

BIBLIOGRAFIE

Oct. Iliescu, *Moneda în România*, Buc., 1970; Costin C. Kirieșcu *Geneza monedei*, Buc., 1945; idem, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I—III Buc., 1964—1971; Const. Moisil, *Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor*, Cluj, 1924; P. P. Panaitescu ș.a., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., 1957, *Mihail Gr. Romașcanu, Considerațiuni generale asupra originii monedei*, Buc., 1932; idem, *Contribuțiuni la istoria monetară a Principatelor*, Buc., 1932; Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române* I, II (1—2), Buc., 1900; idem, *Elemente turcești în limba română*, Buc., 1885; G. Zane *Probleme monetare din trecutul economiei naționale*, Iași, 1927; idem, *Sisteme monetare și monede principale în veacurile trecute*, Iași, 1928; idem, *Economia de schimb în Principatele Române*, Buc., 1930; Ant. Bartal, *Glossarium...*; Du Cange, *Glossarium...*; *Enciclopedia italiana*, vol. XVIII, Roma, 1949; *Der Grosse Brockhaus*, vol. XIII, Leipzig, 1932 *Grand Larousse encyclopédique*, vol. 7, Paris, 1963; H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Buc., 1906.

*

accea (тс. akča, albicios). Mică monedă turcească bătută din argint (1/2 sau 1/3 drahmă); valoare, 1/3 dintr-o para sau un aspru; unitate monetară a Imperiului otoman. A fost o imitație a vechii monede bi

zantine, asprul (ngr. aspros, alb). A circulat pe tot cuprinsul Imperiului otoman și în ținuturile rusești; în țările române, este întâlnită pînă la jumătatea sec. XVII (*Dict. limbii române*, I, p. 472). Documentele moldovene menționează și o accea de bronz, emisă de Ioan Vodă cel Viteaz, în anul 1573, avînd greutatea de 6,52 g și valoarea probabilă a unui aspru turcesc.

Bibl : sub monetă

altîn (tc. altîn, aur, monetă de aur). A constituit, împreună cu accea și mangirul (mangărul, asprul), sistemul monetar național turcesc. În țările române, altînul a circulat (sec. XIX) în piese întregi, de jumătate și de sfert. Valoarea unui altîn a fost de 20 piaștri (lei). Dispare de pe piața internă odată cu introducerea sistemului monetar național (14/26 apr. 1867).

Bibl. : sub monetă.

altmişlic. Monetă turcescă, menționată în documentele românești din prima jumătate a sec. XIX (14 febr. 1824, *Hurm.*, X, p. 266). Pe piața internă românească, a cotat 60 parale (1 1/2 lei taleri). A fost scos din circulația internă în 14/26 apr. 1867.

ban. Termen generic desemnînd, la origine, monetele bătute din argint de banii Croației (1272), Sloveniei (*denarii banales* sau, simplu, *banales*), cu circulație în Ungaria, Transilvania și, foarte probabil, în Țara Românească; mai tîrziu, denumirea dată oricărui fel de monetă (G. Zane, *Economia de schimb...*, p. 120). În Țara Românească, Vladislav I Basarab (1364—1377) a bătut cea mai veche monetă românească, banul muntean, la 1365, în monetăria proprie (haraghie); timp de aproape un veac, voievozii următori au continuat să fabrice bani, de argint, bilon sau bronz, care au circulat pe piața internă și externă pînă în sec. XVIII. Greutatea banilor munteni a variat între 0,20—0,45 g (media = 0,35 g), iar valoarea relativă a fluctuat sub acțiunea legii cererii și a ofertei. Redăm cîteva din echivalențele cele mai statornice: în Transilvania, un ban egala valoric un obol sau 1/2 dinar; dincoace de Carpați, documentele din sec. XVII și XVIII arată următoarele echivalențe: 1/10 dintr-o costandă, 1/112 și 1/133 dintr-un taler, 1/120 și 1/133 dintr-un leu, 1/200 dintr-un ughi, 1/330 dintr-un galben, 1/110, 1/90, și 1/80 dintr-un zlot; a fost ușor inferior asprului (10 bani = 6 aspri).

Ca monetă divizionară, banul a îndeplinit funcția de instrument de plată în tranzacțiile comerciale mărunte, în achitarea taxelor vamale sau unor dări; dată fiind largă sa circulație, a servit și ca monetă de calcul, funcție pe care și-a păstrat-o apoi chiar după dispariția

efectivă de pe piața comercială (1595, *Hurm.*, III, 2, p. 406 ; 28 apr. 1600, *ibid.*, IV, 1, p. 43).
Bibl. : sub moneta.

batcă, babă (pol. babka, ban). Denumire dată unei vechi monete poloneze de aramă. O găsim menționată în documentele interne din Transilvania (mg. batká, babka), unde circulă ca moneta divizionară, echivalentă unui obol, unui sfert de creițar, sau jumătăți de dinar, în tot sec. XVIII.

beșlic (tc. beş, cinci). Moneta turcească valorînd 5 piaștri. În țările române a pătruns odată cu invazia monetelor turcești de la începutul sec. XIX, sub forma de beșlici întregi și jumătăți (poli) (14 febr. 1824, *Hurm.*, X, p. 266). Dispare din circulația internă în 14/26 apr. 1867).

caragros (tc. Kara guruş). Una dintre cele trei monete etalon ale Imperiului otoman. Pe piața internă a țărilor române apare în sec. XVIII și se menține pînă după mijlocul sec. XIX. În 1709, valoarea cea mai mult decît un leu (3000 caragroși = 3500 lei) ; în 1719, un firman îi stabilește cursul la 181 aspri, iar în 1812, sînt semnalate două variații de caragroși, una valorînd 2,25 lei, cealaltă 3,15 lei. În afară de caragroșii turcești, a circulat pe piața românească și o specie de origine germană, denumită caragros nemțesc. Iese din circulația internă în 14/26 apr. 1867.

colonat. Moneta de origine spaniolă, a circulat intens în Imperiul otoman. Bătut din argint, colonatul s-a mai numit ca toate monetele din acest metal — taler spaniol. Denumirea de colonat se datorește coloanelor imprimate pe una dintre fețe. În țările române, este semnalat cu deosebire în sec. XIX, cînd circulă sub formă de piese întregi, jumătăți și sferturi. Colonatul a reprezentat valoarea a „5 lei, 43 bani de ai noștri“ (14 febr. 1826, *Hurm.* X, p. 339). A avut o circulație redusă pînă la introducerea sistemului monetar național.

copeică (rus. Kopejka). Moneta de aramă, emisă în Rusia după 1725, cînd s-a monetizat rubla ; reprezintă 1/100 dintr-o rublă de argint. Pe piața internă românească, documentele o înregistrează în sec. XVIII și XIX. Între 1771 și 1774, administrația rusească din țările române a bătut, în monetăria de la Sadagura, o serie de copeici din bronz, cu pondere variată, pentru uzul țărilor ocupate. Aceste copeici, valorînd mai puțin de o para, au avut o circulație redusă. Interesant, în legătură cu această emisiune, este faptul că piesele respective, destinate ambelor principate, aveau imprimate pe o față stemele alăturate ale Țării Românești și Moldovei ; ele constituie, astfel, prima încercare de a se crea un sistem bănesc unitar al țărilor române.

Copeica a servit în tranzacțiile mărunte și a dispărut odată cu introducerea sistemului monetar național (14/26 apr. 1867).

costandă, constandinat (probabil din ngr. Konstantinato). A indicat o veche monedă bizantină de argint, purtând efigia lui Constantin cel Mare sau a altui împărat bizantin; după D. Cantemir, ar fi fost emisă de împăratul Constans. În țările române este semnalată încă de la sfârșitul sec. XVI (1596 — apud O. Iliescu, p. 50), iar prin sec. XVII și XVIII, sub forma unei piese de argint poloneze, a avut o circulație intensă. Valoarea constandei a variat: 3 groși, 10 (și 13) bani sau un potronic (Mold.), 6 (și 14) aspri, 1/13 dintr-un taler, 1/5 dintr-un ducat (în 1642) (v. *Dicționarul Limbii Române*, vol. I, 1, II, fasc. X). A servit ca instrument de plată în tranzacțiile curente: chirie pentru transport, vânzări, datorii etc.

creițar, crucer (germ. Kreuzer, cruce). Monedă divizionară, și-a luat numele de la crucea imprimată pe una dintre fețe. Cea mai veche specie de creițar a fost bătută în Tirol la 1270; din 1551, creițarul a fost inclus în sistemul monetar al Imperiului german. În sec. XVIII, s-au bătut și creițari de aramă. Creițarul de argint cântărea 0,37 g și valoarea 1/60 dintr-un galben sau 1/90 dintr-un taler imperial. Documentele românești îl menționează ca instrument de plată în tranzacțiile mărunte, în sec. XVIII și XIX, cu deosebire în Transilvania. Pe piața românească, au circulat specii de argint de diverse mărimi, de 3, 5, 10 și 20 creițari (zwanziger, zwantigi, sfanțici), precum și specii de aramă de 1, 1/2 și 1/4 creițari. Valoarea creițarului era, în Transilvania, de 2 fenigi ungurești sau 1/2 polturac, iar în Țara Românească, pe la 1826, de 4 parale. Dispare din circulația internă în 14/26 apr. 1867.

dinar, denar (lat. deni, câte zece). A indicat la romani o monedă de argint în valoare de 10 ași; preluat de Bizanț (dinarion) și de arabi (dinar), a desemnat diverse monete de argint și aramă sau moneta în general. Dinarul, cu denumiri derivate din etimonul latin și de proveniențe diverse (denaro, denier, penny, phennig), a fost una dintre monetele larg răspândite în țările europene. În spațiul românesc, dinarul este menționat încă din sec. XIII: Transilvania și Țara Românească au cunoscut un „dinar banal”, emisiune a banilor Sloveniei (1255—1325), un dinar de proveniență vieneză (1264—1338) și altul unguresc (1323—1382). Toate aceste specii erau bătute din argint și aveau o greutate medie de 0,75 g. Din sec. XIV pînă în sec. XVIII, a circulat în țările române (cu deosebire în Țara Românească și Transilvania) un dinar muntean, monedă de argint, bătută în monetăria („haraghia”) proprie a Basarabilor: primul dinar muntean, emis de Vladislav I. Basarab (Vlaicu, 1364 — c. 1377) în anul 1365, avea

greutatea medie de 0,70 g și valoarea un dinar unguuresc sau 2 bani a 0,35 g ; un alt dinar, emis de Radu I (1377—1383), avea greutatea medie de 0,63 g. În Transilvania, au mai circulat : un dinar de argint (0,58 g), emis în perioada 1538—1753, cu o valoare de 1/10 dintr-o ducă sau 1,30 bani, și un al doilea (0,50 g), emis între 1753 și 1780 ; în această din urmă perioadă, s-a emis și un dinar de aramă. Dinarul a servit ca monedă divizionară în tranzacțiile mărunte de pe piața internă.

dodecar (ngr. dodeka, doisprezece). Monedă de aur turcească, valorînd 12 piaștri. Pătrunde pe piața românească în sec. XIX (prima jumătate) și dispăre după introducerea sistemului monetar național.

ALEXANDRU CONSTANTINESCU

Bibliografie

BIBLIOGRAFIE ISTORICĂ SELECTIVĂ COMENTATĂ (1974)*

LUCRĂRI GENERALE

- T. Bo drogi, *Arta Indoneziei și a insulelor din sud-estul asiatic*, Buourești, Ed. Meridiane, 1974, 158 p., colecția „Arte și civilizații”. Lucrarea cu caracter monografic cuprinde o expunere amplă asupra istoriei artei indoneziene din antichitate pînă la începutul secolului XX; este însoțită de o bogată ilustrație.
- I. Hurdubeșiu, Fl. Mîrșu, N. Nicolaescu, Gh. Părnuță, I. Stănculescu, *Cîmpulung-Muscel. Ieri și azi. Istoria orașului*, București, 1974, 384 p. Monografia cuprinde istoria orașului din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre, subliniindu-se principalele aspecte ale dezvoltării, economice, sociale, politice, administrative și culturale în răsîmp de peste 600 de ani.
- M. Neagoe, *Mari bătălii din istoria lumii*, vol. II, Craiova, Ed. Scrisul românesc, 1974, 306 p.
Avînd un caracter de popularizare, volumul cuprinde o expunere sumară a bătăliilor din diferite părți ale lumii, cu precădere a celor din Europa, din sec. XVI pînă în octombrie 1944.
- A. Vianu, C. Mureșan, *Președinți la Casa Albă*, București, Ed. politică, 1974, 669 p. Cuprinzînd biografiile celor 36 de președinți ai S.U.A., de la George Washington pînă la Richard Nixon, lucrarea prezintă, totodată, aspecte din istoria S.U.A. din sec. XVIII pînă astăzi.

LUCRĂRI SPECIALE

Istoria României Epoca veche

- D. Berciu, *Unele probleme ridicate de recente descoperiri arheologice de la Ocnița-Vilcea*, în R.I., 1/1974, p. 73—84.

* *Lista abrevierilor*: A.I.I.A. = Anuarul Instit. de Istorie și Arheologie, Iași. A.I. = Anale de istorie; E.S. = Era Socialistă; R.I. = Revista de Istorie; R.R.H. = Revue Roumaine d'Histoire; S.A.I. = Studii și articole de istorie; S.I.S.E.E. = Studii de istorie sud-est europene; S.M.I.M. = Studii și materiale de istorie medie; S.S.C. = Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu, Cluj.

Pe baza materialelor arheologice descoperite, autorul afirmă că regiunea respectivă a fost populată din neolitic, că timp de un mileniu se constată o continuitate a existenței populației locale, că pe baza inscripțiilor de pe ceramici se poate localiza aici Buridava și Marcodava.

I. Dem, *Dacoromania — o realitate istorică, bază a formării poporului român*, în E.S., 19/1974, p. 37—39.

Pe baza cercetărilor arheologice din ultimele decenii, autorul arată că procesul romanizării Daciei a început încă din sec. I. î.e.n., că el s-a extins și asupra teritoriului locuit de dacii liberi, continuând și după 271 e.n.

I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, Ed. Dacia, 1974, 394 p.

În lucrare se prezintă, în prima parte, drumurile și stațiunile comerciale din Dacia, comerțul cu produse elenistice și romane, produse dacice, destinate schimbului, negustorii antrenați și operațiile comerciale, etc. În partea a II-a se dă un cata'og sistematic al materialelor arheologice folosite ca izvoare.

Alex. Suceveanu, *La defense du litoral de la Dobroudja à l'époque romaine (I—III siècles de n.e.)*, în R.R.H., 2/1974, p. 217—238.

Studiind documentele epigrafice și sistemul de fortificații descoperite în cetățile grecești din Dobrogea, autorul arată condițiile istorice în care administrația romană s-a apărat contra atacurilor migratorilor.

Alex. Vulpe, *Probleme actuale privind metalurgia aramei și bronzului în epoca bronzului în România*, în R.I., 2/1974, p. 243—256.

Autorul susține că după o perioadă de stagnare, metalurgia aramei se dezvoltă din nou din anul 2000 î.e.n. și că metalurgia autohtonă a bronzului nu numai că nu a suportat influențe străine dar a avut ea însăși înfrîurire asupra culturii Europei Centrale.

Epoca medie

V. Atanasiu, *Bătălia de la Jiliste*, București, Ed. militară, 1974, 92 p.

Alcătuită cu prilejul aniversării celor 400 de ani de la acest important eveniment militar, autorul își concentrează expunerea asupra a două probleme: lupta antiotomană a lui Ioan Vodă cel Viteaz și ecoul acestei bătălii în Europa. Cartea are planuri, hărți și ilustrații.

D. Bădăran, I. Caproșu, *Iași vechilor zidiri pînă la 1821*, Iași, Ed. Junimea, 1974, 424 p.

Lucrarea cuprinde trei părți: 1. Iași de la începuturi pînă la mijlocul sec. XVI; 2. Iași între 1564—1711; 3. Iași între 1711—1821. În fiecare parte sînt prezentate: dezvoltarea economică, socială, culturală. În context se dau numeroase ilustrații, facsimile, planșe, hărți.

P. Cernovodeanu, *Les voyageurs français en presence des réalités roumaines de la période phanariote*, în R.R.H., 5—6/1974, p. 735—753.

Autorul prezintă lucrările monografice, rapoartele, jurnalele de campanie, notele de drum ale călătorilor francezi prin țările române în epoca studiată.

P. Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, Ed. Meridiane, 1974, 382 p.

În lucrare sînt prezentate în mai multe articole principalele monumente feudale din Curtea de Argeș, Cîmpulung-Muscel și Tîrgoviște. Expunerea este însoțită de o bogată ilustrație, planuri, schițe.

S. Columbeanu, *Birul în Țara Românească (1775—1831)*, în S.M.I.M., VII, 1974, p. 259—276.

Pe baza documentelor studiate, autorul arată că în perioada analizată birul a sporit de patru ori și jumătate.

F.I. Constantiniu, *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească*, în S.M.I.M., VII, 1974, p. 69—100.

Studiul ogîndește ecoul pe care l-a avut în mentalitatea țărănimii asuprirea socială și economică care va genera bazele „legale” ale răscoalelor antif feudale.

Idem, *Premisele apariției statelor feudale românești*, în S.A.I., XXVI, 1974, p. 5—11.

Autorul face o analiză a premiselor economice, sociale, politice (interne și externe), pe baza ultimelor cercetări ale acestei probleme.

M. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane, Iancu de Hunedoara*, București, Ed. militară, 1974, 194 p.

Avînd un caracter biografic, lucrarea scoate în evidență mai ales contribuția lui Iancu de Hunedoara la organizarea armatei, la perfecționarea artei militare și la lupta antiotomană din vremea sa. În anexe se dau planuri de luptă și ilustrații.

Lidia Demeny, *Relațiile ruso-sîrbe în anii 1806—1812*, în S.I.S.E.E. I., p. 127—157.

Pe baza documentelor publicate, autoarea prezintă aspecte ale luptei de eliberare a poporului sîrb de sub stăpînirea otomană și poziția Rusiei țariste față de această luptă.

D. Mioc, S. Caracaș, C. Bălan, *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. XXIV (1633—1634), București, Ed. Academiei, 1974.

Volumul cuprinde 422 documente (românești, slave și grecești) din care 332 sînt originale, menite să ilustreze aspecte economice, sociale, administrative, culturale, juridice de la începutul domniei lui Matei Basarab.

* * * *Documente privind istoria României, Colecția Eudoxiu Hurmuzaki, Serie Nouă IV, Rapoarte diplomatice ruse, 1797—1806*, București, Ed. științifică, 1974, 681 p.

Volumul cuprinde 608 documente din arhivele U.R.S.S. în limba franceză și rusă. Pe baza lor se pot studia relațiile ruso-turce și româno-ruse din epoca respectivă.

Gh. Georgescu-Buzău, Constantin Șerban, *Răscoala de la 1784 din Transilvania de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan*, București, Ed. politică, 1974, 294 p.

Monografia cuprinde o amplă expunere asupra cauzelor, izbucnirii, desfășurării și înfrîngerii răscoalei. Fiecare din cele 13 capitole are o amplă bibliografie.

I. Gheție, *Inceputul scrisului în limba română*, București, Ed. Academiei, 1974, 211 p.

Pe baza unor noi cercetări, autorul susține că limba română a fost folosită în scris între 1450—1520, cu litere chirilice, iar cu litere latine între 1560—1570.

Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în S.I.S.E.E., I, p. 43—126.

Autoarea dovedește că între 1394—1420 Dobrogea s-a aflat sub stăpînirea domnilor Țării Românești; După 1420 pînă la 1878 turcii au stăpînit efectiv această provincie pînă la linia Isaccea-Ieniș'a. Cît privește partea de N.E. a Dobrogei și

gurile Dunării, acestea s-au aflat sub stăpânirea Moldovei pînă la 1484 cînd regiunea este cucerită de turci.

- Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, Ed. militară, 1974, 112 p.
 Lucrarea cu caracter de popularizare a fost întocmită cu prilejul comemorării a 400 de ani de la moartea fostului domn al Moldovei.
- N. Grigoraș, *Imunitățile și privilegiile fiscale în Moldova (de la întemeierea statului și pînă la mijlocul sec. XVIII)*, în R.I., 1/1974, p. 55—77.
 Autorul constată spre sfîrșitul sec. XVI o tendință de reducere a privilegiilor de imunitate, iar în sec. XVIII chiar suprimarea lor. Cît privește privilegiile fiscale, acestea au fost acordate tuturor claselor și păturilor sociale.
- Anca Iancu, *Știri despre români în izvoare istoriografice sîrbești (sec. XV—XVII)*, în S.I.S.E.E., I, p. 7—41.
 Știrile date fragmentar sînt însoțite de observații critice. Autorul subliniază importanța lor pentru istoria României în evul mediu.
- Oct. Iliescu, *Chilia în veacul al XIV-lea*, în S.S.C., p. 284—291.
 Autorul prezintă cîteva aspecte urbanistice reflectate în documente recent publicate (actele notarului genovez Antonio de Podenzolo).
- Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Organizarea și viața culturală a companiei „grecești” din Brașov (sfîrșitul sec. XVIII—prima jumătate a sec. XIX)*, în S.I.S.E.E., I, p. 159—212.
 În lucrare este subliniat rolul important pe care l-au avut negustorii „greci” din Brașov pentru dezvoltarea economică și socială a populației locale.
- D. Prodan, *Desființarea șerbiei în Transilvania*, în S.M.I.M., VII/1974, p. 19—68.
 Reluînd vechi cercetări în acest domeniu, autorul face o amplă analiză a condițiilor de șergie în Transilvania și a evoluției acesteia înainte și după emiterea patentei din 22 august 1785. În anexă se dau 10 documente din anii 1781—1785.
- N. Stoicescu, *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în sec. XVI—XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta*, în A.I.I.A., p. 251—256.
 Autorul scoate în evidență unul din mijloacele care a contribuit în evul mediu la organizarea similară administrativă și politică a celor două țări românești.
- C. A. Stoide, *Frămîntări în societatea moldovenească la mijlocul sec. XVI*, în A.I.I.A., 1974, p. 63—72.
 Articolul cuprinde un aspect din istoria socială a Moldovei pe timpul lui Ion Vodă cel Viteaz, ale cărui origini sînt din timpul domniilor lui Alexandru Lăpușneanu și Bogdan Lăpușneanu.
- Constantin Șerban, *Știri despre răscoala lui Horia într-un ziar spaniol, în R. I., 10/1974*, p. 1523—1535.
 Ziarul spaniol de unde au fost reproduse integral cele 18 texte din anexă este „Gazeta de Madrid”.
- Idem, *Medierea conflictelor interstatale est-europene de către domnii moldoveni în sec. XVII*, în S.S.C., p. 593—598.
 În articol este oglindit un aspect al tradițiilor diplomației românești medievale.
- Șt. Ștefănescu, *Demografie, dimensiune a istoriei*, Timișoara, Ed. Facla, 1974, 171 p.
 Lucrarea este un bilanș al cercetărilor autorului privind unele probleme ale demografiei istorice românești medievale (demografie rurală, demografie urbană etc.).

Răzvan Teodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X—XIV)*, București, Ed. Academiei, 1974, 381 p.

În lucrare se face o privire de ansamblu asupra începuturilor culturii românești sub raport istoric, arheologic, artistic. Autorul fixează și locul civilizației românești în cadrul civilizației europene în epoca studiată.

Emil Vîrtosu, *Ionică Tăutul. 1795—1830. Scrieri social-politice*, București, Ed. științifică, 1974, 365 p.

Lucrarea cuprinde un studiu asupra vieții și activității cunoscutului om politic moldovean, o culegere de texte inedite din scrierile social-politice precum și o parte din corespondența acestuia.

* * * 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, București, Ed. Academiei, 1974, 140 p.

Lucrarea cuprinde 11 comunicări ținute la sesiunea științifică intitulată „Dimitrie Cantemir”, organizată de Academia R. S. România, în care se oglindesc diferite aspecte din viața și activitatea marelui om de știință român de nivel european.

Epoca modernă

N. Adăniloai, *Abordarea problemei agrare în timpul revoluției din 1848 și soluționarea ei prin reforma agrară din 1864*, în S.A.I., XXVII—XXVIII, 1974, p. 72—84.

Autorul prezintă evoluția problemei agrare în țările române înainte și în timpul revoluției de la 1848, arătând și cum, după 1848, lupta împotriva relațiilor agrare feudale a devenit parte integrantă a mișcării pentru formarea și organizarea statului național român.

N. Adăniloai, A. Petric, *Unirea de la 1859, și însemnătatea ei istorică*, București, Ed. politică, 1974, 80 p.

Apărută în colecția „Fiile de istorie”, lucrarea cuprinde următoarele probleme: Premisele și tendințele unității politice românești; Unitatea națională în viziunea revoluționară pașoptistă; Acțiuni unioniste după revoluția din 1848; Unirea ca act istoric al națiunii române; Însemnătatea Unirii pentru dezvoltarea poporului român.

L. Boicu, *Idei și atitudini europene față de emanciparea națională a românilor (1821—1830)*, în S.S.C., p. 610—616.

Pe baza documentelor recent publicate, autorul arată cum țările române au devenit, după revoluția din 1821, o problemă europeană și cum timp de aproape un deceniu au fost în atenția cabinetelor marilor puteri de pe continentul nostru.

P. Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, București, Ed. științifică, 1974, 306 p.

Principalele capitole ale lucrării sînt: 1. Evoluția social-economică în 1878—1888; 2. Acțiuni guvernamentale și de opoziție, 1878—1888; 3. Intensificarea activității politice în anii 1881—1884; 4. Guvernarea liberală autoritară din 1885—1887; 5. Campania electorală și alegerile din ianuarie 1888. Intensificarea activității opoziției și căderea guvernului I. C. Brătianu.

V. Cristian, *Relația trecut-prezent-viitor în concepția revoluționarilor români de la 1848*, în S.S.C., p. 352—356.

Autorul dezvoltă un aspect al tacticii revoluționarilor români din 1848 care, luptând pentru cucerirea puterii politice, au considerat necesară legarea acțiunilor lor prezente de trecutul îndepărtat dar și de cerințele viitorului patriei lor.

- I. Georgescu, *Între două revoluții*, Craiova, Ed. Scrisul românesc, 1974, 422 p.
În lucrare este cuprinsă epoca din istoria României de la 1848 pînă la mijlocul secolului XX, accentul punîndu-se pe mișcarea revoluționară și muncitorească.
- T. Georgescu, I. Ilincioiu, *1907, intelectualitatea și răscoala*, Craiova, Ed. Scrisul românesc, 1974, 184 p.
Într-o nouă interpretare sînt tratate următoarele aspecte: mișcarea socialistă și problema agrară pînă la 1907; curente și concepții progresiste despre lumea satului românesc la îngemănarea a două secole; intelectualitatea satelor și a orașelor în sprijinul țărănimii răscolate.
- I. Gheorghiu, I. Șendrulescu, *Relațiile externe ale României în perioada 1900—1914*, în S.A.I., XXVII—XXVIII, 1974, p. 85—98.
Principalele capitole ale studiului sînt: 1. Relațiile României cu marile puteri pînă la izbucnirea primului război balcanic. 2. Relațiile României cu statele balcanice pînă la încheierea păcii de la București (1913). 3. Relațiile României cu marile puteri în perioada octombrie 1912—iulie 1914.
- D. Hurezeanu, *România modernă în perspectiva procesului istoric european*, în E.S., 9/1974, p. 33—37.
Reluînd o problemă aflată în discuția specialiștilor, autorul arată cum istoria modernă a României s-a integrat armonios în procesul istoric european la vremea respectivă, avîndu-și propria sa mișcare evolutivă.
- A. Iordache, *Alexandru G. Golescu (1819—1881)*, București, Ed. științifică, 1974, 111 p.
Apărut în colecția „Oameni de seamă”, studiul cu caracter biografic, oglîndește în special activitatea acestuia din timpul revoluției de la 1848 și din epoca Unirii Principatelor.
- Gh. Platon, *Rădăcinile istorice ale revoluției române de la 1848*, în A.I.I.A., 1974, p. 37—62.
Integrînd revoluția română din 1848 în cea europeană, autorul face o analiză a realităților istorice din țările române din secolul care a precedat-o ajungînd la concluzia că declinul ei a avut aceleași cauze existente și în celelalte țări de pe continentul nostru.
- Idem, *Informații privind orientarea politică a României la sfîrșitul secolului XIX*, în S.S.C., p. 396—404.
Pe baza unor documente de arhivă din Belgia, se scoate în evidență situația critică a României privind raporturile ei cu puterile din Tripla Alianță.
- V. Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867—1918 și lupta sa pentru unire*, București, E.D.P., 1974, 221 p.
Principalele probleme tratate sînt: Ideea de unitate națională în învățămîntul românesc din Transilvania; Școala din Transilvania — factor de cultivare și dezvoltare a conștiinței unității naționale; Participarea corpului didactic din Transilvania la pregătirea și realizarea actului Unirii.
- I. Rădulescu-Valasoglu, *Alexandru Ioan Cuza și politica europeană*, București, Ed. Academiei, 1974, 200 p.

Apărută în colecția „Istorie și civilizație”, lucrarea cuprinde politica externă a Principatelor Unite și scoate în evidență calitățile de diplomat de seamă pe care le-a avut A. ex. Ioan Cuza.

- I. R a n c a, V. Nițu, *Avram Iancu. Documente și bibliografie*, București, Ed. științifică, 1974, 350 p.

În lucrare sînt cuprinse: 18 documente interne despre Avram Iancu, 20 de mărturii contemporane, precum și o bibliografie cu 1145 titluri a documentelor, studiilor, articolelor, creațiilor literare, informațiilor și relatărilor despre Avram Iancu, publicate pînă în prezent.

- * * * *Revoluția de la 1848 în țările române. Culegere de studii*, București, Ed. Academiei, 1974, 326 p.

Dintre studiile incluse în culegere menționăm: D. Berindei, Programul intern al revoluției române din 1848—1849; N. Adăniloae, Revoluția de la 1848 și problema unității naționale; Gh. Platon, Masele și revoluția română din 1848; Constantin Șerban, Ecoul revoluției române de la 1848 în presa europeană; V. Netea, Presa română în timpul revoluției de la 1848; V. Curticăpeanu, Istoriografia revoluției române de la 1848—1849.

- A. S t a n, *Vasile Boerescu*, București, Ed. științifică, 1974, 117 p.

Apărută în colecția „Oameni de seamă”, lucrarea cu caracter biografic prezintă și unele aspecte din istoria României moderne, de la revoluția română din 1848 pînă la sfîrșitul sec. XIX.

- V. V e s a, *Franța și decizia României de a intra în primul război mondial*, în S.S.C., p. 622—631.

Pe baza unor documente de arhivă recent descoperite, autorul arată puternicul sprijin pe care l-a dat guvernul francez, în 1916, României pentru a intra la momentul oportun în primul război mondial.

Epoca contemporană

- E. B a n t e a, *Insurecția națională antifascistă din România în jurnalul de război al grupului de armate german „Ucraina de sud”*, în R.I., 6/1974, p. 907—923; 7/1974, p. 1065—1081.

Autorul face o analiză a reacției politice și militare a forurilor naziste după izbucnirea insurecției naționale antifasciste, așa cum este oglindită în documentul menționat.

- * * * *Bilanț rodnic mobilizator*, București, Ed. politică, 32 p. + 48 planșe.

Lucrarea oglindește îndeplinirea planului de dezvoltare economico-socială a României din anul 1973.

- G h. B u z a t u, *Importanța insurecției naționale antifasciste armate*, în A.I.I.A., 1974, p. 1—6.

În articol sînt trecute în revistă presa vremii și unele lucrări de specialitate aparținînd istoriografiei străine marxiste și nemarxiste care evocă acest eveniment epocal din istoria României contemporane.

- T r. C a r a c i u c, *România — factor activ al progresului contemporan. Opinii externe*, București, Ed. politică, 1974, 82 p.

Inclusă în colecția „Fieile de istorie”, lucrarea prezintă modul cum s-a reflectat pe plan extern istoria României din ultimele trei decenii.

C. Căzănișteanu, M. E. Ionescu, *Partidul Comunist Român — organizatorul și conducătorul rezistenței naționale antifasciste (1941—1944)*, în E.S., 13/1974, p. 22—26. Elaborat cu prilejul aniversării celor trei decenii de la eliberarea țării de sub dominația fascistă, articolul evocă modul cum P.C.R. a pregătit și înlăptuit insurecția națională antifascistă din august 1944.

Ilie Ceaușescu, *U.T.C. și tineretul din armată. 1922—1944*, București, Ed. militară, 1974, 248 p.

Pe baza documentelor publicate și de arhivă, autorul arată cum U.T.C. orientându-se după politica și gândirea militară a P.C.R., și-a definit atitudinea față de armată, a organizat propaganda în rândurile militarilor și a desfășurat acțiuni revoluționare antigovernamentale între cele două războaie mondiale.

I. Chiper, *Participarea armatei române la războiul antibitlerist în memorialistica militară română*, în R.I., 8/1974, p. 1167—1186.

În articol se arată cum memoriile de război analizate completează cu date noi documentele de arhivă privind istoria României de la 23 August 1944 pînă la 8 mai 1945.

Fl. Constantiniu, *Insemnătatea istorică a insurecției și ecoul ei internațional*, în S.A.I., XXVII—XXVIII, 1974, p. 25—30.

Pe baza unor lucrări recent apărute peste hotare, autorul subliniază că insurecția din august 1944, a avut ca rezultat prăbușirea dominației hitleriste nu numai în România dar și din partea sud-estică a continentului nostru, devenind prin aceasta unul din cele mai importante evenimente ale celui de-al doilea război mondial.

* * * *Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, București, Ed. militară, 1974, 395 p.

Lucrarea este o culegere de 31 referate și comunicări prezentate la două sesiuni științifice organizate la București în vara anului 1974 în cinstea celei de-a 30-a aniversări de la eliberarea României de sub dominația fascistă. Pe baza lor se poate urmări dezvoltarea rezistenței și pregătirea insurecției, desfășurarea insurecției, semnificația istorică a insurecției și a alăturării României la coaliția antihitleristă, semnificația insurecției pentru schimbarea regimului politic din România.

V. Liveanu, *Rolul P.C.R. în pregătirea insurecției naționale antifasciste (în lumina izvoarelor publicate în anii 1944—1947)*, în R.I., 8/1974, p. 1145—1166.

Pe baza materialelor apărute în presă în special cu caracter memorialistic, autorul stabilește rolul P.C.R. ca organizator și îndrumător al forțelor revoluționare antifasciste care au înlăptuit cu succes insurecția armată națională antifascistă.

Idem, *Forme de acțiuni revoluționare în perioada 1944—1947*, în E.S., 11/1974, p. 42—45. Elaborat cu prilejul aniversării celor trei decenii de la Eliberare de sub dominația fascistă, articolul evocă modul cum au fost realizate marile transformări social-economice din 1944—1947, cu sprijinul și sub conducerea nemijlocită a P.C.R.

L. Loghin, Alex. Petricean, *Gărzile patriotice din România*, București, Ed. militară, 1974, 151 p.

Autorii prezintă condițiile istorice ale apariției gărzilor patriotice în România, contribuția lor la victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944, activitatea lor în perioada postbelică pentru instaurarea și consolidarea regimului democratic în țara noastră.

- G. h. Matei, *Contribuția insurecției naționale antifasciste din România la prăbușirea frontului hitlerist din Balcani reflectată în documente ale timpului*, în R.I., 6/1974, p. 835—846.
Documentele folosite de autor provin din arhive și din presa vremii din R.P. Bulgaria, R.S.F. Iugoslavia, Grecia și Turcia.
- * * * *Naționalizarea și progresul economic social*, București, Ed. politică, 1974, 320 p.
Lucrarea este o culegere de comunicări prezentate la colocviul internațional organizat la București (23—26 oct. 1973) cu tema: Probleme ale făuririi și dezvoltării bazei economice a socialismului. Cîteva din ele se referă și la actul istoric al naționalizării din 1948 și urmările lui în dezvoltarea economiei din România socialistă.
- I. S t ă v ă r u ș, *Elena Văcărescu*, București, Ed. Univers, 1974, 292 p.
Avînd un caracter biografic, lucrarea dezvăluie rolul pe care l-a avut Elena Văcărescu, distins om de cultură, scriitor și diplomat de seamă, în relațiile internaționale ale României în primele patru decenii ale secolului nostru.
- T. r. U d r e a, *Făurirea Frontului Unic Muncitoresc (1940 — apr. 1944)*, în R.I., 6/1974, p. 847—856.
Pe baza documentelor publicate și de arhivă, autorul arată cum realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare a contribuit, ca factor esențial, la pregătirea și înlăturarea insurecției naționale antifasciste și antiimperialiste din august 1944.

Istoria universală

Epoca veche

- J. M. Finley, *Vechii greci*, București, Ed. Eminescu, 1974, 240 p.
Traducere din limba engleză, lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cine erau grecii; epoca obscură și poemele homerice; Grecia arhaică, cetate-stat clasică; literatura; știința, filozofia și etica populară; artele plastice; epoca elenistică. În anexă se dă un tabel cronologic.
- M. G r a m a t o p o l, *Civilizația elenistică*, București, Ed. enciclopedică română, 1974, 364 p.
Folosind lucrări recent apărute de istorie și arheologie, autorul prezintă o sinteză, într-o viziune originală, asupra unor aspecte ale acestei civilizații căreia îi găsește originile în epoca ce a precedat-o și care a avut consecințe asupra dezvoltării civilizației romane.
- P a u s a n i a s, *Călătorie în Grecia*, vol. I, București, Ed. științifică, 1974, 592 p.
Redactată în sec. II e.n., lucrarea cuprinde o amplă frescă cu caracter istoric și geografia Greciei antice sub multiple aspecte: politic, economic social, militar, artistic, cultural. Ici și colo sînt date și cu privire la istoria Daciei antice.
- T. h. N. T r ă p c e a, *Illyrii și thracii*, în S.A.I., XXVI, 1974, p. 12—21.
Avînd un caracter de sinteză studiul prezintă, sintetic, aspecte economice, sociale, politice, lingvistice ale fiecărui din cele două popoare antice care s-au dezvoltat în Europa de sud-est.
- T. h. N. T r ă p c e a, *Carthagina pînă la începutul secolului al III-lea î.e.n.*, în S.A.L., XXVII—XXVIII, 1974, p. 99—105.

Articolul, avînd caracterul unei sinteze, tratează principalele etape ale apariției, dezvoltării și declinului republicii oligarhice cartagineze din sec. IX î.e.n. pînă la izbucnirea războaielor punice, insistîndu-se asupra organizării sale interne (economice, politice, sociale, culturale) și asupra relațiilor sale externe.

- D. Tudor, *Figuri de împărați romani*, București, Ed. enciclopedică română, 1974, 254 p. Sintează a istoriei Imperiului roman, lucrarea cuprinde biografiile a 16 împărați romani de la Augustus pînă la Claudiu III Gothicus (27 î.e.n. — 240 e.n.). În anexă o bogată ilustrație.

Epoca medie

Stelian Brezeanu, *Cruciada a IV-a și Imperiul latin din Constantinopol*, în S.A.I., XXVII—XXVIII, 1974, p. 106—115.

Studiind cauzele și desfășurarea cruciadei a IV-a care a pus bazele, pentru scurtă vreme, a Imperiului latin din Constantinopol, autorul corelează aceste evenimente cu evoluția situației interne și externe din Bizanț — înainte și după cucerirea sa de către cruciați.

H. Focillon, *Arta occidentală*, vol. I—II, București, Ed. Meridiane, 1974, I., Evul mediu romanic, II. Evul mediu gotic.

Lucrarea este opera capitală pentru activitatea exegetică a autorului, istoric de artă francez cu renume mondial. În cele două volume sînt tratate probleme ca: biserica romanică, decorul romanic, arta gotică timpurie, epoca clasică a artei gotice, plastica monumentelor și umanismul gotic, pictura gotică în sec. XIII—XIV, barocul gotic etc.

S. Goldenberg, *Civilizațiile precolumbiene*, în S.A.I., XXV, 1974, p. 5—16.

Autorul face o analiză amplă a străvechilor civilizații din America, înainte de sfîrșitul sec. XV, din punct de vedere politic, economic, social și cultural.

R. Manolescu, *Societatea medievală în Europa apuseană*, București, Ed. științifică, 1974, 362 p.

Pe baza unei largi informări din lucrări recent apărute, autorul prezintă o frescă amplă a societății feudale din occident.

Idem, *Unele probleme privitoare la serbia din Anglia în ultimile secole ale feudalismului dezvoltat*, în S.S.C., p. 577—581.

Autorul prezintă cîteva aspecte ale evoluției pe care a cunoscut-o renta feudală în Anglia (sec. XIV—XV) și care a avut urmări importante asupra procesului de desființare a serbiei.

C. Suter, *Rubens*. București, Ed. Meridiane, 1974, 80 p.

Lucrarea monografică cuprinde o expunere asupra vieții și activității marelui pictor flamand de la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVII. În anexă se dau planșe în alb-negru și în culori.

Constantin Șerban, *Geneza orașelor medievale europene*, în S.A.I., XXIV, 1974, p. 22—31.

Pe baza unor lucrări recent publicate, autorul prezintă liniile generale ale apariției orașelor medievale pe continentul european stabilind particularități zonale, inclusiv cele din spațiul carpato-danubian.

- Gh. Vlăduțescu, *Ereziile evului mediu creștin*, București, Ed. enciclopedică română, 1974, 160 p.
 Autorul stabilește tipologia principalelor erezii asupra cărora face o sumară analiză istorică. Lucrarea se adresează elevilor, studenților, marelui public.

Epoca modernă

- L. Bădulescu, Mircea N. Popa, *Revoluția industrială în epoca modernă*, în S.A.I. XXVI, 1974, p. 32—46.
 Autorii prezintă cauzele și premisele revoluției industriale, aria geografică de răspândire, durata ei în timp și momentul istoric de trecere la mașinism.
- L. Demeny, P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în sec. XVI—XVII*, București, Ed. Academiei, 1974, 287 p.
 Principalele capitole ale lucrării sînt: 1. Începuturile relațiilor Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania; 2. Relațiile anglo-transilvane în perioada războiului de 30 de ani; 3. Ecoul revoluției din Anglia în țările românești; 4. Încercarea de stabilire a unor relații diplomatice între Anglia lui Cromwell și Transilvania; 5. Contacte diplomatice și relațiile politice anglo-române. 1660—1714.
- R. Munteanu, *Cultura europeană în epoca luminilor*, București, Ed. Univers, 1974, 514 p.
 Lucrarea cu caracter de sinteză cuprinde o largă expunere asupra unui important capitol din cultura europeană a epocii moderne (filozofie și literatură); este foarte utilă pentru documentare la lecțiile privind cultura europeană în epoca modernă.
- J. Orieux, *Talleyrand. Sfinxul neînțeles*, București, Ed. politică, 1974, 566 p.
 Importanta lucrare cu caracter biografic cuprinde o largă expunere a vieții și activității marelui diplomat francez din epoca napoleoniană și a Restaurației. În anexă se dă o bibliografie a scrierilor lui Talleyrand și un arbore genealogic al familiei Talleyrand-Perigord.

Epoca contemporană

- Gh. Adrian, *Insurecția pariziană din august 1944*, în A.I., 4/1974, p. 128—133.
 Avînd un caracter de sinteză studiul prezintă principalele momente ale eliberării Parisului de sub stăpînirea hitleristă.
- J. H. Bagramian, *Așa a început războiul*, București, Ed. militară, 1974, 482 p.
 Lucrarea cu caracter memorialistic cuprinde o expunere asupra evenimentelor militare din ajunul izbucnirii marelui război pentru apărarea Uniunii Sovietice și începutul lui pînă la bătălia de la Moscova (decembrie 1941).
- P. Berbeu, B. Iselin, *Remagen. Podul șansei. 7 martie 1945*, București, Ed. militară, 1974, 296 p.
 Pe baza unor documente de arhivă, autorii prezintă una din operațiunile militare hotărîtoare din al doilea război mondial, cînd armatele americane, engleze și franceze au trecut pentru prima dată Rinul, ca urmare a capturării intacte a unui pod permanent.

- J. Benditer, *Situația internă a celui de-al treilea Reich oglindită în directivele lui Goebbels*, în A.I.I.A., 1974, f. 145—154
Folosind documente din arhiva Ministerului Propagandei a celui de-al III-lea Reich, autoarea arată cum războiul de agresiune declanșat de Germania hitleristă în 1939 era menit să devină o sursă de îmbogățire pentru vîrfurile politice naziste și de dificultăți economice și de pauperizare a masei populare.
- Gh. Cazan, *Insurecția din Slovacia, august 1944*, în A.I., 4/1974, p. 134—140.
Avînd un caracter de sinteză, articolul prezintă locul pe care l-a avut lupta de eliberare a poporului slovac de sub dominația hitleriștilor în ansamblul desfășurării celui de-al doilea război mondial.
- E. Cimponeriu, *Instaurarea puterii populare în unele țări dunărene*, în R.I., 8/1974, p. 1215—1237.
Autoarea prezintă condițiile istorice ale instaurării regimului de democrație populară în Jugoslavia, Bulgaria, Ungaria și Cehoslovacia.
- P. Clostermann, *Marele circ. Amintirile unui pilot de vîntoare francez din R.A.F.*, București, Ed. militară, 1974, 360 p.
Lucrarea, cu caracter memorialistic, cuprinde o expunere a războiului aerian pe frontul de vest în anii 1942—1945, aparținînd unui pilot francez din armata lui Charles de Gaulle.
- Fl. Constantiniu, *Periodizarea celui de-al doilea război mondial*, în R.I., 7/1974, p. 1039—1047.
Periodizarea propusă de autor este următoarea: 1. septembrie 1939 — aprilie 1942, cînd inițiativa strategică aparține Axei, triumful și sfîrșitul războiului fulger; 2 aprilie 1942 — iulie 1943 cînd se stabilește un echilibru strategic între beligeranți; 3 iulie 1943 — septembrie 1945, cînd inițiativa aparține aliaților.
- Sven Hassel, *Monte Casino*, București, Ed. Meridiane, 1974, 335 p.
Lucrarea este o evocare memorialistică a unui luptător din batalioanele germane S.S., în timpul luptelor din Italia centrală, în al doilea război mondial (ianuarie — mai 1944).
- Ema Nastovici, *Războiul național revoluționar al poporului spaniol*. (1936—1939), în S.A.I., XXV, 1974, p. 17—28.
În lucrare se prezintă cauzele, începutul și desfășurarea luptei revoluționare a poporului spaniol pentru apărarea democrației într-o vreme cînd vestul Europei era amenințat de instaurarea fascismului.
- * * * *Pentru o lume mai bună, mai dreaptă*, București, Ed. politică, 1974, 177 p.
Rod al muncii unui colectiv de autori, lucrarea este o culegere de 23 tratate, declarații solemne comune încheiate de România socialistă cu state din America, Asia, Africa și Europa în perioada 4 septembrie 1973—7 septembrie 1974.
- Constantin Șerban, *Debarcarea anglo-americană în Normandia* (6 iunie 1944), în R.I., 6/1974, p. 857—870.
Pe baza unui bogat material documentar și a vizitei plajelor de debarcare, autorul prezintă o expunere a uneia din importante operații de desant din cel de-al doilea război mondial care a pus capăt ocupației hitleriste în vestul Europei.
- A. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *Relațiile internaționale în acte și documente I (1917—1939)*, București, E.D.P., 1974, 348 p.

Lucrarea cuprinde 106 documente privind politica internațională dintre cele două războaie mondiale și este destinată studenților, elevilor de liceu și profesorilor de istorie.

- * * * *Ziua cea mai lungă a Japoniei*, București, Ed. politică, 1974, 285 p.
Aparținând unui colectiv de autori, lucrarea, o traducere din limba engleză, prezintă cele 24 de ore din 14—15 august 1945 când cercurile conducătoare din Japonia au deliberat asupra ultimatumului dat de aliați și au decis să se supună voinței acestora.

CONSTANTIN ȘERBAN ȘI VICTORIA ȘERBAN

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ A METODICII PREDĂRII ISTORIEI * (1974)

Documente de partid

- * * * *Directivele Congresului al XI-lea al Partidului Comunist Român cu privire la planul cincinal 1976—1980 și liniile directoare ale dezvoltării economico-sociale a României pentru perioada 1981—1990*, Buc., Ed. politică, 1974, 93 p.
- * * * *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*. Proiect, Buc., Ed. politică, 1974, 183 p.
- * * * *Rezoluția Congresului al XI-lea al Partidului Comunist Român*. Buc., 1974, 15 p.
- Ceaușescu, Nicolae, *Raport la cel de al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Buc., Ed. politică, 1974, 111 p.
- Ceaușescu, Nicolae, *Cuvîntare la sesiunea jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată celei de a XXX-a aniversări a eliberării României de sub dominația fascistă*, 22 august 1974, Buc., Ed. politică, 1974, 63 p.
- Ceaușescu, Nicolae, *Cuvîntare la Conferința națională a cercetării științifice și proiectării. 25 octombrie 1974. Rezoluția Conferinței naționale a cercetării științifice și proiectării*, București, Ed. politică, 1974, 84 p.

Metodica predării istoriei (Lucrări cu caracter general)

- * * * *Al II-lea colocviu național de pedagogie. Caietele colocviului. Științe sociale. Științe filologice*, Buc., 1974, 80 p.
- Bârsănescu, Șt., *Pedagogia românească contemporană și direcțiile ei de dezvoltare*, în „R.P.”, XXIII, 7—8/1974, p. 15.
- Bunescu, Vasile, *Direcții de modernizare a învățămîntului românesc*, în „R.P.”, XXIII, 7—8/1974, p. 24—27.
- Constantinescu, Emilia, Csengeri, Ecaterina, Filipescu, Valentina, *Cercetări de didactică în slujba perfecționării învățămîntului*, în „R.P.”, XXIII, 7—8/1974, p. 33—36.

* *Prescurtări*: E.S. = Era socialistă; R.F. = Revista de filozofie; R.P. = Revista de pedagogie; R.T.Șc. = Radio tele-școală; S.A.I. = Studii și articole de istorie; St.S.St.F. = Al II-lea colocviu național de pedagogie. Caietele colocviului. Științe sociale. Științe filologice”, Buc. 1974; T.Șc. = Tribuna școlii.

- Constantinescu, Emilia, Filipescu, Valentina, *Sarcinile învățămîntului și ale cercetării pedagogice — în lumina documentelor Congresului al XI-lea al Partidului Comunist Român*, în „R.P.”, XXIII, 11/1974, p. 3—6.
- Dimitriu, Emilian, *Perspective ale inovării în învățămînt, în lumina proiectului de program al Partidului Comunist Român*, în „R.P.”, XXIII, 10/1974, p. 3—9.
- Dinu, Constantin, *Pro și contra amănuntului istoric*, în „R.T.Șc.”, 1974, decembrie, p. 113.
- Fetche, Sorin, *Cum ne însușim documentele Congresului al XI-lea al Partidului Comunist Român în procesul instructiv-educativ*, în „T.Șc.”, IV (XXV), 149 (1235)/1974 noiembrie 20, p. 1.
- Ichim, Ana Maria, *Motivațiile învățării*, în „R.P.”, XXIII, 7—8/1974, p. 67—72.
- Iliescu, Vasile, *Modalități de abordare în pedagogia contemporană*, în „R.P.”, XXIII, 2/1974, p. 103—107.
- Ioniță, Gh. I., *Istoria contemporană a României este indisolubil legată de istoria Partidului Comunist Român*. Interviu cu conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță, Facultatea de istorie, Universitatea București, în „Viața studentescă”, 19, 3/1974, ianuarie 16, p. 6.
- Okón, Vincenty, *Didactica generală. Compendiu. Fragmente programate de Czesław Kupisiewicz*. Traducere din limba polonă: Constantin Geambașu, București, E.D.P., 1974, 335 p.
- Pascu Ștefan, *Direcții și realizări în știința istorică românească*, în „E.S.”, LIV, 16/1974, august, p. 48—51.
- Vișan, Marin, *Programul Partidului Comunist Român, călăuză în acțiunea de făurire a personalității multilateral dezvoltate*, în „R.P.”, XXIII, 11/1974, p. 7—10.

Planuri de învățămînt și programe școlare

- * * * *Noile programe de istorie și realizarea lor*, în „T.Șc.”, IV (XXV), 130 (1216)/1974, februarie 9, p. 2—3.
- * * * *Programe-cadru în vederea susținerii examenului de definitivare în învățămînt pentru profesorii de istorie — categoria I și II*, întocmită de Institutul central de perfecționare a personalului didactic, 1974, în „S.A.I.”, XXV/1974, p. 152—163.

Manuale școlare

- Constantinescu, Emilia, Csengeri, Ecaterina, Filipescu, Valentina, *Perfecționarea manualelor școlare*, în „R.P.”, XXIII, 4/1974, p. 48—53.
- Zahirnic, C., Ștefănescu, Jeana, *Cerințe psihologice în prezentarea cărții școlare*, în „R.P.”, XXIII, 4/1974, p. 54—59.

Predarea istoriei în clasele I—IV

- Barbacaru, Constantin, *Corelația în lecțiile de istorie*, „T.Șc.” IV, 128/1974, ianuarie 26, p. 5.
- Criveanu, Aurelia, *Utilizarea de procedee și metode active la lecțiile de istorie*, în „R.P.”, XXIII, 12/1974, p. 42—43.

- Crivoi, Georgeta, *Corelația funcțională a cunoștințelor de istorie și geografie*, în „T.Șc.”, IV (1974), 137 (1223)/1974, martie 30, p. 5.
- Popeangă, V., Roșuț, N., Ștefan, G., *Metodica predării istoriei patriei. Manual pentru liceele pedagogice*, Buc., E.D.P., 1974, 167 p.

Predarea istoriei antice

- Iordănescu, Aurel, *Colonatul roman. Plingerea colonilor de pe Saltus Burunitanus*, în „S.A.I.”, XXV/1974, p. 82—86.
- Iordănescu, Aurel, *Tratatul de pace romano-carthaginez din 241 î.e.n.*, în „S.A.I.”, XXVII—XXVIII/1974, p. 142—146.
- Radu, Elisabeta, *Imperiul lui Alexandru cel Mare (clasa a V-a)*, în „S.A.I.”, XXVII—XXVIII/1974, p. 163—165.
- Văiteanu, Viorica, *Dezvoltarea social-economică a Imperiului roman în secolele I și al II-lea î.e.n. (clasa a V-a)* în „S.A.I.”, XXV/1974, p. 99—102.

Predarea istoriei evului mediu

- Almaș, Dumitru, *Principiile lui Machiavelli*, în „S.A.I.”, XXV/1974, p. 87—89.
- Iordănescu, Aurel, *Germania între secolele XII—XV (Clasa a VI-a)* în „S.A.I.”, XXVII—XXVIII/1974, p. 166—171.
- Popescu, Petru, Demetru, *Reforma și războiul țărănesc din Germania (Lecție de comunicare de cunoștințe, clasa a VI-a)*, în „S.A.I.”, XXV/1974, p. 103—109.

Predarea istoriei moderne și contemporane

- Lupu, N. Z., *Pactul Briand-Kellogg*, în „S.A.I.”, XXV/1974, p. 90—94.
- Radu, Elisabeta, *Problema orientală în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Războiul Crimeii (Clasa a VII-a)*, în „S.A.I.”, XXVII—XXVIII/1974, p. 172—175.
- Bădulescu, Lucia, Popa, Mircea N., *Petiția cartistă adresată parlamentului (2 mai 1842)*, în „S.A.I.”, XXVII—XXVIII/1974, p. 147—150.
- Roman, Louis, *Cuantificarea în cercetarea științifică și în practica școlară. Materiale pentru lecțiile de istorie universală (Perioada 1789—1848)*, în „S.A.I.” XXVII—XXVIII, p. 138—141.

Predarea istoriei României

- Ceacalopol, Gloria, *România în perioada august 1944 — martie 1945 (Lecție de comunicare de noi cunoștințe la clasa a VII-a)*, în „S.A.I.”, XXV/1974, p. 110—114.
- * * * *Ciclu de istoria culturii și civilizației românești. Plan tematic (1974—1975). Partea I*, în „R.T.Șc.”, 1974, decembrie, p. 57—58.
- Popescu, Petru, Demetru, *Discursul lui Mihail Kogălniceanu la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor*, în „S.A.I.”, XXVII—XXVIII/1974, p. 151—154.
- Scurtu, Ioan, *Platforma-program din 6 septembrie 1941*, în „S.A.I.”, XXV/1974, p. 95—98.

- Tătaru, Liviu, *O modalitate de sporire a eficienței predării istoriei patriei în școală*, în „E.S.”, LIV, 12/1974, iunie, p. 60.
- Totu, Maria, *Patentele imperiale din 2 martie 1853 și 21 iunie 1854 privind reglementarea raporturilor agrare în Banat și Transilvania*, în „S.A.I.”, XXVII—XXVIII/1974, p. 155—162.
- Zaharescu, Janeta, *Revoluția română de la 1848 (anul IV liceu) în „S.A.I.”*, XXVII—XXVIII/1974, p. 176—182.

Corelația între și interdisciplinară

- Crivoi, Georgeta, *Corelația funcțională a cunoștințelor de istorie și geografie*, în „T.Șc.”, IV/XXV, 137 (1223)/1974, martie 30, p. 5.
- Dinu, Constantin, *Corelația dintre istorie și geografie*, în „Șt.S.Șt.Fil.”, p. 33—37.
- Dinu, Constantin, Lungu, Ioana, *Corelația istoriei cu celelalte discipline din domeniul științelor sociale*, în „R.P.”, XXIII, 11/1974, p. 22—26.
- Herseni, Traian, *Sociologie și istorie. Cronică sociologică*, în „Familia”, 9, 1/1974, p. 6.
- Iordănescu, Aurel, *Modalitatea interdisciplinară — aspect al modernizării învățămîntului*, în „Șt.S.Șt.Fil.”, p. 9—12.
- Moisin, Anton, *Istoria și etica*, în „Șt.S.Șt.Fil.”, p. 53—56.
- Musculiu, Livia, *Lección de istorie cu conținut de cultură prin fundamentare interdisciplinară*, în „Șt.S.Șt.Fil.”, p. 39—41.
- Orghidan, Ion, *Metoda istorică și metoda logică în sistemul de referință al pedagogiei istorice*, în „Șt.S.Șt.Fil.”, p. 19—24.
- Pînzaru, Petru, *Virtuțile interdisciplinarității*, în „E.S.”, LIV, 15/1974, august, p. 55—56.
- Șendrulescu, Ion Gh., *Corelația dintre istorie, economie politică, socialism științific și filozofia marxistă*, în „Șt.S.Șt.Fil.”, p. 73—75.
- Tamaș, Sergiu, *Corelația științele sociale — științele naturii în condițiile revoluției științifice și tehnice*, în „E.S.”, LIV, 12/1974, iunie, p. 37—40.
- Vasilescu, Maria, *Corelația dintre lecțiile de istorie a culturii și cele de istorie a artei, muzicii și literaturii*, în „Șt.S.Șt.Fil.”, p. 47—51.
- Văiteanu, Vioreca, *Corelația dintre istorie și celelalte cunoștințe sociale în școala generală*, în „Șt.S.Șt.Fil.”, p. 43—45.

Problematizarea

- Drăguleț, Marin, *Procedee de activizare a elevilor (Discipline umaniste)*, Buc., E.D.P., 1974, 185 p.
- Popa, Victor, *Elemente de problematizare în lecțiile de istorie*, în „R.P.”, XXIII, 10/1974, p. 16—20.

Învățarea prin descoperire (redescoperire)

- D'răguț, Maria, *Învățarea prin descoperire, mijloc de stimulare a gândirii creatoare a elevilor*, în „R.P.”, XIII, 12/1974, p. 34—37.

Instruirea programată

Noveanu, Eugen, P., *Tehnica programării didactice*, Buc., E.D.P., 1974, 227 p.

Formarea noțiunilor de istorie și a concepției științifice prin predarea istoriei

Mare, Călina, *Contradicțiile în societatea socialistă*, în „E.S.”, LIV, 13/1974, iulie, p. 27—31.

Stănescu, S., *Ideologie și știință*. în „E.S.”, LIV, 18/1974, septembrie, p. 55—56.

Educația comunistă

Bunescu, Gheorghe, *Idealul educativ în lumina programului P.C.R.*, în „R.P.”, XXIII, 12/1974, p. 23—25.

Educația moral-cetățenească

* * * *Codul principiilor și normelor muncii și vieții comuniștilor, ale eticii și echității socialiste*, Buc., Ed. politică, 1974, 30 p.

Șafran, O., *Locul educației morale în procesul formării multilaterale a elevilor*, în „R.P.”, XXIII, 7—8/1974, p. 41—45.

Educația ateist-științifică

Cheșan, Octavian, *Religia și lumea contemporană*, în „R.F.”, XXI, 5/1974, p. 673—678.

Opreșcu, Vasile, *Religia în lumea contemporană*, în „Munca de partid”, 18, 2/1974 ianuarie, p. 78—83.

Educația patriotismului și internaționalismului socialist

Mușat, Mircea, *Continuitatea luptei pentru înaltele idealuri de libertate națională și socială*, în „E.S.”, LIV, 18/1974, septembrie, p. 29—36.

Niri, Carol, *Unitatea dialectică național-internațional în construirea socialismului. Consultații*, în „E.S.”, 54, 2/1974, ianuarie, p. 29—33.

Rus, Vasile, *Forța unită a națiunii noastre socialiste — cheazăia înfăptuirii obiectivelor trasate de partid*, în „Vatra”, 4, 1/1974, ianuarie 20, p. 3.

Voiculescu, Ion, *Principiile dreptului internațional, baza organizării democratice a relațiilor dintre state*, în „E.S.”, LIV, 18/1974, septembrie, p. 48—51.

Educația umanistă

Năstăsescu-Cruceru, Steliana, *Umanismul socialist — fundament al perfecționării învățământului*, în „R.P.”, XXIII, 12/1974, p. 15—18.

Pregătirea profesorului de istorie

- Parfene, Constantin, *Personalitatea profesorului și modernizarea învățămîntului*, în „E.S.”, LIV, 12/1974, iunie, p. 59—60.
- Roman, Louis, *Documentele Congresului al XI-lea al Partidului Comunist Român. Ghid științific* al activității profesorului de istorie*, în „S.A.I.”, XXVII—XXVIII, 1974, p. 62—71.
- Todoran, Dîmitrie, *Educatorul-pedagog, om de știință și om politic*, în „T.Șc.”, IV (XXV), 149 (1235) 1974, noiembrie 20, p. 11.

Tehnologie și metodologie didactică

- Orghidan, Ion, *Tehnologii tipologice educaționale. Studiu de pedagogie istorică*, Buc., 1974, 162 p. multigr.
- Popovici, Mircea, *Proiectul de tehnologie didactică, instrumentul de lucru al profesorului de factură modernă*, în „Buletin de informare și documentare. Uz intern”, Inspectoratul școlar al municipiului București. Casa Corpului Didactic, Buc., 1974, p. 35—47.
- Stănculescu, Florea, *Realizarea practică a noilor orientări metodologice în predarea istoriei*, în „S.A.I.”, XXVII—XXVIII/1974, p. 122—137.

Lecția de istorie

- Roman, Louis, *Modalități specifice de desfășurare a lecției moderne de istorie*, în „R.P.”, XXIII, 2/1974, p. 35—41.

Lecția la muzeu

- * * * *În slujba muzeografiei marxiste. Culegere de comunicări prezentate cu prilejul împlinirii a 25 de ani de existență a Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România (1948—1973)*, Buc., 1974, 226 p.

Metode și procedee folosite în predarea lecțiilor

(Lucrări cu caracter general)

- Georgescu-Boștină, Maria, *Mijloace de individualizare a învățămîntului*, în „R.P.”, XXIII, 11/1974, p. 49—53.
- Mucica, Teodor, Perovici, Minodora, *Metode active și mijloace de învățămînt moderne utilizate în predarea istoriei*, în „S.A.I.”, XXV/1974, p. 59—70.

Dicționare

- Constantinescu, Alexandru, *Măsurile în evul mediu românesc*, în „S.A.I.”, XXVII—XXVIII/1974, p. 183—195.
- Oprea, Olga, *Despre terminologia pedagogică*, în „R.P.”, XXIII, 10/1974, p. 50—53.

Netea, Vasile, *O enciclopedie care să cuprindă istoria întregii vieți a poporului român* (Interviu cu istoricul și publicistul Vasile Netea), în „Vatra”, 4, 1/1974, ianuarie 20, p. 10—11.

Folosirea mijloacelor tehnice audio-vizuale

Crețu, Virginia, *Probleme psiho-pedagogice ale integrării mesajului sonor în lecție*, în „R.T.Șc.”, 1974, decembrie, p. 79—81.

Perovici, Minodora *Criterii metodice de valorificare a radiovizunii școlare*, în „R.T.Șc.”, 1974, decembrie, p. 96—97.

Relația profesor-elevi

Ghivirigă, Luminița, *Tradițional și modern în relația profesor-elevi din școala noastră actuală*, în „R.P.”, XXIII, 7—8/1974, p. 37—40.

Cercurile de elevi

Tudor, Ioan, *Funcția formativ-educativă a cercurilor de științe sociale*, în „R.P.”, XXIII, 7—8/1974, p. 103—107.

Evaluarea învățămîntului

* * * *Al II-lea colocviu național de pedagogie. Evaluarea învățămîntului, eficiență, randament*, Buc., 1974, 127 p.

Lászlo, F., Istvan, F., *Sistemul de notare și evaluarea cunoștințelor*, în „R.P.”, 7—8/1974, p. 90—96.

Studierea istoriei locale

Deftu, Florica, *Folosirea elementelor de istorie locală în predarea lecțiilor de marxism-leninism*, în „R.P.”, XXIII, 9/1974, p. 20—23.

Todea, Elena, Todea, Mircea, *Folosirea vetrei istorice locale în predarea istoriei*, în „R.P.”, XXIII, 4/1974, p. 35—38.

CONSTANTIN DINU

Rubrica I.C.P.P.D.

TRECEREA DE LA FEUDALISM LA CAPITALISM ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

ION GH. ȘENDRULESCU

1. *Clasicii marxism-leninismului despre trecerea de la feudalism la capitalism*

Deși nu s-au ocupat în special de procesul de trecere de la feudalism la capitalism în țările române, totuși, clasicii marxism-leninismului au studiat această problemă din punct de vedere al trăsăturilor caracteristice generale și în unele din lucrările lor găsim referiri cu caracter general care pot fi avute în vedere atunci când studiem procesul respectiv pe teritoriul țărilor române.

Atunci când vorbesc despre formațiunea social-economică, în general, clasicii marxism-leninismului subliniază rolul determinant pe care îl au forțele de producție în dezvoltarea societății. Acestea, dezvoltându-se mai repede, intră la un moment dat în contradicție cu relațiile de producție, care dau însăși denumirea formațiunii social-economice respective. În lucrarea sa „Capitalul”, K. Marx arată că fiecare formațiune social-economică se caracterizează prin anumite unelte de producție, printr-o anumită bază tehnico-materială și că forțele de producție nu definesc în mod nemijlocit formațiunea social-economică nouă, ci prin intermediul relațiilor de producție.

În condițiile trecerii de la feudalism la capitalism, se accentuează tot mai mult contradicția dintre relațiile de producție și caracterul forțelor de producție, iar această contradicție este înlăturată prin răsturnarea revoluționară a clasei dominante de la putere și înlocuirea vechilor relații de producție, perimate, cu noi relații de producție capitaliste, capabile să stimuleze dezvoltarea în continuare a forțelor de producție corespunzătoare acestor relații.

În cadrul procesului de trecere de la feudalism la capitalism, producția de mărfuri începe să fie destinată tot mai mult schimbului, iar economia naturală închisă, specifică formațiunii social-economice feudale, este înlocuită treptat, cu economia de schimb, proprie formațiunii social-economice capitaliste.

Acumularea primitivă a capitalului — respectiv procesul de separare prin violență a micilor producători, mai ales a țăranilor, de mijloacele de producție (pământ, unelte de producție), proces care a avut loc în Europa în linii generale în secolele XVI—XVIII, a dus treptat, la înlăturarea dependenței țăranului de feudal și de moșie și la apariția unei noi clase sociale, proletariatul, care nemaiavând mijloace de producție își va vinde forța de muncă pe piață, ca mărfă, pentru a-și asigura existența.

Încetul cu încetul dispare, în condițiile trecerii de la feudalism la capitalism, și constrângerea extraeconomică, locul ei fiind luat de constrângerea economică.

Așa cum sublinia K. Marx, modul de producție capitalist se întemeiază pe faptul că condițiile materiale ale producției se află, sub formă de proprietate asupra pământului, în mâna unor oameni care nu muncesc, în timp ce masa este numai deținătoarea condiției subiective a producției, a forței de muncă.¹

În subminarea formațiunii social-economice feudale și înlocuirea ei treptată cu cea capitalistă, un rol important l-au avut banii. Referindu-se la aceasta, Fr. Engels sublinia în lucrarea sa *Decăderea feudalismului și ridicarea burgheziei*, că „banul a înfrînt sabia feudalului“. Într-adevăr, acumulările bănești favorizează dezvoltarea economiei, constituind izvorul reproducției largite. În cadrul procesului de trecere de la feudalism la capitalism, deși această acumulare este lentă, ea se face pe seama plusvalorii (prin adăugarea unei părți a plusvalorii la capital) și are loc spontan în condițiile luptei de concurență dintre capitaliști.

V. I. Lenin se referă, de asemenea, la procesul de trecere de la feudalism la capitalism în lucrarea sa *Dezvoltarea capitalismului în Rusia* (Opere, volumul 3,) unde în capitolul „Trecerea de la gospodăria bazată pe munca de clacă la gospodăria moșierească“, prezintă trăsăturile generale ale formațiunii social-economice feudale și arată cum, în cadrul acestui proces, ele au fost înlocuite încetul cu încetul cu trăsături noi, specifice formațiunii social-economice capitaliste.

Referirile de ordin general ale clasicilor marxism-leninismului la procesul de trecere de la feudalism la capitalism sînt valabile și pentru țările române, unde acest proces a avut loc mai tîrziu decît în apusul Europei, datorită unor factori interni și externi asupra cărora vom reveni.

Periodizarea procesului de trecere de la feudalism la capitalism în țările române și particularitățile acestui proces

În țările române, ca și în alte țări din centrul și sud-estul Europei, procesul de destrămare a feudalismului și de formare a capitalismului a început mai tîrziu decît în apusul Europei, iar desfășurarea acestui proces în țara noastră are unele particularități.

Începutul procesului de trecere de la feudalism la capitalism, mai ales pentru Moldova și Țara Românească, a avut loc la jumătatea secolului al XVIII-lea, cînd domnitorul fanariot Constantin Mavrocordat, prin reformele îndeplinite în 1746 în Țara Românească și 1749 în Moldova a eliberat pe rumîni și pe vecini de servituțile feudale, dar numai „capetele lor fără de moșie“ și cu dreaptă despăgubire acordată boierilor. Prin aceste reforme,

¹ K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 19, Editura politică, București, 1964, p. 22.

boierii din Principatele dunărene urmăreau să rămână stăpâni pe întregul pământ pe care țărani dependenti îl avuseseră în folosință, transformând, în felul acesta, proprietatea feudală în proprietate capitalistă, așa cum se întâmplase și în Anglia mai înainte. Și pentru Transilvania jumătatea secolului al XVIII-lea poate fi acceptată ca punct de plecare pentru procesul de trecere de la feudalism la capitalism, mai ales în agricultură, care constituia principalul sector al economiei. Facem această remarcă și pentru că prin regulamentul urbarial din 1769, cunoscut și sub numele de *Certa puncta* (Anumite puncte) obligațiile de robotă ale țăranilor iobagi față de nobili sînt fixate la 3 zile pentru cei cu vite și la 4 zile pe săptămîină pentru cei fără vite.

Procesul de trecere de la feudalism la capitalism pe teritoriul țărilor române s-a întins pe o perioadă de un secol, pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, momentul cel mai semnificativ constituindu-l revoluția română de la 1848—1849, care, printre obiectivele sale de bază, și-a propus și înlăturarea feudalismului și înlocuirea acestuia cu orînduirea capitalistă. Ținem însă să precizăm că acest proces are unele particularități. El a fost foarte lent pînă la 1774, cînd prin pacea de la Kuciuk-Kainargi, încheiată între Rusia și Turcia s-au acordat unele înlesniri Principatelor dunărene. După această dată și pînă la revoluția de la 1821, se înregistrează o ușoară creștere manifestată și prin sporirea manufacturilor ca rezultat al dezvoltării forțelor de producție.

Începînd cu răscoala țăranilor iobagi din Transilvania din 1784, condusă de Horia, Cloșca și Crișan, și cu revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, criza feudalismului în țările române s-a agravat, iar forțele și relațiile de producție capitaliste s-au afirmat tot mai mult, în dauna celor feudale.

O altă particularitate o constituie faptul că, relațiile de producție feudale în agricultură s-au menținut în Banat, Crișana și Maramureș pînă la 1853, iar în Transilvania propriu-zisă pînă la 1854, cînd prin patentele imperiale date atunci, iobăgia a fost desființată, iar țăranii iobagi au fost împroprietăriți cu pământ, fără despăgubire. În Moldova și Țara Românească, deși au fost revizuite prin legiurile agrare din 1851 raporturile dintre proprietari și săteni, prevăzute de Regulamentul Organic, totuși relațiile feudale în agricultură au fost menținute pînă la legea rurală din 1864, cînd claca a fost desființată.

În ce privește industria, manufacturile și comerțul, situația era, de asemenea, diferită. Astfel, în Moldova și Țara Românească — unde prin Regulamentul Organic breslele fuseseră golate de conținutul lor feudal restrictiv — erau înlăturate piedicile în calea dezvoltării industriei. De asemenea, desființarea vămilor interne, prevăzută de același regulament, favoriza dezvoltarea comerțului.

În Transilvania, restricțiile impuse de bresle în calea dezvoltării industriei și comerțului s-au păstrat pînă la 1852, cînd au fost înlăturate, prin ordonanța dată de guvernatorul Transilvaniei Carl von Schwartzenberg, la insistențele burgheziei române, în frunte cu cea din Brașov.

O altă particularitate a procesului de trecere de la feudalism la capitalism în țările române o constituie ritmul lent al acestui proces, determinat, între altele, și de slaba acumulare de capital, din cauza dominației otomane și habsburgice, a regimului fanariot, în timpul căruia importante sume bănești au fost scoase din țară. De asemenea, risipirea banilor de către boieri (cu prilejul plimbărilor în străinătate, cu luxul, la jocul de cărți etc.) a influențat în mare măsură slaba acumulare de capital în țara noastră.

Avea dreptate Tudor Vladimirescu când se plîngea sultanului, că domnii fanarioți, în unire cu boierii greci și pămînteni, au jefuit așa de rău țara, „încît am rămas mai goi decît morții din mormînturi”.²

Din cele arătate rezultă că procesul de trecere de la feudalism la capitalism pe teritoriul țărilor române poate fi încadrat în timp între jumătatea secolului al XVIII-lea și jumătatea secolului al XIX-lea, cu particularități diferite pentru principalele sectoare ale economiei. În cadrul acestui proces sînt două perioade distincte: pînă la revoluția din 1821, când procesul respectiv este mai lent, și după această dată, când se adîncește criza feudalismului și se înregistrează o creștere a forțelor și relațiilor de producție capitaliste, în dauna celor feudale. Revoluția română de la 1848—1849 și Unirea Principatelor înfăptuită la 24 ianuarie 1859 pot fi considerate ca puncte terminus ale acestui proces.

Întîrzierea acestui proces pe teritoriul patriei noastre și factorii care au determinat această întîrziere sînt subliniate și de tovarășul Nicolae Ceaușescu, care arată că: „Feudalismul s-a menținut o perioadă mai îndelungată la noi, împiedicînd lărgirea pieții interne, apariția relațiilor de producție capitaliste. Totodată, o influență profund negativă asupra evoluției economico-sociale a țării a avut-o dominația străină de sute de ani, pe care a fost nevoit s-o suporte poporul român și care a secătuit avuția națională, a produs grele suferințe maselor largi muncitoare, a împiedicat dezvoltarea forțelor de producție, mersul înainte pe calea progresului social și economic. Abia către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea încep să apară, odată cu dezvoltarea activității manufacturiere și a industriei, relații de producție de tip capitalist. Acest proces devine mai evident către mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, determinînd și, totodată, dezvoltîndu-se sub impulsul unor mari mișcări sociale, cum au fost revoluția din 1821, revoluția română de la 1848—1849, unirea Principatelor Române în 1859, proclamarea independenței de stat a României”.³

Într-adevăr, explicarea și înțelegerea procesului de trecere de la feudalism la capitalism pe teritoriul patriei noastre este indisolubil legată de cunoașterea factorilor care l-au frînat, imprimîndu-i un ritm lent, precum și a factorilor care au influențat creșterea lui mai ales după revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu.

² D. I. R. *Răscoala din 1821*, vol. I, Editura Academiei, București, 1959, p. 209.

³ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, 30 martie 1973, Editura politică, București, 1973, p. 6—7.

Dominația otomană și regimul fanariot existente în Moldova și Țara Românească au frânat dezvoltarea acumulării de capital, iar slaba acumulare de capital a influențat trecerea lentă de la feudalism la capitalism, știut fiind că existența capitalului constituie una din condițiile necesare dezvoltării producției capitaliste.

De asemenea, politica fiscală de jaf practică în Moldova și Țara Românească pînă la Regulamentul Organic și sistemul feudal de percepere a dărilor prin liude și cisle, ca și numeroasele bariere vamale din interiorul celor două țări și restricțiile impuse de bresle au influențat dezvoltarea lentă a procesului de trecere de la feudalism la capitalism.

În Transilvania, din cauza dominației habsburgice, care a frânat acumularea de capital, precum și a restricțiilor impuse de bresle dezvoltării industriei și comerțului, procesul de destrămarea a feudalismului și de formare a capitalismului a urmat același curs lent, ca și în Moldova și Țara Românească.

Au fost însă și factori care au favorizat acest proces, mai ales în Moldova și Țara Românească, printre care amintim: pacea de la Kuciuk-Kainargi din 1774, hătișeriful din 1802, convenția de la Akkerman din octombrie 1826 și tratatul de la Adrianopole din 1829.

De asemenea, nu trebuie omise nici cererile cu conținut antifeudal formulate în programele unor mișcări revoluționare din țările române sau în unele memorii elaborate de boierii cu idei liberale din Moldova și Țara Românească între anii 1821—1828.

Este știut că, Horia în ultimatumul adresat nobilimii maghiare la Deva, în noiembrie 1784 cerea:

1. nobilime să nu mai fie pe viitor, că fiecare să trăiască din slujba îndeplinită; 2. nobilii să-și părăsească pentru totdeauna moșiile, care să fie împărțite țăranilor; 3. nobilii să plătească și ei dări la fel cu poporul de rînd.

Tudor Vladimirescu, conducătorul revoluției din 1821, s-a ridicat, de asemenea, împotriva feudalismului și a fost un purtător al noilor relații de producție, capitaliste. În proclamația de la Padeș, din 23 ianuarie 1821, ca și în arzul adresat Înaltei Porți decătre Tudor Vladimirescu la aceeași dată, se poate vedea în mod clar caracterul antifeudal, antiboieresc al revoluției din 1821. În Proclamația de la Padeș, se cere jertfirea averilor „rău agonisite ale tiranilor boieri”... „pentru folosul de obște”,⁴ iar în „cererile norodului românesc”, formulate de Tudor Vladimirescu înainte de 16 februarie 1821, sînt cuprinse cereri menite să grăbească procesul, de trecere de la feudalism la capitalism. Printre acestea amintim: împuținarea numărului boierilor greci aduși de domn în țară; reducerea dajdiilor (întocmite de domnitorul Ion Caragea) de la 6 la 4 și scăderea ludelor; desființarea „havaetului tuturor vitelor și al mărfurilor” și a vămilor de prin orașe și sate, rămînînd numai vama de la hotarele țării; dregătoriile țării, atît cele politicești cît și cele bisericesti să nu mai fie acordate pe bani, spre a fi evitate jafurile;

⁴ D. I. R. *Răscoala din 1821*, vol. I., p. 208.

să înceteze caftanele acordate pe bani, să se desființeze spătăria și țara „să fie volnică” a ține 4000 de panduri cu căpeteniile lor și 200 de arnăuți, scutiți de toate dările și cu leafă ușoară⁵ etc.

De asemenea, în proclamația adresată de Tudor Vladimirescu la 20 martie 1821, către locuitorii județelor, în legătură cu rostul mișcării sale și îndatoririle lor, făgăduiește celor care vor sprijini mișcarea că „mare ușurință are să vi se facă, nu numai intru răspunderea dăjdiilor, ci și intru toate celelalte dări și orînduieli, cum și jafurile vor lipsi cu totul și veți înțelege înșivă scăparea robiei intru care v-ați aflat pînă acum”.⁶ Cele promise de Tudor Vladimirescu poporului în această proclamație erau menite firește să ușureze trecerea de la feudalism la capitalism. De aceea, democratul revoluționar N. Bălcescu a socotit pe bună dreptate revoluția din 1821, drept prolog al revoluției de la 1848.

În perioada 1821—1828, unii boieri munteni sau moldoveni cu idei liberale au adresat țarului Rusiei memorii cu privire la libertatea deplină pentru oricine de a deschide manufacturi și fabrici sau de a face comerț în interiorul țării, precum și o nouă reorganizare a statului. Amintesc în acest sens memoriul întocmit la sfîrșitul anului 1821 de boierii din Țara Românească, refugiați la Brașov. Asemenea cereri întîlnim și în proiectul de constituție al cărvunarilor din 1822, întocmit de un grup de boiernași din Moldova, în frunte cu comisul Ionică Tăutul și Andronache Donici.

Tratatele și convențiile impuse de Rusia țaristă Turciei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea au conținut numeroase prevederi referitoare la Moldova și Țara Românească, multe din acestea influențînd ascensiunea capitalismului în aceste țări.

Astfel, prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi, din 1774, Poarta era obligată să confirme privilegiile Principatelor Române și să asigure reprezentanților lor la Constantinopol privilegiul dreptului ginților. Se stabileau, de asemenea, măsuri cu privire la colectarea și plata furniturilor la care erau obligate Moldova și Țara Românească față de Poartă.

Prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi a început îngrădirea monopolului turcesc asupra comerțului exterior făcut de Moldova și Țara Românească.

Sub presiunea Rusiei țariste, Poarta a fost nevoită să facă noi concesii Principatelor Române prin hațișeriful din 1802, care prevedea ca: numirea domnilor să se facă pe o perioadă de 7 ani; tributul acestor țări față de Poartă să fie ca pe vremea lui Matei Basarab, negustorii turci care veneau după mărfuri în Moldova și Țara Românească să fie obligați să le primească în schelele de la Dunăre. Această ultimă măsură ducea la îngrădirea jafurilor turcești și favoriza, ca și celelalte măsuri, procesul de formare a relațiilor de producție capitaliste.

Nerespectarea acestui hațișerif de către Turcia a făcut ca problemele referitoare la Moldova și Țara Românească să fie impuse de Rusia, Turciei prin convenția de la Akkerman din octombrie 1826. Actul adițional anexat

⁵ *Ibidem*, p. 273.

⁶ *D. I. R. Răscoala din 1821*, vol. I, p. 387.

acestei convenții cu privire la cele două principate române, în afară de faptul că prevedea obligația Turciei de a respecta prevederile hatașerifului din 1802, dădea libertatea celor două țări, să dispună cum vor voi, de surplusul de produse rămas după achitarea furniturilor către Poartă. O asemenea prevedere favoriza dezvoltarea comerțului făcut de Moldova și Țara Românească și implicit procesul de formare a relațiilor de producție capitaliste în acest sector al economiei.

Un pas important în această direcție s-a făcut prin tratatul de la Adrianopole din 1829. Prin actul adițional din 2/14 septembrie 1829, anexat tratatului de la Adrianopole, Turcia recunoștea Moldovei și Țării Românești autonomia administrativă; înapoia Țării Românești cetățile de la Dunăre: Brăila, Giurgiu, și Turnu, împreună cu raialele din jurul lor; desființa monopolul asupra comerțului celor două țări și proclama libertatea comerțului pe Dunăre și Marea Neagră; turcii nu mai aveau dreptul să se aprovizioneze cu mărfuri din Principatele dunărene, decât la prețul liberei concurențe, iar Moldova și Țara Românească puteau organiza la graniță cordoane sanitare și carantine, păzite de soldați indigeni înarmați. Prin astfel de prevederi s-au extins relațiile de producție capitaliste în dauna celor feudale, iar Moldova și Țara Românească au intrat tot mai mult în circuitul pieții europene.

Potrivit prevederilor convenției de la Akkerman, reafirmate prin tratatul de la Adrianopole din 1829, Moldova și Țara Românească au obținut dreptul de a-și elabora regulamente referitoare la reorganizarea lor. Un asemenea regulament a fost Regulamentul Organic, care s-a aplicat în Țara Românească în vara anului 1831, iar în Moldova în ianuarie 1832. Acest regulament fiind o constituție a perioadei de trecere de la feudalism la capitalism, conține numeroase prevederi cu conținut capitalist.

Prevăzând alegerea domnilor pe viață în fiecare țară, așa cum se hotărâse și prin tratatul de la Adrianopole din 1829, și introducând principiul burghez al separării puterilor în stat, Regulamentul Organic era menit să favorizeze ascensiunea capitalismului. Acest lucru se observă și mai bine dacă ne referim la prevederile cu caracter economic.

Reformând breslele din Moldova și Țara Românească, în așa fel încât să nu mai constituie o piedică în calea dezvoltării industriei și a comerțului, Regulamentul Organic prevedea că stăpînirea va ocroti „așezarea fabricilor și a manufacturilor” și va atrage din străinătate pe „meșterii și locuitorii care vor voi să se așeze în țară, dându-le și premii”.⁷ Obșnuitele Obștești Adunări erau obligate să găsească toate mijloacele necesare pentru stimularea industriei pămîntene (naționale) și să încurajeze fabricile ce se vor înființa în Moldova și Țara Românească.

Regulamentul Organic dădea asigurări că produsele agricole și industriale nu vor fi supuse la taxe vamale în țară sau la vreun monopol. În același timp, se acorda manufacturilor dreptul de a produce diferite mărfuri, ceea ce demonstra desființarea monopolului de producție al corporațiilor.

⁷ I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul organic*, București, 1934, p. 179.

Vămile interioare, care constituiau o frînă în calea dezvoltării comerțului au fost desființate și s-a acordat libertatea comerțului atât în ce privește importul și exportul cât și comerțul de tranzit.

Era interzis însă exportul de vite, de grîne, de seu și de sare din Țara Românească în Moldova și invers.

Pentru înlesnirea schimbului de mărfuri între locuitorii orașelor și ai satelor, Regulamentul Organic prevedea ca pe lângă bâlcuirile obișnuite (iar-maroace în Moldova) să se înființeze altele în fiecare târg sau oraș, precum și în schelele de la Dunăre, în anumite zile ale săptămînii. Tîrgul săptămînal era fixat la răspîntia mai multor drumuri și prin Regulamentul Organic se desființau havaeturile percepute de proprietari cu prilejul bâlcuirilor organizate pe moșile acestora, dîndu-li-se în schimb o despăgubire.

Finanțele Moldovei și Țării Românești fiind reorganizate pe baza Regulamentului Organic, a fost desființat sistemul feudal al cislelor și ludelor, prin care se percepeau dările de la contribuabili, sistem care era păgubitor producției iar vechile dări au fost înlocuite printr-una singură, capitația, plătită de fiecare cap de familie în sumă de 30 de lei pe an, cu excepția negustorilor și a meșteșugarilor care plăteau o patentă, variind în funcție de veniturile lor. Cea mai importantă inovație a Regulamentului Organic din punct de vedere financiar a fost adoptarea principiului modern al bugetului statului bazat pe stabilirea cheltuielilor în funcție de veniturile statului. Atît în Moldova cât și în Țara Românească a fost creat un sistem fiscal burghez, dar nedemocratic, boierii și clérul fiind, în general, scutiți de impozite. În afară de aceasta, impozitul stabilit prin regulamentul respectiv nu era proporțional cu averea contribuabilului.

Regulamentul Organic mai conține și alte prevederi care au stimulat creșterea relațiilor de producție capitaliste în dauna celor feudale. Amintim în această privință învoielile libere pentru prisoase, pe care le făceau țărani cu proprietarii atunci cînd nu le ajungea pămîntul de arătură sau cel de pășune și fînețe; dreptul pe care îl avea proprietarul de a converti claca în bani, atunci cînd nu avea nevoie de munca țaranului clăcaș; organizarea învățămîntului în limba națională, înlăturarea abuzurilor din administrație și justiție, organizarea oștirii naționale și, în fine, unirea Moldovei cu Țara Românească, pe temeiul religiei, obiceiurilor și „cea de un fel limbă“ a locuitorilor celor două țări. Prin asemenea prevederi, Regulamentul Organic deși a avut și serioase limite legiferînd claca, a impulsionat totuși procesul de trecere de la feudalism la capitalism și în timpul aplicării lui s-au înregistrat progrese în toate sectoarele economiei Moldovei și Țării Românești.

Trebuie amintit că, mișcările revoluționare care au avut loc în Moldova și Țara Românească în timpul domniilor regulamentare: conjurația confederativă din 1839 din Moldova, condusă de comisul Leonte Radu și burghezul Neculai Ene, mișcarea națională din 1838—1839 condusă de colonelul Ion Cîmpineanu și mișcarea revoluționară din 1840 condusă de Mitică Filipescu, din Țara Românească, conțin în programele lor revendicări cu conținut antifeudal.

Astfel, programul conjurației confederative din 1839 prevedea :

1. „Să se introducă aice fabrici și să se deschiză băi de metaluri.
2. Să se oprească prin tarifă aducerea de peste hotar manufacturi, lucruri și producturi ce sînt sau se pot face și aice, spre a nu se scoate banii din țară fără folosință și spre a se da îndemn la deschiderea fabricilor”.⁸

Asemenea cereri erau menite să favorizeze procesul de acumulare internă de capital și dezvoltarea manufacturilor și a fabricilor, acordîndu-se atenție în același timp și exploatarii bogățiilor subsolului.

Dezvoltarea forțelor de producție.

*Primele forme ale producției capitaliste.**

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se constată, ca urmare a factorilor pe care i-am amintit mai înainte, o dezvoltare a meșteșugurilor în țările române, îndeosebi în Transilvania, unde exista și o tradiție în acest sens. Meșteșugarii confecționau articole de îmbrăcăminte și de uz casnic pentru populația din mediul rural, dar multe din aceste produse se desfăceau și în târguri.

În unele ateliere meșteșugărești de țară se prelucrau produse agricole și animale, lemne, plantele textile, rocile industriale și de construcție și într-o proporție mai mică metalele. Cel mai răspîndit meșteșug alimentar era morăritul, morile fiind de mai multe feluri, dar mai ales de apă.

Pe domeniile feudale morăritul nu putea fi practicat decît la morile care aparțineau stăpînului moșiei și care erau administrate direct sau se arendau anual sau pe mai mulți ani celor care se angajau să plătească embaticul.

Pe moșiile boierești și mănăstirești se aflau și instalații pentru prelucrarea fructelor și cerealelor în vederea obținerii rachiului. Aceste instalații, cunoscute în Moldova sub numele de velnițe, iar în Țara Românească sub cel de poverne, erau administrate ca și morile de stăpînul moșiei sau se arendau unor negustori.

O dezvoltare simțitoare au cunoscut și meșteșugurile la orașe, mai numeroase fiind cele din domeniul producției de bunuri alimentare și confecționării unor obiecte de îmbrăcăminte și încălțăminte, al construcțiilor, al producției mijloacelor de transport și al obiectelor de uz casnic.

Majoritatea atelierelor meșteșugărești din țările române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism se bazau pe cooperarea capitalistă simplă.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și îndeosebi în prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au pus bazele stadiului manufacturier și al industriei în țările române. Unele manufacturi au fost înființate de boieri pe

⁸ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VI, București, 1895, p. 83—93.

* Vezi : Vlad Matei, *Istoria medie a României, (1711—1821), partea I-a*. Note de curs, București, 1975 și Șt. Imreh, *Începuturile industriei capitaliste în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei, București, 1955.

moșiile lor, unde găseau materia primă. În aceste manufacturi se foloseau țărani clăcași pentru muncile necalificate, iar pentru unele operațiuni mai complicate se folosea forța de muncă salariată.

După natura inițiativei, a provenienței capitalului investit și a forței de muncă, manufacturile înființate în țările române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism erau : de stat (domnești), boierești și negustorești. Primele erau înființate cu capital domnesc și din inițiativa domnului. Aceste manufacturi puteau fi arendate unor persoane particulare : boieri sau negustori, care puteau folosi și forța de muncă a țăranilor clăcași de pe moșiile domnești dar și forța de muncă salariată.

Manufacturile boierești erau înființate din inițiativa și cu capitalul boierilor, dar în baza unui privilegiu domnesc de înființare și funcționare. În cadrul acestor manufacturi erau folosiți pentru diferite munci atît țărani clăcași cît și unii țărani liberi, ca lucrători salariați.

Cea de a treia categorie de manufacturi o formau cele înființate de negustori cu capitalul acestora, dar tot în baza unui privilegiu domnesc de înființare și de funcționare, care se reînnoia atunci cînd se schimba domnul. În aceste manufacturi se folosea forța de muncă salariată din rîndurile țărănilor liberi.

Din cele arătate, rezultă că în perioada de trecere de la feudalism la capitalism există în țările române două feluri de manufacturi care se deosebesc prin natura relațiilor de producție. Prima categorie o formează manufacturile mixte, feudalo-capitaliste, în cadrul cărora se folosește atît munca țăranilor clăcași de pe moșiile domnești, mănăstirești sau boierești, cît și forța de muncă a unor țărani liberi rămași fără pămînt. A doua categorie o constituie manufacturile de tip capitalist, în cadrul cărora este folosită forța de muncă salariată. Aceste manufacturi apar în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și precumpănesc în deceniile care au precedat revoluția de la 1848.

Manufacturile înființate în țările române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism produceau : *postavuri* (exemplu : cea înființată de domnitorul Moldovei Grigore al III-lea Ghica în anul 1776 la Chiperești pe Jijia, cea de la Pociovaliște, lângă Snagov, în județul Ilfov, înființată de boierul Radu Slătineanu în vremea domnitorului Alexandru Scarlat Ghica (1766—1768) și care în 1784 avea peste 150 de lucrători, sau cele din jurul orașelor Sibiu și Brașov în Transilvania) *sticlărie*, (exemplu : cea înființată de banul Dumitrache Ghica, în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, la nord de București, într-un cătun de lângă satul Bălteni, sau cea din ținutul Hîrlăului, în Moldova, care funcționa în vremea domnitorului Alexandru Mavrocordat Firaris), *pielărie* (exemplu : cea de la Gherla în Transilvania), *luminări* (exemplu : cea de la Dumbrăveni în Transilvania, cea de la Galați în Moldova), *hîrtie* (exemplu : „fabrica” înființată de Gh. Asaki în ținutul Neamț, în Moldova și cea înființată de G. Barițiu la Zărnești lângă Brașov), *ceramică* (exemplu : cea înființată de fostul vistier C. Filipescu în 1806).

Existau, de asemenea, manufacturi sau „fabrici” de arpacăș, de paste făinoase, de bere, de unelte agricole etc.

În Transilvania și Banat s-a intensificat exploatarea bogățiilor minerale, în regiunea Munților Apuseni, la Hunedoara, la Reșița și Anina. În perioada de trecere de la feudalism la capitalism mineritul a cunoscut o dezvoltare simțitoare, habsburgii fiind interesați în primul rând în exploatarea aurului și a fierului. Pentru a obține un randament mai mare, Curtea imperială de la Viena sprijină exploatarea în adâncime și concesionează exploatarea unor mine chiar persoanelor particulare. În industria extractivă din Transilvania se introduc mașini mai perfecționate, unele din ele construite de lucrători mineri cu experiență îndelungată și spirit de inventivitate, ca Idu Crăciun și Munteanu Urs.

Pentru prelucrarea metalelor s-au înființat topitorii în Banat și Transilvania, la Reșița și la Hunedoara.

Din cele arătate pe scurt, rezultă că la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului următor, mai ales, producția manufacturieră cunoaște o anumită dezvoltare și aceasta face ca sectorul capitalist să cîștige tot mai mult teren în comparație cu cel feudal.

Pentru a dezvolta producția de mărfuri agricole, boierii din Moldova și Țara Românească au continuat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, să deposedeze pe țărani de pământ. Acest lucru s-a făcut fie prin exproprierea prin violență a țăranilor liberi, fie prin restrîngerea loturilor avute de țărani clăcași în folosință. Unul din mijloacele violente folosite de stăpînii de moșii pentru exproprierea forțată a țăranilor liberi de pămînturile lor au fost „daniile meșteșugite”.

„Daniile meșteșugite” înmulțindu-se, domnitorul Moldovei, Al. Mavrocordat, a dat în octombrie 1785, un hrisov împotriva acestor danii și a expropriierilor forțate de pămînturi.

Denunțînd rapacitatea boierească, se încerca prin acel hrisov o reglementare a vinzărilor silite și a schimburilor de pământ forțate, dar practic n-a avut prea mare efect, iar în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea și la începutul secolului următor s-a intensificat procesul de cotropire a ocinelor răzășești.

Într-o lucrare scrisă de un francez, Charles Pertuasier se sublinia că la 1821 în Țara Românească proprietățile (pămînturile) erau în proporție de $\frac{3}{4}$ în posesia boierilor și a mănăstirilor și numai $\frac{1}{4}$ aparținea țăranilor. O situație aproape identică exista în această privință și în Moldova, unde din cele 1713 sate înregistrate în condica luzilor din 1803, numai 546 erau libere, restul depinzînd de boieri (927 sate) și mănăstiri (215 sate). Menționăm că, din cele 927 sate boierești 470 erau stăpînite numai de 28 familii din rîndurile mării boierimi.

Procesul de expropriere a pămînturilor răzășești s-a desfășurat, atît la șes cît și în regiunea de munte, unde existau mai mulți țărani liberi. În 1803, vistierul Iordache Roset a ajuns stăpîn pe întreg ocolul Vrancei, care avea 15 sate cu o străveche viață proprie.

Și în Transilvania în preajma răscoalei iobagilor din 1784 au fost restrînse drepturile pe care le aveau moșii asupra pămîntului.

O altă metodă folosită de boierii din Moldova și Țara Românească pentru a-și extinde suprafețele agricole, ca și de nobilii maghiari din Transilvania a fost îngustarea loturilor avute de clăcași (iobagi) în folosință. În Moldova, pînă la „Așezămîntul” dat de domnitorul Alex. Moruzi în 1766, și reînnoit în 1805, țărani clăcași puteau să ia în folosință cît pămînt aveau nevoie, dar de la 1805 se limitează acest pămînt. În Transilvania, nobilii au reușit, prin recensămîntul lui Cziraki din 1820, să pună mîna pe o parte din pămîntul avut în folosință de țărani iobagi.

Pe măsură ce boierimea (nobilimea) s-a antrenat tot mai mult în relațiile marfă-bani și a început să producă pentru piață, a tins și a reușit să impună țăranilor clăcași (iobagi) un număr mai mare de zile de muncă.

Forme de relații capitaliste în agricultură

În cadrul procesului de trecere de la feudalism la capitalism în agricultură, pe măsură ce relațiile feudale slăbesc tot mai mult, locul lor este luat de noile relații de producție capitaliste. Aceste relații îmbracă diferite forme ca: arendășia, transformarea rentei în produse în rentă în bani, specifică orînduirii capitaliste, convertirea clăcii în bani, utilizarea muncii salariate, mai ales pentru lucrări care cereau o anumită calificare, învoielile agricole pentru prisoase.

Arendășia a apărut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și s-a extins în prima jumătate a secolului următor, pe măsură ce marea boierime manifestă mai puțin interes pentru lucrarea pămîntului, preferînd să cheltuiască banii cu plimbările peste hotare sau la jocul de cărți.

Boierul cu idei liberale, Dinicu Golescu, în lucrarea sa „Insemnare a călătoriei mele”, cuprinde destul de bine decăderea boierimii în condițiile adîncirii crizei feudalismului și arată că, de unde pînă atunci, negustorii se împrumutau pe la casele boierilor, acum aceștia sînt datori pe la neguțatori, care au acumulat suficient capital comercial.

Pe măsură ce boierimea are nevoie din ce în ce mai mare de bani, nu se mai mulțumește cu renta în produse, pentru pămîntul dat în folosință țăranului clăcaș din Moldova și Țara Românească, renunță la această rentă, în condițiile adîncirii crizei feudalismului, și-l obligă pe țăran, să-i dea renta în bani, care este specifică societății capitaliste. Adeseori țăranul clăcaș era nevoit să meargă la tîrg, să vîndă produsele destinate rentei ce datora stăpînului de moșie și să-i dea acestuia banii.

Prin Regulamentul Organic, care este o constituție boierească pentru perioada de trecere de la feudalism la capitalism, numai boierii din Principatele dunărene au obținut dreptul de a converti zilele de clacă, ce le datorau țăranii clăcași, în bani.

Același regulament prevedea dreptul pentru țăranii clăcași de a face învoieli libere cu boierii pentru noi suprafețe de pămînt de arătură sau pentru pășune, angajîndu-se la alte obligații față de aceștia. Astfel de învoeli consti-

tuiat o formă a relațiilor de producție capitaliste în agricultură și ele se intensifică în deceniile care au precedat revoluția de la 1848.

După desființarea monopolului turcesc asupra comerțului exterior al Moldovei și Țării Românești și proclamarea libertății depline a comerțului pe Dunăre și Marea Neagră, prin tratatul de la Adrianopol din 1829, boierimea se antrenează tot mai mult în relațiile marfă bani și caută să producă mai multe cereale marfă. Pentru acele munci agricole care necesitau o anumită calificare, boierimea angajează forța de muncă salariată, iar Adunările Obștești Ordinare de la Iași și București publicau anual mercuriale cu prețurile pentru muncile agricole, mai ales pentru cele din sezonul de vară. Folosirea muncii salariate în agricultură constituia, de asemenea, o formă de relații capitaliste în agricultură, dar în condițiile trecerii de la feudalism la capitalism în țările române, această formă nu era așa de răspândită, boierii și nobilii având la dispoziție forța de muncă a țăranilor clăcași sau iobagi.

În deceniile care au precedat revoluția română de la 1848—1849 se constată o creștere a formelor de relații capitaliste în agricultură, dar pînă la 1853—1854 în Banat și Transilvania, iar în România pînă la 1864, relațiile feudale din agricultură n-au fost desființate. Persistența lor frîna nu numai dezvoltarea industriei ci și dezvoltarea capitalismului în agricultură.

Odată cu desființarea relațiilor feudale din agricultura țării noastre s-a realizat, de fapt, deplina concordanță între relațiile de producție și caracterul forțelor de producție, încheindu-se, astfel, procesul de trecere de la feudalism la capitalism în acest sector important al economiei, fiindcă în cel industrial acest lucru avusese loc mai înainte.

Schimbări în structura socială a țărilor române în procesul de trecere de la feudalism la capitalism

În procesul trecerii de la feudalism la capitalism s-au produs importante schimbări și în structura socială a țărilor române. Deși se mențin cele două clase sociale specifice feudalismului: boierimea în Moldova și Țara Românească sau nobilimea în Transilvania și țăranimea, se ridică, totuși, în condițiile adîncirii crizei feudalismului, o clasă socială nouă, burghezia, purtătoare a noilor relații de producție capitaliste și a ideilor progresiste.

Atît boierimea din Principatele dunărene cît și nobilimea din Transilvania nu se mai prezintă ca o clasă omogenă din punct de vedere al concepțiilor. În rîndurile ei se produce o stratifiere, în sensul că se desprinde o pătură de boieri cu idei liberale, cointeresată în dezvoltarea producției de cereale marfă și în comerțul cu cereale și vite. Un exemplu în această privință îl constituie familiile Goleșcu, Filipescu, Cîmpineanu, Crețulescu, în Țara Românească, Cantacuzino, Cuza, Kogălniceanu, Conachi, Rosetti în Moldova, Kemeny și Wesselény în Transilvania și altele.

Spre deosebire de marea boierime conservatoare, care voia cu orice preț să mențină neschimbate relațiile de producție feudale, această pătură — boie-

rimea liberală — voia ca trecerea de la feudalism la capitalism să se facă pe calea unor reforme de sus în jos, în așa fel încât ea să rămână în continuare la putere. Ea era dispusă însă la unele concesii pentru masele țărănești, acceptând emanciparea acestora de servituțiile feudale și chiar împrumotărirea lor cu pământ prin embatic sau prin despăgubire.

În ajunul revoluției române de la 1848, existau în Țara Românească aproximativ 3100 de familii boierești, iar în Moldova numai 2800. Aceste familii stăpâneau împreună 80% din suprafața agro-silvică a celor două principate. Boierimea deținea nu numai monopolul asupra pământului, ci, potrivit prevederilor Regulamentului Organic, mai era scutită de impozite către stat și comună și se bucura de toate drepturile politice. Din rândurile marii boierimi se alegeau domnii celor două țări, aproape toți deputații din Adunările Obștești Ordinare de la București și Iași și câte 50 de deputați, respectiv 45 în Adunarea Obștească Extraordinară a Țării Românești și cea din Moldova, care aveau sarcina să aleagă domnii. În aceste două adunări era reprezentată și boierimea de rangul al doilea cu un număr de 73 deputați — respectiv 35, iar cea de rangul al treilea avea doar 36 de deputați — respectiv 32.

Din rândul marilor boieri erau recrutați și membrii guvernelor (cabinetelor ministeriale), iar ispravnicii județelor și ținuturilor puteau fi aleși și dintre boierii mijlocii.

De aici rezultă că puterea politică în stat se afla aproape în întregime în mâinile boierimii, la aceasta contribuind și puternica bază economică de care dispunea.

În Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș nobilimea era aproape în întregime de origine maghiară și din rândurile ei erau aleși deputații Dietei Transilvaniei, care-și avea sediul la Cluj, precum și conducătorii comitatelor și alți funcționari administrativi. Ca și boierimea din Principatele dunărene, nobilimea din Transilvania stăpânea cea mai mare parte a suprafeței agro-silvice, era scutită de dări și primea de la țărani dijmă și robota.

Țărănimea constituia în cele trei țări române una din principalele clase sociale și forma majoritatea populației. În Țara Românească și Moldova cea mai mare parte a țărănimii o formau clăcașii de pe moșiile boierești, mănăstirești și domnești, iar în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina iobagii.

În ajunul revoluției române de la 1848 mai erau în Țara Românească doar 70.000 de familii de moșneni, iar în Moldova 50.000 de familii de răzeși. Aceștia stăpâneau numai 20% din totalul suprafeței agro-silvice. Țărănimea clăcașe constituia în ajunul revoluției de la 1848 aproape 80% din populația celor două principate, fiind reprezentată în Moldova prin 190.000 de familii de clăcași, iar în Țara Românească prin 300.000 de familii.

Relevând scăderea numărului țăranilor răzeși, Nicolae Istrati scria pe la 1840 că „încă puțin și răzeși cu moșie în Moldova nu se va mai afla”. La rândul său, democratul revoluționar N. Bălcescu observa și el ceva mai târziu creșterea proprietății boierești printr-un șir de spoliații succesive spunând următoarele: „Nu vedem noi și acum încă această acție mistuitoare a pro-

prietăților mari către cele mici, această deposedare silnică a moșnenilor?“. Un exemplu edificator în această privință l-a constituit Mihail Sturdza, domnul Moldovei (1843—1849), care s-a remarcat prin acțiunea de spoliere a țăranilor răzeși, acaparându-le de multe ori pământul. Utilizînd mijloace necinstite, Mihail Sturdza a reușit să devină un mare latifundiar, stăpînind în nordul Moldovei moșii întinse. Numai în ținutul Sucevei moșiile lui însumau o întindere de 11.944 falcii și 36 de prăjini, ceea ce echivala cu 17.900 de ha.

Situația țăranilor clăcași era, desigur, mai grea decît a răzeșilor și moșnenilor, aceștia fiind exploatați de stăpîni de pământ. Raporturile dintre țăranii clăcași și boieri stabilite prin Regulamentul Organic erau favorabile celor din urmă, boierii avînd drept de proprietate deplină asupra unei treimi din moșii, restul urmînd să fie dat în folosință țăranilor clăcași în funcție și de numărul de vite. Comparativ cu suprafețele de pământ pe care țăranii clăcași le avuseseră înainte de Regulamentul Organic, acestea erau mult mai mici. Nicolae Bălcescu, referindu-se la pământul dat țăranilor clăcași prin regulamentul respectiv, arată că acesta fiind prea puțin, țăranii erau nevoiți să solicite de la boieri noi suprafețe de pământ în folosință, pe baza unor învoieli libere, care ofereau boierilor posibilitatea să comită diferite abuzuri. Prin natura lor, aceste învoieli libere contractate între țăranii clăcași și proprietari — cum își spuneau boierii, deschideau calea unor relații de producție de tip capitalist și ele fuseseră prevăzute și de Regulamentul Organic.

În schimbul suprafețelor de pământ primite în folosință, țăranii clăcași erau obligați, potrivit prevederilor Regulamentului Organic, să presteze pe rezerva proprietarului 12 zile de clacă pe an, după vechiul obicei, plus 2 zile din care o zi de arătură primăvara și o zi la transport toamna, dar toate zilele erau cu nart. Din cauza nartului care era prea mare, numărul zilelor de clacă prestate de țăranul clăcaș pe moșia boierului creștea, ajungînd, după calculul făcut de Nicolae Bălcescu, la 56 în Țara Românească și la 84 în Moldova.

Pe lângă obligațiile în muncă, țăranii clăcași mai erau datori să dea proprietarilor dijma din toate produsele realizate pe locurile de arătură, dijma din fîn și din vin și slujbași volnici.

Regulamentul Organic dădea dreptul boierilor să convertească renta în muncă și în produse ce le datorau țăranii clăcași în rentă în bani, convertirea făcîndu-se de regulă după tarifele fixate de Adunările Obștești Ordinare, în care erau reprezentați numai boierii.

În afară de obligațiile provenite din sistemul de clacă și de cele impuse țăranilor clăcași de către boieri prin învoielile pentru prisoase, asupra țăranilor mai apăseau și dările către stat (capitația de 30 de lei) și cele către comună. Analizînd prevederile fiscale stabilite de Regulamentul Organic, potrivit cărora impozitele către stat erau plătite de toți țăranii clăcași, indiferent de starea lor materială, se poate sublinia, că acest mod de percepere a impozitelor era deosebit de greu, mai ales pentru țăranii pâlmași.

Deși Regulamentul Organic nu abrogase reformele lui C. Mavrocordat din 1746 și 1749, care prevedeau formal emanciparea țăranilor clăcași și

dreptul ca aceștia să se poată strămuta de pe o moșie pe alta, totuși, prin unele restricții pe care le punea în privința strămutării, tindea de fapt să-i lege de glie. Potrivit acestui regulament, clăcașul care solicita strămutarea de pe o moșie pe alta trebuia să anunțe guvernul și pe proprietar cu 6 luni înainte de Sf. Gheorghe și să plătească o taxă de strămutare, egală cu valoarea obligațiilor dintr-un an față de stăpînul moșiei. De asemenea, era obligat să renunțe în favoarea acestuia la clădirile și grădinile sale și să plătească pe un an înainte dările către comună și impozitele către stat, pe toți anii pînă la efectuarea catagrafiei.

În Transilvania situația țăranilor iobagi s-a înrăutățit în cadrul procesului de trecere de la feudalism la capitalism. Printre cauzele care au generat o asemenea stare, merită a fi amintite: micșorarea sesiilor (loturilor) de pămînt avute în folosință de țăranii iobagi, răpirea de către nobili a pășunilor și pădurilor comune, la care iobagii aveau dreptul, mărirea robotelor și a celorlalte obligații ale iobagilor față de nobili, nereglementarea pe bază de lege a servituțiilor feudale, fărîmițarea sesiilor, ca urmare a creșterii populației țărănești și sporirea numărului jelerilor (țărani liberi fără pămînt), care erau nevoiți să muncească pe rezervele feudalilor.

Sesiile țăranilor iobagi din Transilvania fuseseră micșorate în urma aplicării recensămîntului din 1820 și ca urmare a creșterii membrilor familiilor de țăranii iobagi. În ajunul revoluției de la 1848 majoritatea sesiilor avute în folosință de țăranii iobagi variau între 1/4 și 1/8 din suprafața unei sesii.

Obligațiile în muncă ale țăranilor iobagi erau destul de mari și fuseseră fixate prin regulamentul urbarial din 1769, cunoscut sub numele de *Certa puncta*, la 4 zile de robotă pe săptămîină, pentru țăranul iobag fără vite și la 3 zile pentru cel cu vite.

Situația țăranilor iobagi din Transilvania s-a înrăutățit și datorită faptului că nobilii interesați să producă mai multe cereale marfă, să crească vite și să cultive plante industriale (sfeclă de zahăr, rapiță și cartofi) au început să deposedeze pe țăranii de dreptul pe care-l aveau de a folosi în comun pășunile și pădurile.

Referindu-se la astfel de abuzuri, Simion Bărnuțiu arăta că „Poporul pe care nu-l apără nici o lege, e scos la sapă, la seceră sau la alte lucruri... Cînd bărbatul este la cărat de grîu, de fîn, de vin domnesc sau la arat în alodiul domnesc, atunci femeia muncește în curtea domnească, la cernut, la dires, la scos cînepă, la tors, casa iobagului e rămasă numai în grija pruncului din leagăn”.⁹ Pe lîngă aceste obligații ale iobagului, Simion Bărnuțiu mai menționa: găinile crăciunului, mielul paștilor, puii și ouăle, cupele de unt și zeciuielile.

Nobilimea din Transilvania nu făcea vreo deosebire între iobagii români și cei maghiari cînd era vorba de exploatare.

⁹ Simion Bărnuțiu, *Românii și ungerii. Discurs rostit în catedrala Blajului la 2/14 mai 1848*. Cu introducere și comentariu de G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, rîndurile 387—414.

Pe măsură ce s-a accentuat procesul de destrămare a feudalismului în țările române, a apărut și s-a format o nouă clasă socială, purtătoare a noilor relații de producție capitaliste și interesată în dezvoltarea manufacturilor, a fabricilor și a comerțului. Regulamentul Organic considera burghezia, ca fiind una din clasele cele mai însemnate ale societății. Golirea breslelor de conținutul lor feudal, restrictiv, prin acest regulament, a favorizat dezvoltarea manufacturilor, a producției industriale și a comerțului în Moldova și Țara Românească, impulsivând, în același timp, și procesul de formare a burgheziei, din rîndurile căreia se ridică numeroși proprietari de manufacturi, negustori și bancheri.

Dezvoltîndu-se din punct de vedere economic, burghezia se arată nemulțumită de faptul că Regulamentul Organic menținea privilegiile boierești. Fiind interesată direct în dezvoltarea forțelor de producție și a relațiilor de producție capitaliste, burghezia din țările române — în ciuda faptului că în Banat și Transilvania era divizată pe națiuni, — lupta pentru înlăturarea orînduirii feudale și înlocuirea ei cu cea capitalistă, pentru cucerirea puterii politice din mîinile boierimii, pentru unitatea politică a românilor și pentru independență.

Paralel cu procesul de formare a burgheziei, în cadrul procesului de trecere de la feudalism la capitalism, începe să se formeze în țările române și clasa socială opusă acesteia, proletariatul. Procesul de formare a proletariatului este foarte lent din cauza menținerii relațiilor feudale în agricultură și a ritmului lent de dezvoltare a manufacturilor și fabricilor.

În condițiile adîncirii crizei feudalismului în țările române, burghezia devine clasa socială menită să conducă lupta împotriva feudalismului și pentru înlocuirea acestuia cu orînduirea capitalistă, așa cum se va întîmpla în timpul revoluției române de la 1848—1849. Nefiind suficient de dezvoltată, ea se va sprijini însă pe masele țărănești care, de asemenea, erau interesate în înlăturarea feudalismului și doreau emanciparea de clacă (iobăgie) și împrăștierea cu pămînt. Alături de burghezie va fi și boierimea liberală, interesată în dezvoltarea producției de cereale marfă și a comerțului.

Rubrica studentului

CUVÎNT INTRODUCTIV

Publicația „Studii și articole de istorie” inaugurează o nouă rubrică de materiale adresate, cu precădere, studenților, dar utile și altor categorii de cititori.

Comitetul de redacție intenționează ca și prin aceasta, să vină în sprijinul pregătirii de specialitate și metodice a celor ce vor lucra în domeniul învățămîntului istoric. Sub acest raport, considerăm că vor avea de folosit mai ales studenții din sistemul fără frecvență care, prin forța lucrurilor, beneficiază în mai mică măsură de îndrumarea cadrelor didactice din învățămîntul superior.

Cuprinsul acestei rubrici va fi variat și se va îmbogăți și diversifica pe măsură ce însuși comitetul de redacție va cîștiga experiență și se vor primi sugestii din partea cititorilor. Pentru început, se au în vedere :

— materiale care să lămurească unele probleme importante din domeniul istoriei, în legătură cu care există imprecizuni sau păreri eronate ;

— scurte informații de ordin științific, rezultate din cercetări recente întreprinse la noi în țară sau peste hotare ;

— informații și semnalări privind izvoare documentare importante, utile îndeosebi în predarea istoriei ;

— informații și semnalări cu caracter bibliografic ;

— îndrumări de ordin metodic referitoare atît la procesul de învățămînt, cît și la cercetarea științifică.

Desigur, astfel de probleme au fost în atenția publicației noastre și pînă în prezent, dar ele au fost risipite în cadrul a numeroase rubrici. Gruparea lor într-o rubrică aparte, destinată studenților, va fi de natură să ușureze informarea și pregătirea de specialitate a acestora. Pornind la drum cu astfel de intenții — pe care le considerăm minimale și de început —, adresăm cititorilor publicației noastre — și cu deosebire studenților — solicitarea de a ne face propuneri de teme și de probleme care ar dori să fie tratate ; de altfel, considerăm că unele dintre acestea ar putea fi abordate chiar de către studenți, revista oferindu-le sprijin material și la nevoie consultații de specialitate prin membrii comitetului de redacție și, eventual, prin alți specialiști.

Ne exprimăm convingerea că noua rubrică va stîrni interes și că, prin aceasta, însăși publicația „Studii și articole de istorie” își va spori influența în rîndurile cititorilor.

CE A FOST INTERNAȚIONALĂ A II-A ?

LUCIA BĂDULESCU ȘI MIRCEA N. POPA

În anii care au urmat dispariției Internaționalei I-a, proletariatul din diverse țări s-a dezvoltat și s-a organizat „într-o formă de sine stătătoare”¹ — partidul socialist de masă —, iar vechea formă de cuprindere a muncitorilor organizați din diferite regiuni ale lumii într-o asociație de felul Internaționalei I-a s-a dovedit a fi, după cum aprecia F. Engels, „...deja perimată ; mișcarea o luase cu mult înainte vechii Internaționale”.²

O nouă formă de organizare a luptei comune duse de clasa muncitoare din diverse țări, adecvată condițiilor specifice ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea și gradului de dezvoltare și maturizare politică a proletariatului, nu a fost găsită decât după mai mult de un deceniu de la autodizolvarea Internaționalei a I-a. Ea a izvorât în mod necesar din practica politică a partidelor proletare de masă, a fost determinată în mod obiectiv. Nu întâmplător, deci, K. Marx — pînă la moartea sa în 1883 — și F. Engels au respins reconstituirea Internaționalei a I-a în vechea ei formă. Ei apreciau că „de evenimentele istorice nimeni nu se plînge”, dimpotrivă, toți se străduiesc să le înțeleagă cauzele și o dată cu aceasta, și urmările.”³ Spre deosebire de cei care priveau cu nostalgie în urmă și cereau reconstituirea grabnică a Internaționalei a I-a, F. Engels considera că atîta timp cît tinerele partide socialiste nu se consolidaseră suficient, înființarea unei noi Internaționale era prematură. Avînd în vedere considerabila întărire a mișcării proletariatului european și nord-american, F. Engels aprecia în 1885 că toate vechile forme de organizare internațională, inclusiv Asociația Internațională a Muncitorilor, ar fi fost în noile condiții „o cătușă”⁴ și că „...simplul sentiment de solidaritate, care se bazează pe înțelegerea identității situației lor de clasă, e suficient pentru a uni pe muncitorii din toate țările...”.⁵ În 1886, reluînd în discuție această chestiune, F. Engels a afirmat în mod cît se poate de clar că „Internaționala nu mai are nevoie de o organizație în sensul strict al cuvîntului ; ea trăiește și se întărește datorită colaborării sincere, care se dezvoltă

¹ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 22, București, Editura politică, 1965, p. 403.

² *Ibidem*, p. 337.

³ K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 202.

⁴ *Ibidem*, p. 224.

⁵ *Ibidem*.

în mod firesc, a muncitorilor din Europa și America.⁶ La sfârșitul anilor '80, F. Engels — care nu încetase niciodată să îndrume mișcarea muncitorească din Europa și America — a apreciat însă că se creaseră condiții favorabile întemeierii unei organizații socialiste internaționale și s-a angajat cu întreaga sa autoritate, capacitate teoretică, politică și organizatorică în activitatea de pregătire a unui congres internațional al organizațiilor muncitorești și socialiste. În acest sens, el scria la 4 ianuarie 1888 socialiștilor români: Progresele mișcării proletare „...au fost atât de mari, încât, cel puțin partida din Europa poate și trebuie să aibă o politică internațională comună”.⁷ (subl. n.). Problema înființării unei noi Internaționale socialiste nu a putut fi rezolvată decât în momentul în care partidele socialiste au depășit faza inițială a existenței lor, caracterizată prin slăbiciuni și căutări în ceea ce privește strategia și tactica politică, când avântul mișcării muncitorești de masă a cerut în mod imperios solidaritatea internațională a proletariatului. Că acest moment a fost în mod necesar sfârșitul deceniului al nouălea o demonstrează propunerile formulate în anii 1887—1888 de mai multe partide și organizații sindicale. F. Engels a ținut totuși să avertizeze din nou pe marx-iști că „...o dată în plus aceeași veche sciziune a Internaționalei — I-a, n.n. — împinge acum oamenii în două tabere opuse. De o parte discipolii lui Bakunin — anarhiștii, n.n. —, sub un steag diferit, dar cu întregul vechi arsenal și vechea tactică, o bandă de intriganți... care încearcă să supună mișcarea clasei muncitoare scopurilor lor personale; de cealaltă parte adevărata mișcare a clasei muncitoare”.⁸ Adversarul proletariatului, conștient de interesele sale de clasă, era același, sublinia F. Engels, cu singura deosebire că „drapelul anarhiștilor a fost înlocuit cu drapelul posibilistilor — oportuniștilor francezi, n.n.; aceleași procedee de a vinde burgheziei principiile, în schimbul unor concesii de amănunt și în special în schimbul unor posturi grase pentru lideri...”⁹ Contribuția lui F. Engels la pregătirea și apoi la reușita congresului din iulie 1889 de la Paris a fost hotărâtoare. Marx-iștii francezi au recunoscut că el „a salvat congresul”.¹⁰ Într-adevăr, datorită activității lui F. Engels, oportuniștii francezi — «posibiliștii» — și englezi — conducătorii Federației Social-Democrate ș.a. — au eșuat în încercările lor de a prelua conducerea mișcării muncitorești și socialiste internaționale.

Congresul socialist internațional de la Paris din 1889, *dominat de marx-iști*, a pus bazele unei noi organizații proletare internaționale, intrată mai apoi în istorie sub denumirea de Internaționala a II-a sau Internaționala socialistă. Specificul condițiilor istorice în care a apărut și s-a dezvoltat noua organizație consta în puternicul avânt al mișcării proletare de masă și în

⁶ *Ibidem*, p. 259.

⁷ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I (1865—1900), Partea I (1865—1889), București, Editura politică, 1964, p. 188.

⁸ Friedrich Engels, Paul et Laura Lafargue, *Correspondance*, tome II (1887—1890), Paris, Editions Sociales, 1956, p. 288.

⁹ Cf. V. I. Lenin, *Opere*, vol. 12, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 356.

¹⁰ Friedrich Engels, Paul et Laura Lafargue, *op. cit.*, vol. II, p. 233.

existența partidelor socialiste de masă în multe dintre țările continentului european. În legătură cu geneza Internaționalei a II-a, este de neașteptat faptul că aceasta a fost urmarea firească și inevitabilă a încercărilor făcute în perioada anterioară de către organizațiile politice și sindicale ale clasei muncitoare din mai multe țări de a crea o mișcare proletară la nivel internațional, într-o formă organizatorică adecvată împrejurărilor. Din această cauză, anul 1889 marchează un moment deosebit de important în evoluția istorică a mișcării muncitorești internaționale cuprinsă între data dispariției Internaționalei a I-a și declanșarea primului război mondial imperialist. Totodată, „înrudirea” dintre noua organizație și vechea Internațională, în ciuda deosebirilor dintre ele, era evidentă și declarată explicit de către delegații la Congresul din 1889.

Misiunea noii organizații socialiste internaționale consta în crearea unor partide marxiste de masă, în țările unde acestea nu existau, înarmate cu o strategie și o tactică fondate pe lupta de clasă, pentru a da astfel posibilitate proletariatului de pretutindeni să-și însușească experiența de luptă necesară înlăturării dominației de clasă a burgheziei. Totodată, noua Internațională considera drept sarcină centrală combaterea hotărâtă a militarismului și lupta împotriva primejdiei de război.

Internaționala socialistă intra în lupta împotriva capitalismului sub forma unei mișcări muncitorești și socialiste europene și nu mondiale, deși ea va cuprinde în aria sa de influență și activitate și unele zone extraeuropene. Pe de altă parte, Congresul de la Paris din 1889 nu a creat o organizație în accepțiunea strictă a termenului și nici o structură centralizată, așa cum procedase Internaționala I-a, căci organizațiile politice — mai cu seamă Partidul Social-Democrat German — și sindicale care acceptaseră să-și unească eforturile în lupta împotriva capitalismului apreciaseră că în noua etapă istorică nu era necesară o organizare rigidă și nici un centru conducător. F. Engels împărțea acest punct de vedere, găsindu-l pe deplin întemeiat. Chiar în ajunul Congresului de la Paris, F. Engels i-a avertizat pe socialiștii francezi că social-democrații germani „nu-și pot permite a se juca de-a organizațiile internaționale, care sînt pentru moment pe cît de imposibile pe atît de inutile”, și, de aceea, ei vor combate „nostalgia unei reconstituiri a Internaționalei — autodizolvate în 1876, *n.n.* — sub o formă sau alta.”¹¹ F. Engels se referea de fapt, atunci cînd vorbea de „reconstituirea Internaționalei”, la inoportunitatea unei organizații de felul Internaționalei I-a. Cît privește opoziția categorică a social-democrației germane, aceasta se explică atît prin ineficiența unei organizații puternic structurate și conduse dintr-un centru, cît și prin situația extrem de dificilă prin care trecea ea datorită „legilor excepționale” din Reichul wilhelmian.

Congresul de la Paris a hotărît doar convocarea periodică, o dată la trei ani, a unor congrese internaționale. Peste mulți ani, în 1907, Ed. Vaillant, care jucase un rol însemnat în organizarea Congresului din 1889, a declarat

¹¹ cf. Annie Kriegel, *Les Internationales ouvrières (1864—1943)*, Paris, P.U.F., 1964, p. 36.

Congresului de la Stuttgart (1907), referindu-se la modul în care el și cei mai mulți dintre socialiști concepuseră rostul Internaționalei socialiste: „Este bine ca partidele socialiste din toate țările să se unească. Acestui scop îi servesc congresele internaționale.“¹² Așadar, Congresul socialist din iulie 1889 a pus doar piatra de temelie a noii Internaționale, construcția acesteia fiind ridicată treptat, și nu fără dificultăți, în răstimpul de aproximativ un deceniu. Un moment însemnat în această acțiune de organizare a Internaționalei a fost Congresul socialist de la Bruxelles (1891), care a reunit pe foștii adversari din 1889¹³, evitând astfel sciziunea mișcării socialiste și muncitorești internaționale. „Pe scurt, — își amintea E. Vandervelde, *n.n.* — Internaționala a II-a se unificase și trebuia să rămână așa pînă în 1914.“¹⁴ Referindu-se la hotărîrea Congresului de la Bruxelles de a-i exclude pe anarhiști de la participarea la lucrările sale, F. Engels remarcă în septembrie 1891: „În felul acesta vechea Internațională a încetat să mai existe și începe cea nouă“.¹⁵ Cît privește manifestarea unor veleități — încă din ajunul Congresului de la Bruxelles — de reconstituire a Internaționalei I-a, F. Engels a avertizat, din nou, că aceasta ar fi provocat „noi sciziuni“¹⁶ și a subliniat că „în realitate mișcarea era prea mare, prea vastă, pentru a fi încurcată de astfel de legături“¹⁷ ca cele specifice primei Internaționale. Doar „nostalgia“ unor socialiști nu putea fi un argument în favoarea reconstituirii vechii forme de organizare a mișcării muncitorești și socialiste internaționale. Începînd cu Congresul de la Bruxelles, Internaționala socialistă a fost recunoscută ca o realitate politică chiar și de către cei care, în 1889, organizînd un congres separat — oportunist — la Paris, refuzaseră a o face. Dar această Internațională funcționa în mod diferit, în comparație cu Internaționala I-a, și avea o formă nouă, distinctă. Un pas înainte pe calea organizării și definirii orientării politice a Internaționalei socialiste a fost făcut cu prilejul Congresului de la Zürich din 1893, prin adoptarea rezoluției „Dispoziții privind admiterea în congres.“ În document se preciza: „Sînt admise în Congres socialist internațional, *n.n.* — toate sindicatele profesionale muncitorești ca și acele partide și asociații socialiste care recunosc necesitatea organizației muncitorești și acțiunea politică“.¹⁸ În cuvîntarea de încheiere a lucrărilor Congresului de la Zürich, F. Engels a expus modul în care înțelegea colaborarea dintre partidele și organizațiile muncitorești, rosturile înseși ale Internaționalei: „...Trebuie să continuăm să lucrăm pe o bază comună.

¹² Vezi: *Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart, 18. bis 24. August 1907*, Berlin, 1907, pp. 3—12.

¹³ În iulie 1889 la Paris se întruniseră concomitent două congrese socialiste și muncitorești internaționale: unul dominat de marxști, care puseseră bazele noii Internaționale; altul, oportunist.

¹⁴ E. Vandervelde, *Souvenirs d'un militant socialiste*, Paris, 1939, p. 142.

¹⁵ Friedrich Engels, Paul et Laura Lafargue, *op. cit.*, vol. III, p. 95.

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem*, p. 89—90.

¹⁸ Cf. *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1893—1900*, București, Editura politică, 1969, p. 156.

Pentru a nu degenera într-o sectă trebuie să admitem discuțiile, dar principiile generale trebuie respectate cu consecvență. Unirea liberă, contactele liber consimțite, sprijinite de congrese, sînt suficiente pentru a ne asigura victoria, pe care nici o forță din lume nu ne-o va mai putea zmulge...¹⁹

Rezolvarea definitivă a problemei raporturilor dintre socialiști și anarhiști, a admiterii sau excluderii acestora din urmă din Internaționala socialistă, a revenit Congresului de la Londra din 1896. Anahismul devenise un pericol mult prea mare pentru mișcarea socialistă internațională pentru a i se mai îngădui accesul și activitatea — sub diverse forme — în Internațională, Congresul de la Londra punea capăt disputei dintre marxiști și anarhiști începute în Internaționala socialistă, chiar din 1889. Astfel, Internaționala s-a consolidat ca organizație marxistă.

Așadar, la început Internaționala a II-a a avut „mai mult un rol de simbol decît de organizație”.²⁰ Etapa care s-a prelungit pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea s-a caracterizat prin căutarea formelor de organizare și a tacticii luptei proletare adecvate condițiilor istorice specifice perioadei. Temele majore ale dezbaterilor din congresele internaționale poartă pecetea interesului primordial, și adesea exclusiv, pentru problemele organizării luptei și pentru situația economică a proletariatului industrial. Unul dintre rezultatele de maximă importanță ale dezbaterilor din primele congrese a fost recunoașterea preponderenței formelor politice ale luptei proletare. Totodată, s-a manifestat constant conștiința caracterului mondial al mișcării socialiste, a necesității unității și a luptei pentru înfăptuirea acesteia. În sfîrșit, deși organizațiile naționale încadrate în Internaționala a II-a se recunoșteau egale în drepturi, social-democrația germană și-a cîștigat respectul și înalta prețuire a celorlalte partide și organizații muncitorești și socialiste. Partidul proletar german avea o influență remarcabilă în Internaționala a II-a și s-a transformat, după expresia folosită de Henriette Rolland-Holst în „marea putere a Internaționalei”.

Ce reprezenta, așadar, Internaționala a II-a, care era structura ei după aproximativ un deceniu de existență? Pentru prima dată Internaționala s-a autodefinit în timpul Congresului de la Zürich. Luînd în considerație dorința ca social-democrații să fie organizați pe plan internațional „sub un titlu comun”, precum și existența unei legislații antimuncitorești în diverse țări, Congresul a statornicit, prin rezoluția privind organizarea internațională a democrației socialiste, următoarele: membri ai «*Partidului socialist democratic revoluționar internațional*» erau recunoscute toate organizațiile care admiteau lupta de clasă, necesitatea socializării mijloacelor de producție și principiile congreselor Internaționalei. Forțele care au constituit organizația socialistă internațională se caracterizau printr-o diversitate a formelor de organizare, printr-o mare varietate a structurii partidelor. Ele au creat „o

¹⁹ K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, vol. 22, pp. 403—404.

²⁰ *The Revolutionary Internationals, 1864—1943*. Edited by Milford M. Drachkovitch, Stanford, California, University Press, London, Oxford University Press, 1966, p. 97.

federație de partide naționale autonome”²¹ și sindicate, neacceptând un alt tip de organizare decât cel care avea la bază principiul federativ. În timpul Congresului de la Stuttgart, referindu-se la principiile care stăteau la baza organizării Internaționalei, E. Vandervelde a declarat: „Premisa internaționalismului nostru este existența națiunilor libere și autonome. Internaționala muncitorilor nu este o masă amorfă fără grupări și structuri, ci o asociere liberă, o uniune nu numai de state independente, ci și de națiuni cărora Internaționala le-a restabilit autonomia, așa cum s-a întâmplat cu polonezii. Noi am recunoscut cea mai deplină justificare structurii naționale, fără rezerve și mai cinstit decât ar putea să o facă vreodată un partid burghez”.²² Cîțiva ani mai târziu, în 1910, socialistul Ch. Rappoport scria: „Forțele care compun Internaționala sînt de origini foarte diverse. Națiunile care o compun trăiesc în condiții politice, economice, intelectuale și morale cu totul variate... Și trebuie să se dea acestei varietăți infinite o singură direcție generală, direcția socialistă. De aici dificultăți nenumărate.”²³ Recunoscînd principiul autonomiei partidelor și organizațiilor afiliate ca o condiție *sine qua non*, Internaționala nu și-a creat o structură centralizată, iar pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea nu a organizat nici o instituție permanentă. Contactele dintre partide și organizațiile proletare afiliate Internaționalei socialiste erau asigurate de congresele internaționale întrunite odată la trei ani și, firește, de legăturile bilaterale. Acest mod de organizare reflecta strădania membrilor Internaționalei de a se adapta realității, specificului mișcării muncitorești, varietății extreme a formelor de organizare și luptă din diverse țări, diversității sarcinilor imediate ale proletariatului. În astfel de împrejurări erau necesare eforturi mari pentru a asigura coordonarea și unitatea mișcării, socialiste și muncitorești din lume. Acestea se impuneau cu atît mai mult, cu cît, potrivit aprecierilor formulate de membri ai Internaționalei, interdependența mișcărilor socialiste și muncitorești naționale era în creștere.

Activitatea Internaționalei socialiste ca organism politic s-a manifestat mai cu seamă sub forma congreselor internaționale periodice care dezbăteau principalele probleme ale mișcării muncitorești. În timpul congreselor, delegații din fiecare țară se constituiau într-o secție națională. Secțiile naționale își validau mandatele, iar dreptul de vot era exercitat separat de către delegațiile naționale ca entități distincte, fiecare dintre ele dispunînd de două voturi. Internaționala nu adopta și nu dicta decizii, fiecare partid național rezervîndu-și dreptul de „a decide asupra procedurii în diverse circumstanțe particulare”.²⁴ În legătură cu rolul rezoluțiilor adoptate de congresele socialiste internaționale, social-democratul german P. Singer a declarat Congresului de la Stuttgart: „Hotărîrile congreselor internaționale sînt menite

²¹ Annie Kriegel, *Le pain et les roses. Jalons pour une histoire des socialismes*, Paris, P.U.F., 1968, p. 160.

²² *Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart, 18. bis 24. August 1907*, p. 66.

²³ Cf. J. Droz, *Le socialisme démocratique. 1864—1960*, Paris, Armand Colin, 1966, p. 130.

²⁴ Cf. *The Revolutionary Internationales. 1864—1943*, p. 119.

a exercita o acțiune de fecundare asupra agitației și propagandei socialismului internațional și de la congresul acesta urmează să pornească o rază de lumină care să lumineze capetele și să facă să tresară inimile în vederea emancipării proletariatului din cătușele capitalismului...²⁵ Așadar, organizațiile afiliate aveau datoria morală de a acționa în spiritul rezoluțiilor adoptate de congresele Internaționalei, dar în funcție de condițiile specifice în care se desfășura mișcarea muncitorească din fiecare țară și în conformitate cu hotărârile adoptate de congresul național al partidului sau organizațiilor sindicale. În acest sens trebuie înțeleasă, de pildă, următoarea prevedere din Programul Partidului Social-Democrat din România, votat în 1893: „Ca și social-democrația lumii întregi, cea română socotește *obligatorii* pentru ea hotărârile congreselor internaționale din Paris 1889, din Bruxelles 1891 și ale congreselor viitoare”²⁶ (subl. n.). Existau însă și unii socialiști care fie că sufereau de „nostalgia” Internaționalei I-a sau nu înțeleseseră faptul că organizațiile afiliate Internaționalei a II-a nu investiseră congresele acesteia cu dreptul de a adopta *hotărâri*. Este, de exemplu, și cazul socialistului român I. G. Radovici care, la 28 martie 1893, scria în «Munca»: „Partidul socialist român e o fracțiune a marelui partid internațional al muncii”. După această afirmație întemeiată, autorul adăuga: „Internaționala socialistă înviată în Congresele din Paris și Bruxelles, unde democrația română a participat cu cinste, dictează legi la care noi *sîntem datori să ne supunem*”.²⁷ (subl. n.).

Internaționala a II-a și-a dat „un prim rudiment de organizare”²⁸ abia cu prilejul Congresului de la Paris din 1900, când a creat un *organ executiv* care urma să asigure continuitatea activității între congrese. Încă în 1896 Congresul de la Londra se declarase în favoarea înființării unui *Comitet internațional permanent*, dar abia în 1900 proiectul a devenit realitate. Crearea unui organ executiv permanent, ca și a altor forme organizatorice menite a da mai multă coerență și consistență activității Internaționalei, nu a modificat în mod hotărâtor structura inițială a acesteia. Este adevărat că, astfel, ea a devenit instituție, dar «*suveran*» a rămas în continuare congresul, căruia socialiștii îi spuneau «*parlament internațional al muncii*» sau «*viitor parlament internațional socialist*».

*

Internaționala a II-a a reprezentat o etapă obiectiv determinată, a fost o experiență istorică necesară a mișcării muncitorești și socialiste. Ea a fost rodul căutărilor proletariatului care încerca, la sfârșitul secolului al XIX-lea, să găsească drumul spre o societate fără clase și exploatare, către o lume fără războaie. Internaționala a II-a s-a născut ca orfanizație revoluționară,

²⁵ *Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart. 18. bis 24. August 1907*, p. 49.

²⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, p. 56.

²⁷ *Ibidem*, p. 44.

²⁸ E. Vandervelde, *op. cit.*, p. 147.

adversară a ordinii capitaliste stabilite, dar a sfârșit — prin faliment — ca organizație „integrată” societății pe care își propusese să o revoluționeze, ca organizație a compromisului de clasă. Dar falimentul ei însemna doar „...falimentul oportunismului socialist — produs al epocii precedente, «pașnice» de dezvoltare a mișcării muncitorești”.²⁹ Ca orice individ sau organizație politică care și-a trădat propriul său ideal, Internaționala a II-a — dominată în momentul falimentului din 1914 de oportuniști de dreapta — și-a atras disprețul celor pe care i-a trădat și dezamăgit și, de fapt, chiar a celor în folosul cărora fusese săvârșită trădarea. Iată de ce, în memoria clasei muncitoare din lume Internaționala socialistă, deși a dobândit multe avantaje și, mai cu seamă, o experiență politică utilă în folosul acesteia, a rămas ca o profundă dezamăgire.

BIBLIOGRAFIE

- Julius Braunthal, *Geschichte der Internationale*, vol. I, Hannover, Verlag J. H. W. Dietz—G.M.B.H., 1916; G. D. H. Cole, *Storia del pensiero socialista. La seconda Internazionale. 1889—1914*. Parte seconda, Bari, Editori Laterza, 1968; Patricia van der Esch, *La deuxième Internationale. 1889—1923*, Paris, 1957; Annie Kriegel, *Les Internationales ouvrières (1864—1943)*, Paris, P.U.F., 1964; I. M. Krivoguz, *Vtoroi Internationala. 1889—1914*, Moskva, 1964.
- * * * Istorija vtorogo Internaționala, vol. I—II, Moskva, 1965—1966.
- * * * *The Revolutionary Internationals. 1864—1943*, Edited by Milord M. Drachkovich, Stanford, California, Stanford University Press, London, Oxford University Press, 1966.

²⁹ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 26, București, Editura politică, 1964, p. 163.

«ANTANTA CORDIALĂ»

La 8 aprilie 1904, reprezentanții Franței și Marii Britanii — ambasadorul Paul Cambon și marchizul de Lansdowne, secretar de stat principal la Departamentul afacerilor externe — au semnat la Londra trei acorduri: *Declarația privind Egiptul și Marocul* (14 articole, dintre care 5 erau secrete și au fost cunoscute de parlamentele celor două țări abia în 1911); *Convenția privind Terra-Nova și Africa* (9 articole); *Declarația privind Siamul, Madagascarul și Noile Hebride* (3 părți conținând mai multe prevederi).¹

Realizarea acestor acorduri părea surprinzătoare, căci trecuseră numai câțiva ani de când — în 1898 — cele două țări se aflaseră la un pas de război, din cauza competiției pentru acapararea ultimelor „pământuri libere” din Africa.² Cum se explică faptul că guvernării celei de a treia Republici Franceze au «uitat» că „Franța face colonii pentru ca John Bull³ să i le ia”⁴ și «Sedanul diplomatic» din 1898/99, iar guvernul britanic a renunțat definitiv la îndelungata sa politică de «splendidă izolare»? Este un fapt istoric binecunoscut că în jurul anului 1900 împărțirea lumii între statele imperialiste se încheiase și, totodată, prin războiul hispano-american din 1898 se deschisese epoca luptelor pentru reîmpărțirea lumii. Istoria relațiilor internaționale din anii care au urmat a purtat pecetea noului stadiu al capitalismului, nefiind decît „...expresia trăsăturilor fundamentale ale imperialismului.”⁵ În aceste împrejurări, lupta dintre Anglia și Franța pentru împărțirea ultimelor teritorii «vacante» din Africa, în general, și a celor din bazinul Nilului, în special, a constituit unul dintre punctele de plecare în regruparea forțelor pe arena internațională. Temîndu-se de un atac dinspre Rin, Franța a cedat presiunilor britanice în 1898/99 și a semnat, în martie 1899,

¹ Documentele menționate au fost publicate în: *Documents Diplomatiques Français (1878—1914)*, 2 Série (1901—1914), tome IV, Paris, 1932, doc. nr. 389, pp. 533—534. (În continuare *D.D.F.*) Guvernul britanic le-a publicat în: *British documents on the origins of the war. 1889—1914*, vol. II, London, 1927, pp. 374—398.

² Vezi M. Popa, *Unele aspecte ale participării Franței la lupta pentru împărțirea Africii la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Analele Universității București”, Seria științe sociale, istorie, Anul XV—1966, pp. 149—166.

³ Marea Britanie.

⁴ V. Bernard, *L'Angleterre et l'Empire du monde*, în: „Revue de Paris”, nr. 1, 1899, p. 375.

un acord cu Anglia privind delimitarea sferelor de influență în Africa Centrală. Ea a reușit însă să-și păstreze «drepturile» în Egipt ca pe o «monedă de schimb»⁶ pentru viitor. Deschizând seria tratativilor anglo-franceze privind împărțirea teritoriilor «vacante» din Africa și alte zone, acordul din 1899 a netezit, de fapt, calea pentru realizarea unei apropieri între cele două state. Deși alianța franco-rusă din 1892/93 era considerată la Paris „piatra unghiulară a politicii noastre”⁷ și se aprecia că „pe acest fundament solid se bizuia situația noastră internațională”,⁸ cercurile conducătoare franceze erau conștiente că o confruntare militară cu Puterile centrale era extrem de periculoasă pentru Republică, iar efectele acesteia — în condițiile antrenării în conflicte coloniale cu Anglia — ar fi fost de-a dreptul dezastruoase. Iată de ce, cercurile politice, în frunte cu Delcassé, și-au propus, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, concilierea „imperativelor coloniale și imperativelor europene” cu care era confruntată Franța. Calea pentru care Delcassé a optat hotărât în vara anului 1902, după cum se pare⁹, a fost cea a apropierii de Anglia, prin concesii reciproce, delimitarea zonelor de influență ș.a. Cît privește Anglia, este notabil că: încercările întreprinse mai ales de Chamberlain, unul dintre «campionii» imperialismului britanic, în vederea apropierii de Germania au eșuat după circa trei ani, din cauza antagonismului generat de lupta ambelor mari puteri pentru hegemonia mondială; pe de altă parte, conflictele cu Rusia — aliata Franței — în Extremul Orient și Asia Centrală, ca și cele cu Franța în Africa și în alte zone ale lumii dispersau forțele Angliei și îi micșorau capacitatea de rezistență față de «Weltpolitik» — promovată de Germania wilhelmiană. În aceste condiții, la sfârșitul anului 1902, în cercurile conducătoare britanice începea a se impune ideea unei alianțe cu Franța. Aceste cercuri aveau în vedere că: flota britanică nu ar fi putut face față unui conflict cu forțele navale ale Germaniei, Franței și Rusiei, în cazul în care aceste trei țări s-ar fi aliat împotriva Angliei; reglementarea conflictelor coloniale cu Franța ar fi permis Angliei să evite o confruntare militară cu această țară și, în plus, să folosească aceasta pentru a „neutraliza pericolul rus” și, apoi, pentru a realiza un aranjament cu Petersburgul; dificultățile financiare provocate de războiul cu burii și criza industrială din 1900—1903 ar fi fost mai lesne și mai repede depășite dacă capitalul francez ar fi sprijinit City-ul, ceea ce, însă, Parisul refuza cît timp nu se realiza o apropiere politică între cele

⁵ S. Rădulescu-Zoner, *Politica internațională la începutul secolului al XX-lea în lumina teoriei leniniste despre imperialism*, în *Situația internațională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui V. I. Lenin* — Culegere de studii — Editura Academiei R.S.R., 1970, p. 19.

⁶ Vezi M. Popa, *op. cit.*, pp. 164—165.

⁷ Paul Cambon, *Correspondance (1870—1924)*, vol. I, Paris, 1940, p. 419, Vezi și pp. 421—430.

⁸ *Ibidem*, p. 419.

⁹ Cf. Pierre Guillen, *Les accords franco-anglais de 1904 et la naissance de l'Entente Cordiale*, în „Revue d'histoire diplomatique”, Paris, octobre-décembre 1969, p. 317.

două țări; încercările germanilor de a se infiltra în Maroc și prezența lor în această țară reprezentau un pericol potențial serios pentru pozițiile strategice ale Marii Britanii; opinia publică engleză, alarmată de concurența germană, era favorabilă unei apropieri de Franța.¹⁰ Tratatивele anglo-franceze, intensificate în 1903—1904, au fost *dominate de problema realizării «trocului» Maroc-Egipt*, așadar de o chestiune colonială. Acest fapt se explică astfel: pentru francezii era evident că, dată fiind concurența germană, stabilirea dominației lor în Maroc nu se putea înlăptui fără sprijinul Angliei; pentru guvernul englez era de mult timp limpede, după cum scria Ed. Grey, ministrul de externe britanic, că „ocupația noastră în Egipt era... pentru francezi o continuă cauză de exasperare și atitudinea lor față de aceasta era pentru noi cu atât mai iritantă”.¹¹ Rezultatul tratatивelor de la Londra din 1904 a reprezentat un compromis și a atras semnarea celor trei documente. Reproducem, în continuare, prevederile mai importante ale celui mai însemnat dintre aceste documente, *Declarația privind Egiptul și Marocul*, precum și rezumatul celorlalte acorduri:

„Art. I. Guvernul Majestății Sale britanice declară că nu are intenția de a modifica situația politică a Egiptului. În ceea ce îl privește, guvernul Republicii Franceze declară că nu va pune piedici acțiunii Angliei în această țară, cerînd ca să fie fixat un termen ocupației britanice [...]

Art. II. Guvernul Republicii Franceze declară că nu are intenția să modifice situația politică a Marocului. În ceea ce îl privește, guvernul Majestății Sale britanice recunoaște Franței dreptul de a veghea la menținerea liniștii în această țară, și de a-i acorda asistență în toate reformele administrative, economice, financiare și militare de care ea are nevoie. El declară că nu va împiedeca acțiunea Franței [...]

Art. IV. Cele două guverne, la fel de atașate principiului libertății comerciale atît în Egipt cît și în Maroc, declară că nu se vor preta la nici o inegalitate [...] Comerțul uneia și a celeilalte națiuni cu Marocul și Egiptul se va bucura de același tratament în ceea ce privește tranzitul prin posesiunile franceze și britanice din Africa [...] Totodată, guvernul Republicii Franceze în Maroc și guvernul Majestății Sale britanice în Egipt își rezervă dreptul de a veghea ca concesiunile de drumuri, căi ferate, porturi etc. să fie acordate în astfel de condiții încît autoritatea statului asupra acestor mari întreprinderi de interes general să rămîna deplină.

Art. VI. Pentru a asigura libera trecere prin Canalul Suez, guvernul Majestății Sale britanice declară că aderă la stipulațiile tratatului încheiat la 29 octombrie 1888¹² și la punerea lor în vigoare. Libera trecere prin Canal fiind astfel garantată [...]

¹⁰ Cf. P. Guillemin, *op. cit.*, pp. 319—321, 357.

¹¹ Edward Grey, *Mémoires*, Paris, Payot, 1927, p. 32.

¹² Este vorba de Convenția internațională semnată inițial de 9 state, apoi de altele 7, prin care se garanta neutralitatea Canalului Suez și se declara deschisă navigația prin el pentru orice fel de navă și în orice timp.

Art. VII. Pentru a asigura libera trecere prin Strâmtoarea Gibraltar, cele două guverne stabilesc să nu lase să se ridice fortificații sau oarecare lucrări strategice pe partea coastei marocane între Melilla și înălțimile care domină malul drept al lui Sebon [...]

Art. IX. Cele două guverne stabilesc să-și dea ajutor diplomatic pentru executarea clauzelor prezentei Declarații privitoare la Egipt și Maroc [...]

ARTICOLE SECRETE

„Art. I. În cazul în care unul dintre cele două guverne s-ar vedea constrâns, prin forța împrejurărilor, să-și modifice politica față de Egipt sau Maroc, angajamentele pe care le-au contractat unul față de celălalt prin articolele IV, VI și VII ale Declarației din această zi vor rămâne intacte.

Art. III. Cele două guverne stabilesc că o oarecare porțiune din teritoriul marocan, adiacentă la Melilla, Ceuta și Prezidii [...] trebuie, în ziua în care Sultanul — Marocului, *n.n.* — ar înceta să-și exercite autoritatea asupra acesteia, să intre în sfera de influență spaniolă și că administrația coastei de la Melilla pînă la înălțimile malului drept al Sebouului exclusiv va fi încredințată Spaniei. Totodată, Spania va trebui să-și dea în prealabil adeziunea formală la dispozițiile articolelor IV și VII ale Declarației din această zi și să se angajeze a le executa [...]

*

Convenția referitoare la Terra-Nova și Africa prevedea renunțarea Franței la privilegiile acordate de Tratatul de la Utrecht, păstrarea dreptului de a pescui în apele teritoriale ale unei părți exact definite a țărmurilor Terrei-Nove. Anglia despăgubea pe cetățenii francezi care-și părăseau stabilimentele din zona „Treaty Shore” și acorda Franței compensații teritoriale în Africa, la granița dintre Gambia și Senegambia. De asemenea, grupul de insule situate în fața localității Konakry era cedat Franței. În același timp, era modificată linia de despărțire a posesiunilor engleze și franceze, stabilită în 1898, din regiunea situată la est de Niger și din zona lacului Ciad.

Declarația privind Siamul, Madagascarul și Noile-Hebride împărțea Siamul în două zone de influență — de-a lungul râului Menan. Anglia renunța la obiecțiile sale față de tariful vamal introdus de Franța în Madagascar după anexarea acestei insule. În noile Hebride, cei doi parteneri urmau să reglementeze de comun acord, fără a modifica statu-quo-ul politic, chestiunile juridice și funciare.

*

Așadar, în schimbul sprijinului Angliei pentru înlăptuirea planurilor sale în Maroc, după mai mult de două decenii de la ocuparea Egiptului de

către britanici, Franța nu mai cerea ca în 1899, de pildă, „... să înceteze «provizoratul» — ocupației engleze, *n.n.* —, care amenința să devină etern“¹³, iar prin clauzele secrete ale acordului, cele două state acceptau în pofida Art. I — care nega intențiile de a modifica situația politică a Egiptului și Marocului — ca fiecare dintre ele să-și proclame „protectoratul“, adică să transforme Egiptul și Marocul în colonii. Semnificativă pentru politica „civilizatoare“ a celor două state colonialiste era rezervarea drepturilor de a construi căi ferate, porturi ș.a. exclusiv pentru ele. V. I. Lenin remarca în legătură cu acest fapt că „...firele capitaliste care leagă cu mii de lanțuri aceste întreprinderi de proprietatea privată asupra mijloacelor de producție în general au transformat construirea de căi ferate într-un instrument de asuprire...“¹⁴ a milioane de oameni. Din Art. III al părții secrete a acordului rezultă limpede neîncrederea reciprocă a celor doi parteneri: Anglia ținea cu orice preț ca partea țărmlui marocan din zona Gibraltarului să nu intre în posesia unei mari puteri, cum era Franța, și a impus — în schimbul sprijinului acordat politicii coloniale franceze în Maroc — cedarea zonei respective Spaniei, țară de care nu avea a se teme. De remarcat este și faptul că, în toate cele trei documente semnate la 8 aprilie 1904, nu era menționat adversarul de care se temeau cei doi parteneri, după cum nu rezulta explicit nici faptul că Marea Britanie și Franța încheiau o alianță formală împotriva altei mari puteri. Dar, rezolvându-și vechile conflicte coloniale din Africa, Asia și America, care afectaseră profund și vreme îndelungată relațiile dintre ele, pe calea tratativelor diplomatice și a compromisului, Franța și Anglia își puteau concentra eforturile de acum înainte, separat sau în comun, împotriva adversarului cel mai periculos pentru fiecare dintre ele — Germania. Că tocmai Germania era rivalul nu se simțea nevoia de a se mai da lămuriri, căci în Maroc, de pildă, expansiunea Franței se ciocnea nu de britanici ci de germani. Angajându-se prin art. IX al Declarației privind Egiptul și Marocul să-și acorde reciproc ajutor diplomatic, Anglia și Franța făceau, de fapt, front comun împotriva rivalului german. «Crizele marocane» din anii următori au confirmat cu prisosință acest fapt. Deci, V. I. Lenin avea dreptate apreciind că, reglementându-și interesele în Maroc și Egipt, Anglia și Franța „se pregătesc de război împotriva Germaniei“¹⁵. Caracterul imperialist al politicii concretizate în cele trei documente este incontestabil.

Semnificația istorică a evenimentului de la 8 aprilie 1904 a fost sesizată în parte de contemporani¹⁶ și, mai cu seamă, ea a apărut evidentă și în adevărata ei lumină cu prilejul crizelor politice din relațiile internaționale antebelice. «Antanta cordială», cum s-a numit de la început înțelegerea din aprilie 1904 de la Londra, ai cărei «părinți» erau Delcassé și Lansdowne, a reprezentat un moment de cotitură în relațiile internaționale, deoarece, determinând o regrupare de state, modifica însuși raportul de forțe din lume. Pe

¹³ Cf. „Revue General de Droit International Public“, Paris, 1899, tome VI, p. 589.

¹⁴ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 22, Editura P.M.R., 1952, p. 186.

¹⁵ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 28, București, Editura politică, 1965,

pp. 428, 669.

¹⁶ Vezi *D.D.F.*, 2 Série (1901—1914), tome III, V.

de altă parte, ca o consecință a acestui început de regrupare, contradicțiile dintre marile puteri s-au agravat, iar pericolul unui conflict militar mondial a crescut considerabil și, în ultimă instanță, însăși declanșarea acestui conflict a fost grăbită. Semnarea acordurilor din 1904 nu a însemnat totuși încheierea unei alianțe politice și militare între Franța și Marea Britanie, dar a constituit baza, premisa sine qua non a acestora.

BIBLIOGRAFIE

- * * * *Africanshii sbornic. Istoriea*, vol. I, Moskva, Izdatelistvo vostochnoi literaturî, 1963.
William L. Langer, *La diplomazia dell'imperialismo (1890—1902)*, vol. II, Milano, 1942.
J. O. Manger, *Die Triple Entente*, Utrecht, 1934.
Pierre Renouvin *La Crise européenne et la Première Guerre mondiale*, Paris, 4e éd., 1962.
Pierre Renouvin, *Le XIX-e siècle*, tome II, *De 1871 à 1914. L'apogée de l'Europe*, Paris, Hachette, 1955.

LUCIA BĂDULESCU ȘI MIRCEA N. POPA

TIPARUL EXECUTAT LA INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ „13 DECEMBRIE 1918”

COMANDA 1138

Lei 10